

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Balayev Elşən Səlim oğlu

“Müasir şəraitdə kommersiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi problemləri”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı:	060411 “Kommersiya”
İxtisaslaşma:	Kommersiya fəaliyyəti
Elmi rəhbər:	Magistr proqramının rəhbəri
i.e.d. prof. A.H.Səmədov	dos N.T.Quliyeva
Kafedra müdiri:	i.e.d. prof. Şəkərəliyev A.S.

BAKİ – 2018

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3
FƏSİL I. Kommersiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsinin nəzəri və praktiki aspektləri	
1.1.Kommersiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi xüsusiyyətləri.....	7
1.2.Kommersiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsinin praktiki aspektləri.....	20
FƏSİL II. Kommersiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsinin metodiki bazası və təhlili	
2.1.Kommersiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsinin metodikası.....	35
2.2.Respublikada kommersiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsinin təhlili.....	46
FƏSİL III. Kommersiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsinin təkmilləşdirilməsi	
3.1.Kommersiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsinin effektivliyinin artırılması.....	58
3.2. Kommersiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsində risklərin azaldılması yolları.....	69
Nəticə.....	76
İstifadə olunmuş ədəbiyyatların siyahısı.....	80
PE3IOME.....	83
SUMMARY.....	84
Referat.....	85

GİRİŞ

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı.Bazar iqtisadiyyatında kommertiya fəaliyyəti aparıcı yer tutur, bu isə bir çox səbəblərlə əlaqədardır. Bu səbəblərə aşağıdakıları aid etmək olar: kiçik biznesin start kapitalı nisbətən azdır; iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin yenidən qurulması bir çox problemin həllinə yol açır; iqtisadiyyatın bütün sahələrində əhalinin məşğulluğunu təmin edir; bazar iqtisadiyyatının əsas elementlərinin tarazlanması üçün zəruri şəraiti yaradır. Eyni zamanda kommertiya fəaliyyəti bazar mühitinin ayrı-ayrı mexanizmlərinin, o cümlədən bütünlükdə istehlakçı bazarının çevik şəkildə dəyişməsinə imkan yaradır.

Xarici təcrübə göstərir ki, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində kommertiya fəaliyyətinin tətbiqi bir çox halda kapital qoyuluşları səviyyəsi və verilmiş sferanın kreditləşdirilməsi ilə müəyyən olunur, kreditləşmə isə hər zaman, xüsusilə dünya maliyyə böhranı dövründə, aşağı səviyyədə olur.

Azərbaycan Respublikasında investisiyalaşma və kreditləşmə problemi kifayət qədər uğurla həll olunur, ancaq kommertiya fəaliyyətinə gəldikdə isə burada problemin həllində müəyyən çatışmazlıqlar mövcuddur. Belə vəziyyət onunla əlaqədar ortaya çıxır ki, bank kreditləşməsi məsələləri tam həcmdə, xüsusilə də faiz dərəcələri ilə bağlı problemlər həll edilməmişdir. Ölkənin bank sistemində faiz dərəcələri kəskin tərəddüd edir və nisbətən yuxarıdırlar, bu isə bir çox sahibkarın bizneslə məşğul olmasına mane olur.

Yuxarıda sadalananlar dissertasiya işinin mövzusunun aktuallığını tam şəkildə təsdiq edir.

Problemin işlənməsi səviyyəsi. Kommertiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi problemlərin həllinə milli alimlərin tədqiqatları öz töhfəsini vermişdir, onlara aiddir: R.Əzizov, B.Ataşov, M.Bağirov, R.Bəşirov, L.Hacıyeva, L.Kərimova, F.Mürşüdlü, S.Məmmədov, N.Novruzov, M.Sadiqov, E. Sadiqov və b.

Kommertiya fəaliyyətinin kreditləşdirilməsi sahəsində aşağıdakı xarici alim və iqtisadçıların da özünəməxsus yeri var: A.Vinnik, L.Qonçarovskaya, S.Cofer, S.Zavyalov, N.Kostyçenko, A.Kovalev, T.Lyavov, Y.Şesterenko, K.Ostançuk,

İ.Peşanskaya, O.Sabden, V.Sevçuk, A.Skobelev, T.Trifonenkova, A.Travasnev, A.Şpinov və b.

Eyni zamanda kiçik biznesdə bank kreditləşməsi sahəsində nisbətən çoxsaylı tədqiqatların aparılmasına baxmayaraq, Azərbaycan Respublikasında bu problem kifayət qədər həll edilməmişdir, bu isə ölkənin regional xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması ilə daha dərin elmi tədqiqatlar tələb edir. Beləliklə, kommertiya fəaliyyətinin kreditləşməsi probleminin kifayət qədər işlənməməsi bu tədqiqatın müasirliyindən xəbər verir və dissertasiya tədqiqatının məqsəd və vəzifələrini müəyyən edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya tədqiqatının məqsədi kommertiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsinə nəzəri-metodoloji yanaşmaların müəyyən edilməsindən və bu sahədə kreditləşmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi üzrə konkret tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın həyata keçirilməsi zamanı qarşıya aşağıdakı vəzifələr qoyulmuş və həll edilmişdir:

- kiçik biznes subyektlərinin bank kreditləşməsinin xüsusiyyətlərinin aşkar edilməsi;
- kommertiya müəssisələrinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi sahəsində dünya təcrübəsinin öyrənilməsi;
- kommertiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi metodikasının işlənilib hazırlanması;
- kommertiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi sisteminin təhlili;
- kommertiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi sahəsində risklərin azaldırılması parametrlərinin müəyyən edilməsi;
- kommertiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsinin effektivliyinin müəyyən edilməsi üzrə tədqiqatların həyata keçirilməsi.

Tədqiqat obyektı. Dissertasiya tədqiqatının obyektı kommertiya müəssisələrinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi sahəsidir.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın predmeti kommərsiya müəssisələrinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi üzrə alət və mexanizmlərin işlənilib hazırlanması əsasında yaranmış əsas münasibət və proseslərdir.

Dissertasiya **tədqiqatının nəzəri və metodiki əsasları** dünya praktikasında kommərsiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi sahəsində işlənilib hazırlanmış əsas konsepsiyalar, milli və qərb ölkələrinin alimləri tərəfindən işlənilib hazırlanmış nəzəriyyə və müddəalar təşkil edir.

Tədqiqatın aparılmasında həm ümumi elmi, həm də spesifik metod və üsullardan istifadə olunmuşdur, bunlara isə aşağıdakıları aid etmək olar: iqtisadi-riyazi və təşkilati metodlar, sistemli və kompleks təhlil metodları.

Tədqiqatın informasiya bazasını Dövlət Statistika Komitəsinin və İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin məlumatları, elmi-texniki institutların, Kiçik sahibkarlığın dəstəklənməsi üzrə milli fondun ayrı-ayrı materialları, Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının, ölkənin ayrı-ayrı kommərsiya banklarının məlumatları, habelə kiçik biznesin bank kreditləşməsi problemləri üzrə xarici ölkələrdə keçirilmiş bir sıra sosial sorğuların materialları təşkil edir.

İşin elmi yeniliyi onunla müəyyən olunur ki, dissertasiyada Azərbaycan Respublikasının kommərsiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi sahəsində qüvvədə olan praktikanın nəzəri-metodoloji təhlili və öyrənilməsi əsasında maliyyələşdirmə və kreditləşdirmənin aktivləşdirilməsi və bununla da onların effektivliyinin yüksəldilməsi aləti işlənilib hazırlanmışdır.

Müdafiəyə təqdim edilən müddəalar aşağıdakı elmi yenilikləri təşkil edirlər:

- kommərsiya müəssisələrinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi sisteminin tədqiqinə nəzəri yanaşmalar sistemləşdirilmiş, bu sahənin əsas kateqoriyalarının müəllif tərəfindən tərifləri verilmişdir;

- kommərsiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsinin özünəməxsus xüsusiyyətləri aşkar edilmiş, respublikada kreditləşmə sistemində təsnifatlı yanaşma işlənilib hazırlanmışdır;

- kiçik biznesin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi sahəsində müxtəlif dünya ölkələrinin təcrübəsi öyrənilmiş, milli kommersioniya banklarına münasibətdə onların xüsusiyyətləri müəyyən edilmişdir;

- kreditləşmə və maliyyələşmənin təhlilinin, onun parametrlərinin nəzərə alınması ilə yeni metodikasını təklif edilmişdir;

- kreditləşdirmə və maliyyələşdirmə sisteminin müfəssəl təhlili aparılmış, müasir şəraitdə onların nisbəti müəyyən edilmişdir;

- kiçik biznesin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsinin funksional, əməliyyat və təşkilati effektivliyi müəyyən edilmişdir;

- riskin daxili kreditləşdirilməsinin qiymətləndirilməsi əsasında bank kreditləşməsi üzrə risklərin azaldılması parametrləri aşkar edilmişdir.

Dissertasiya tədqiqatının praktiki əhəmiyyətliyi. Təklif olunmuş praktiki tövsiyələr həm kommersioniya, həm də kiçik biznes subyektləri tərəfindən maliyyələşmə və kreditləşmə sahəsində istifadə oluna bilər.

Müəllif tərəfindən çıxarılmış nəticələr müasir kommersioniya banklarının və kiçik sahibkarlıq müəssisələrinin fəaliyyətinin koordinasiya edilməsinə imkan verəcək və onların fəaliyyətinin effektivliyinin artırılmasının əsası kimi çıxış edəcəkdir.

Tədqiqat nəticəsində əldə edilmiş nəticələr ölkənin kredit siyasətinin formalaşdırılması və reallaşdırılması zamanı istifadə oluna bilər. Kiçik biznesin bank kreditləşməsi sahəsində aşkar edilmiş tendensiyalar ölkədə kiçik biznesin inkişafının proqnoz qiymətləndirilməsi zamanı tətbiq oluna bilər. Bundan başqa, müəllifin bir sıra tövsiyələri kiçik biznesin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsinin təkmilləşdirilməsi üzrə strateji qərarların işlənilib hazırlanmasının əsası kimi çıxış edə bilər.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyətliyi həmçinin ondan ibarətdir ki, onun ayrı-ayrı müddəaları elmi-metodiki işdə istifadə oluna bilər.

İşin həcmi və strukturu. Dissertasiya işinin həcmi kompyuterdə yığılmış 88 səhifədən, strukturu isə giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Fəsil I. Kommersiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsinin nəzəri və praktiki aspektləri

1.1. Kommersiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi xüsusiyyətləri

Maliyyələşdirmə və kreditləşdirmə mexanizminin əsas problemi kiçik biznes subyektlərində start kapitalının olmamasıdır.

Təcrübədə bu problemin həll edilməsi üçün aşağıdakı başlıca istiqamətlər təklif olunur [s.36]:

- kommersiya bankları tərəfindən kiçik biznesin bank kreditləşdirməsi üzrə müxtəlif əməliyyatların həyata keçirilməsi üzrə xərcləri azaltmağa və kredit ərizələri üzrə əsaslandırma müddətlərini ixtisar etməyə imkan verən standart yanaşmalardan istifadə edilməsi;

- kommersiya bankının likvidliyinin möhkəmləndirilməsi əsasında onun aktiv və passivlərinin tarazlılığı mexanizmin müəyyən edilməsi;

- verilmiş kreditlərin təhlükəsizliyinin zəmanət altına qalınması sistemi vasitəsilə kiçik biznes subyektlərinə verilən bank kreditləri üzrə risklərin idarə edilməsi sisteminin yaxşılaşdırılması;

- faiz dərəcələrinin azaldılması və kreditləşmənin bütün istiqamətləri üzrə xərcləri azaltmaq məqsədilə kiçik biznesin bank kreditləşdirməsinin normativ-hüquqi sisteminin təkmilləşdirilməsi.

Bizim fikrimizcə, yuxarıda adları çəkilən istiqamətlərin həyata keçirilməsi kiçik biznesin bank kreditləşdirməsi mexanizminin yaxşılaşmasına şərait yarada bilər.

Bununla yanaşı, kiçik biznesin bank kreditləşdirməsinin bir sıra spesifik xüsusiyyətlərini də müəyyən etmək lazımdır, bunlarında arasında isə aşağıdakıları fərqləndirmək olar:

- bank kreditləşməsi mexanizmində kiçik biznes subyektlərin üçün kreditlərin kiçik həcmli və qısa müddətli olması ilə əlaqədar əməliyyat xərclərinin xüsusi çəkisi və ümumi həcmnin nisbətən çox olması;

- kiçik biznes subyektlərinə kredit verilməsi prosesində risklərin azaldılması məqsədilə tətbiq olunan hüquqi norma və aktivlərin kifayət qədər olmaması;

- portfel kreditlərinin idarə edilməsi sistemi mexanizminin işlənilib hazırlanmaması, bu isə yenidən maliyyələşmə prosesini məhdudlaşdırır.

Eyni zamanda kiçik biznes sisteminin özündə də bank kreditləşməsinə çətinləşdirən bir sıra problemlər mövcuddur. Onların arasında aşağıdakıları fərqləndirmək olar:

- kiçik biznesin fəaliyyət həcminin kiçik olması ilə əlaqədar onların sisteminin lazımınca işlənilib hazırlanma səviyyəsi;

- kiçik biznes sferasında verigə cəlb olunma sisteminin tam təşəkkül tapmaması, hüquqi bazanın kifayət etməməsi;

- aktivlərin, xüsusilə likvid aktivlərin kiçik ölçülü olmaları, bu isə bank sisteminin girov kreditləşməsi prosesini ləngidir;

- kiçik biznesin kreditləşməsi xidmətləri sistemində rəqabətin olmaması, bu da kiçik biznesin bank kreditləşməsi mexanizminə təsir göstərir;

- faiz dərəcələrinin kiçik biznes subyektlərinin gəlirləri ilə eyni səviyyədə olmaması və nəticədə onlar tərəfindən bank kreditlərinin əldə edilməsi prosesinin çətinləşməsi;

- kiçik biznes sistemində heyətin ixtisaslaşmasının zəif təmin olunması, bu isə öz növbəsində bank kreditnin təşkil edilməsi üzrə tam həcmdə zəruri informasiyanın toplanması və işlənməsinə imkan vermir.

Bütün bunlar ona gətirib çıxarır ki, kiçik biznes subyektləri və kommersiya bankları kiçik biznes sektorunun bank kreditləşməsi sferasında öz fəaliyyətlərini böyük çətinliklə uzlaşdırırlar.

Kiçik biznesin bank kreditləşməsi sistemi mürəkkəb problemdir və bu problemin həlli bir neçə istiqamətin qovuşduğu nöqtədədir. Bu həllini tələb edən məsələlər həm kiçik biznesi sisteminin fəaliyyətinə, həm də bank fəaliyyət sferasına aiddir. Bu problem bir sıra amillərlə ifadə olunan, xüsusi haldəborcluların kreditləşdirilməsi prosesinin təşkili və risklərin idarə edilməsi zamanı təzahür edən spesifik xüsusiyyətlərə malikdir.

Bütün bunlar ondan xəbər verir ki, tədqiq edilən subyektlərin bank kreditləşməsi problemi ondan ibarətdir ki, kiçik biznes subyektləri və banklar heç də hər zaman vahid bir fikrə gələ bilmirlər. Müasir şəraitdə kredit məhsulunun rəsmiləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi zamanı hər iki tərəfindən real mövcud risklərin qiymətləndirilməsi üzrə razılaşma gəlmələri üzrə tələblər müəyyən olunur.

Təhlil göstərmişdir ki, hazırki dövrdə kiçik biznesin bank kreditləşməsinin aşağıdakı spesifik xüsusiyyətlərini fərqləndirmək olar (bax. cədvəl 1.1).

Cədvəl 1.1

Kiçik biznesin bank kreditləşməsinin spesifik xüsusiyyətləri

Məqsəd	Kommersiya bankları	Heyət	İdarəetmənin mürəkkəbliyi
Spesifik xüsusiyyətlər	<ul style="list-style-type: none"> - böyük xərc və məsrəflər; - ehtiyat və rezervlərin formalaşdırılması; - bank auditi 	<ul style="list-style-type: none"> - ərizənin nəzərdən keçirilməsi müddətinin uzun olması; - kreditlərin rəsmiləşdirilməsinə məmur yanaşması 	<ul style="list-style-type: none"> - kredit portfelinin kiçik olması; - kreditlərin qısamüddətli xarakteri; - kiçik biznes subyektlərində əmlak girovlarının olmaması

Hazırki dövrdə kiçik biznesin kreditləşməsinin mürəkkəb tərəflərinə kiçik biznesin qeyri-şəffaflığı, etibarlı girovların və kommersiya bankları arasında qarşılıqlı anlaşmanın olmaması aid edilir. Bundan başqa, elə bir vəziyyət yaranmışdır ki, kiçik biznes subyektlərinə xidmət göstərən ixtisaslaşmış kommersiya bankları praktiki olaraq yoxdur [s.21].

Əsas problem ondan ibarətdir ki, fəaliyyətə yeni başlayan biznesmen və onun biznesi bankirlər tərəfinə pul qoyuluşları baxımından riskli zona kimi nəzərdən keçirilirlər. Əlbəttə ki, burada riskin səviyyəsi startap riskindən əhəmiyyətli dərəcədə aşağıdır, ancaq buna baxmayaraq, bankın kreditləşmədən imtina etməsinə imkan verəcək qədər güclüdür. Bank tərəfindən kiçik firmanın kreditləşdirilməsi zamanı tətəbiq olunan yüksək faiz dərəcələri də məhz bununla izah olunur.

Bank tərəfindən biznesmenə kreditin ayrılmasına razılığın verilməsi zamanı mühüm məqam onun özünə inamı və işinin nə dərəcədə uğurlu olması, daha doğrusu, onun öz borcunu ödəyə bilməsi üçün davamlı olaraq mənfəətlə işləyib-ışləməməsidir.

Təcrübə göstərir ki, bank üçün əsas girov əmlakdır, xüsusilə daşınmaz əmlak. Əgər ondan girov kimi istifadə olunsa, bu, biznesmenə kreditin əldə edilməsini faktiki olaraq təmin edəcəkdir. Bundan başqa, girov rolunda istənilən başqa əmlak da çıxış edə bilər, şəxsi avtomobil, dövriyyədə olan əmtəə və ya avadanlıq.

Kiçik biznesin bank kreditləşməsində daha bir əhəmiyyət kəsb edən problem ondan ibarətdir ki, orta hesabla banklarda kredit ərizəsinin nəzərdən keçirilməsi ən azı 2-3 həftə vaxt aparır və sahibkardan çoxlu sayda arayış və başqa məlumatlar tələb olunur. İri sahibkarlardan fərqli olaraq, kiçik biznes bütün sənədlərin toplanması üçün nə əmək, nə də zaman resurslarına malik olmur.

Nəhayət, bank kreditinin əldə edilməsinə mane ola bilən mühüm məqamlardan biri dəfirmanın qanunla bağlı problemləridir.

Kreditləşmənin müsbət tərəflərini də qeyd etmək olar. Xüsusi halda, iri banklar daimi müştəriləri həvəsləndirirlər. Bu, kreditin əldə edilməsi prosedurasının sadələşdirilməsində, habelə faiz dərəcəsinin aşağı salınmasında ifadə oluna bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, kiçik biznesin bank kreditləşməsinin inkişafında maneələrin olmasına baxmayaraq, bu sahə ən perspektiv sahələrdən biri hesab olunur, çünki bank təsisatlarının özləri kommersiya və dövlət kredit kompaniyaları ilə rəqabət halındadırlar və müştəri bazasını artırmaqda maraqlıdırlar. Bunun səbəbi son illər kiçik biznes firmalarının artması, habelə bizneslərinin əlverişsiz şəraitdə inkişaf üçün pul əldə etməyə hazır olmasıdır [s.21].

Alimlərin fikrincə, müasir bazar şəraitində kiçik biznesin əsas üstünlüyü onların iri firmalarla müsqayisədə daha çevik olmaları və dəyişən tələbə daha tez reaksiya vermələridir: meydana çıxan tələbatı “ələ keçirə bilmək” bacarığı və öz resurs və imkanlarını dərhal səfərbər edə bilmək qabiliyyəti [s.29].

Kiçik biznesin bir fəaliyyət sahəsi kimi inkişafı onunla şərtlənir ki, onun fəaliyyəti iri maliyyə qoyuluşlarını nəzərdə tutmur, böyük həcmli maddi və əmək xərcləri tələb etmir. Kommersiya banklarının kiçik biznesin inkişafındakı mühüm

rolu kiçik firmalar üçün başqa mənbələrdən maliyyə vəsaitlərinin əldə edilməsinin çətinliyi ilə əlaqədardır. Təcrübə göstərir ki, kiçik firmalar fond bazarından maliyyə aləti kimi praktiki olaraq istifadə etmirlər, çünki bu bazara etibar etmirlər. Nəticədə əmtəə bazarlarında kiçik firmaların əsas kütləsinin zəif rəqabət mövqeyi onunla ifadə olunur ki, onlar öz malgöndərənlərindən kredit almaqdansa, öz əmtəə və xidmətlərini möhlətlə ödəniş metodu ilə reallaşdırırlar. Deməli, bank krediti xarici maliyyələşmənin yeganə variantı kimi çıxış edir.

Kiçik biznesin bank kreditləşməsi sahəsində bir sıra alimlər tərəfindən aparılmış tədqiqatlar bu sferanın spesifik xüsusiyyətlərini aşkar etməyə imkan vermişdir, bunlara isə aşağıdakıları aid etmək olar:

A. Kiçik firmaların kreditləşmə məbləğləri ölkədə ümumi investisiya aktivliyinin zəif olması fonunda diqqətə az çarpır. Kiçik biznesin kiçik məbləğdə kreditləşməsi prinsip etibarını ilə banklar tərəfindən əhəmiyyətli dərəcədə mənfəət əldə edilməsini təmin edə bilmir, digər tərəfdən isə kiçik firmaların borc vəsaitlərinə olan tələbatını ödəmək iqtidarında deyil.

B. Banklar tərəfindən kiçik firmalara verilən kreditlərin böyük əksəriyyətinin qısamüddətli olması məlumdur, belə aşağı həcmli kreditlər isə borclunun fəaliyyətini genişləndirmək problemini həll edə bilmir.

C. Kredit ərizəsinin nəzərdən keçirilməsi müddətinin uzun olması. Bir çox kredit təşkilatları müştərilərin qiymətləndirilməsinin ekspress metodlarından imtina edərək ərizələrin nəzərdən keçirilməsi müddətini uzatmışlar.

D. Bankların tranzaksiya xərclərinin böyük olması. Kiçik bizneslə iş zamanı meydana çıxan əmək xərcləri iri korporativ müştərilərlə iş zamanı yaranan xərclərdən daha böyük olur.

E. Mütləq ehtiyatların formalaşdırılması. Kiçik firma ilə əməkdaşlığı qanunla nəzərdə tutulmuş mütləq şəkildə ehtiyatların yaradılması öhdəliyi da çətinləşdirir, çünki kiçik biznes yüksək risk kateqoriyasına aid edilir. Kommersiya banklarının kiçik biznes subyektlərinin kreditləşdirilməsi üzrə fəaliyyəti müəyyən özünəxsusluqlara malikdir. Burada həm bütün ənənəvi yüksək risk mənbələrinin, həm də kiçik biznesin özünün spesifik "risk zonalarının" mövcudluğu məlumdur.

Bank kreditləşməsi sistemində hər zaman müəyyən risk mövcuddur. Bankın kiçik və orta ölçülü bazar subyektləri ilə qarşılıqlı fəaliyyətində yaranan bank risklərinin idarə edilməsinin tərkib hissələrini fərqləndirmək olar. Onların sırasına aiddir:

A.Kreditin həcmi layihənin xarakteri və həyata keçirilməsi müddətlərinin nəzərə alınması ilə hesablanan investisiya layihəsinin real dəyəri və zəruri ehtiyatların formalaşdırılması üzrə xərclər tərəfindən diktə olunur.

B.Kredit müddətinin onun risklərini də artırır; ancaq kredit müddətinin süni müəyyən edilməsi borçlyya mənfi təsir göstərə, onu daha riskli və hətə səhv kommersiya qərarları qəbul etməyə vadar edə və deməli, bankın və onun borclusunun ümumi risklərini artırır.

C.Faiz dərəcəsinin artırılması. Adətən kommersiya bankları iri və öncəlik təşkil edən borclularla müsqayisədə kiçik firmaları daha böyük faiz dərəcələri ilə kreditləşdirirlər.

D.Risklərin differensiallaşdırılması və onların vasitəçilər arasında bölüşdürülməsi. Kiçik biznes sferasına istiqamətlənmiş kredit resursları üzrə riskin vasitəçilərlə bölüşdürülməsi çox vaxt onu ifadə edir ki, resurslar dolay bilavasitə borclulara yox, kiçik biznesin ehtiyaclarına oriyentasiya edən və işlənmiş proseduralara, heyətə və s. malik olan aralıq maliyə insitutlarına istiqamətləndirilir.

E.Sahənin müayinəsi. Sahədə baş verən dəyişikliklərə vaxtında reaksiya verə bilmək üçün dəyişikliklər proqnozlaşdırılmalıdır. Bank müştərinin mümkün dəyişikliklərə adaptasiya olunmaq və lazımi qərarlar qəbul etmək qabiliyyətini qiymətləndirməlidir.

Kiçik biznesin bank kreditləşməsini daha dərindən tədqiq etmək üçün kiçik biznesə kredit verilməsindən imtina edilməsinin başlıca problemlərini yaxından nəzərdən keçirək.

A.Fəaliyyətin 6 aydan az olmamaq şərtilə həyata keçirilməsi. Bu, borclulara qarşı irəli sürülən şərti tələblərdən biridir. Müxtəlif banklarda bu müddət 3 ayla 3 il arasında dəyişə bilər.

B.Likvid girov təminatının olmaması səbəbindən. İmtinaların bir çoxu məhz likvid girov təminatının təqdim edilə bilməməsi üzündən baş verir. Kredit əldə

edilməsi ilə girov təminatının növü arasında birbaşa asılılıq mövcuddur. Banklar girov kimi daşınmaz əmlak, yeni avtonəqliyyat, avadanlıqlar və ya başqa likvid əmtəələr görməyə üstünlük verirlər. Biznes üçün girovsuz kreditləşmə proqramları da mövcuddur, ancaq bu növ kreditlər məhdud kredit həcminə malikdirlər.

C. Biznesin effektivliyinin və gəlirliliyin aşağı olması. Fərdi biznesmenlər rəsmi gəlirlərin aşağı olması ilə əlaqədar bank kreditləşməsindən istifadə edə bilmirlər.

D. Borclunun maliyyə savadlılığının zəif olması. Kiçik biznes, əsas etibarını ticarət fəaliyyəti nümayəndələrinin əksər hissəsi maliyyə səriştəliliyinin zəifliyi və hesabdarlığın keyfiyyətsiz şəkildə aparılması ilə bağlı olaraq bütün lazımi sənədləri təqdim edə bilmirlər. Bir sıra biznesmenlər normal biznes-plan belə hazırlaya, layihəni texniki-iqtisadi əsaslandırma bilmirlər və bununla əlaqədar olaraq da kreditə götürülmüş pul vəsaitlərindən rəşional şəkildə istifadə edə bilmirlər.

E. Kiçik biznes sahəsində kreditlərin çox da məşhur olmamasının digər səbəbi bankların zəmin tələb etmələridir. Nəhayət bütün bizmenlərin təxminən dördə biri girov tələb olduğundan ümumiyyətlə kredit almaq üçün müraciət etmirlər. Bunun səbəbi kiçik biznes müəssisələrinin aktivlərinin dəyərinin aşağı olması ilə əlaqədardır [48].

Alimlər hesab edirlər ki, kiçik biznesin kifayət qədər inkişaf etməməsi səbəblərindən biri kifayət həcmdə maliyyə vəsaitlərinin olmamasıdır. Bu sahənin firmalarının bank maliyyələşməsinə olan tələbatı, ekspertlərin fikrincə, yalnız 20-30% təmin olunmuşdur [25].

Bir çox ölkələrin hökuməti kiçik biznes üçün maliyyə infrastrukturunun formalaşdırılmasından aparıcı rol oynayır. Eyni zamanda kommərşiya bankları və başqa maliyyə institutları öz gəlirlərinin böyük hissəsini məhz kiçik biznes subyektlərinin kreditləşdirilməsindən əldə edirlər. Məhz onlar iqtisadiyyatın inkişafı üçün kredit və investisiya xidmətlərinin əsas kütləsini təmin edirlər və əsas riskləri daşıyırlar. Ekspertlərin hesablamalarına görə, kiçik biznes subyektlərinin təxminən 80%-i bank kreditləşməsinə cəlb olunmamışdır. Kiçik biznesin daha aktiv şəkildə kreditləşməsinə bir sıra problemlər maneçilik törədir.

Hazırkı dövrdə kiçik biznes subyektlərinin kreditləşməsinə əngəl törədən əsas problemlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

A. Kiçik biznesin bir çox subyektlərinin banklarla iş təcrübəsi və müvafiq olaraq da kredit tarixçisi yoxdur.

B. Kiçik biznes subyektlərinin böyük bir hissəsində rəsmi maliyyə hesabdarlığı aparılmır.

C. Əsas vəsaitlərin daxil olması əksər hallarda rəhbərlərin şəxsi resursları hesabına baş verir və dövriyyədən kənar aktivlərdə əks olunurlar.

D. Kredit risklərinin azaldılması üçün banklar ssudaların təminatına qarşı sət tələblər müəyyən edirlər, bu isə kiçik biznes subyektlərinin əksəriyyəti üçün yol verilməzdir.

E. Kontragentlərlə hesablaşmaların əksər hissəsi nağd pulla həyata keçirilir.

F. Kreditləşmə risklərinin azaldılması mexanizmi kifayət qədər işlənməmişdir. Həmçinin kiçik biznes subyektləri lazım gəldikdə sürətlə başqa firmalar kimi qeydiyyatdan keçə bilirlər.

İri biznesdən fərqli olaraq kiçik sahibkarın sərəncamında sənədlərin toplanması üçün kifayət qədər zaman və əmək resursları olmur.

Bununla əlaqədar olaraq, kiçik biznes sferasının kreditləşdirilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə tədbirləri dəqiq işləyib hazırlamaq lazımdır.

Birincisi, dövlət kreditlər üzrə faiz dərəcələrini subsidiyalaşdırmalı və kiçik firmaları və fərdi biznesmenləri kreditləşdirən banklara zəmanət təqdim etməlidir.

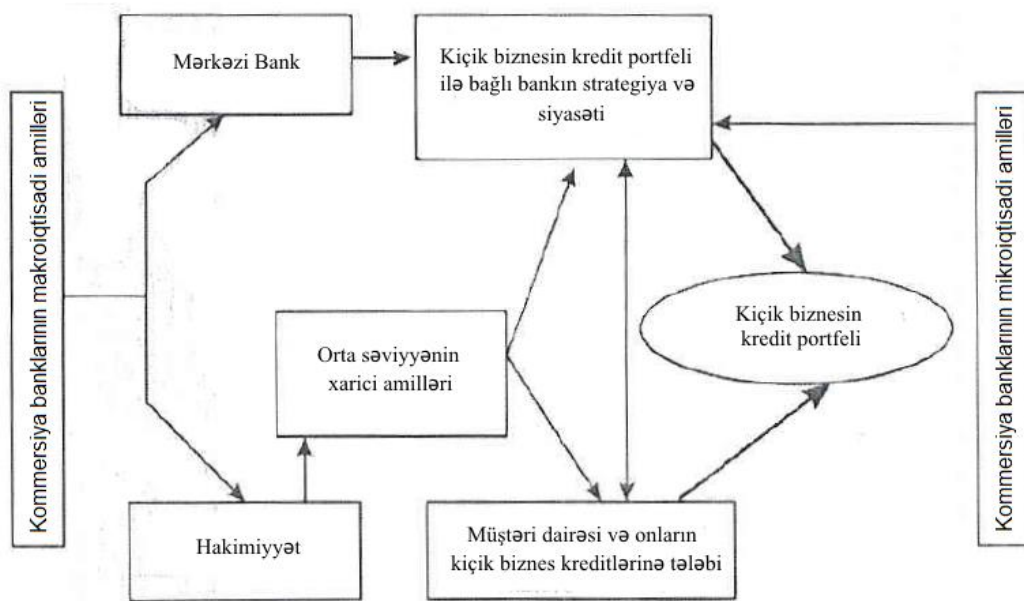
İkincisi, Mərkəzi Bank kiçik biznes subyektlərinə verilən kreditləri problemlə ssudalar kimi nəzərdən keçirir və belə kreditlər üzrə məbləğin 50%-i həcmində ehtiyatın yaradılmasını tələb edir. Buna görə də banklar əlavə resurslar tapmağa çalışırlar ki, bu da bankın xərclərinin artmasına və faiz dərəcələrinin artmasına gətirib çıxarır. Bu vəziyyəti dəyişmək, kiçik biznes üçün kreditlər üzrə ehtiyatların normalarını azaltmaq lazımdır. Bu, bank xərclərinin azalmasına və faiz dərəcələrinin aşağı düşməsinə gətirib çıxaracaqdır.

Üçüncüsü, kredit əldə etmək üçün banklara müraciət edən kiçik firmaların idarə aparatı xərclərinin azaldılması metodlarını işləyib hazırlamaq lazımdır [25].

Kiçik biznes subyektlərinin kreditləşdirilməsi mexanizminə ümumi yanaşmanın blok-sxeminin formalaşdırılması iyerarxiyanın bütün səviyyələrində strateji məqsədlərin işlənilib hazırlanmasına imkan verir, bir çox kiçik müəssisələrə növbəti dövrlərdə orta ölçülü firmalar kimi oriyentasiya etmələrinə şərait yaradır.

Alimlərin fikirlərinə görə, bank tərəfindən formalaşdırılan kiçik biznes subyektlərinə verilən kreditlər portfeli iki başlıca qüvvənin təsiri altındadır: kiçik biznesin portfeli ilə əlaqədar bankın strategiya və taktikası və kommertiya banklarının kiçik biznes subyektlərinə təklif etdiyi məhsullara müştərilərin tələbinin təmin edilməməsi (bax, şəkil 1.1) [23].

Göründüyü kimi, makroiqtisadi, mezo-iqtisadi və mikro-iqtisadi amillər məcmusu kiçik biznesin kreditləşməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə və bu yolla da həm kommertiya banklarına, həm də kiçik biznes subyektlərinə təzyiq göstərə bilər.

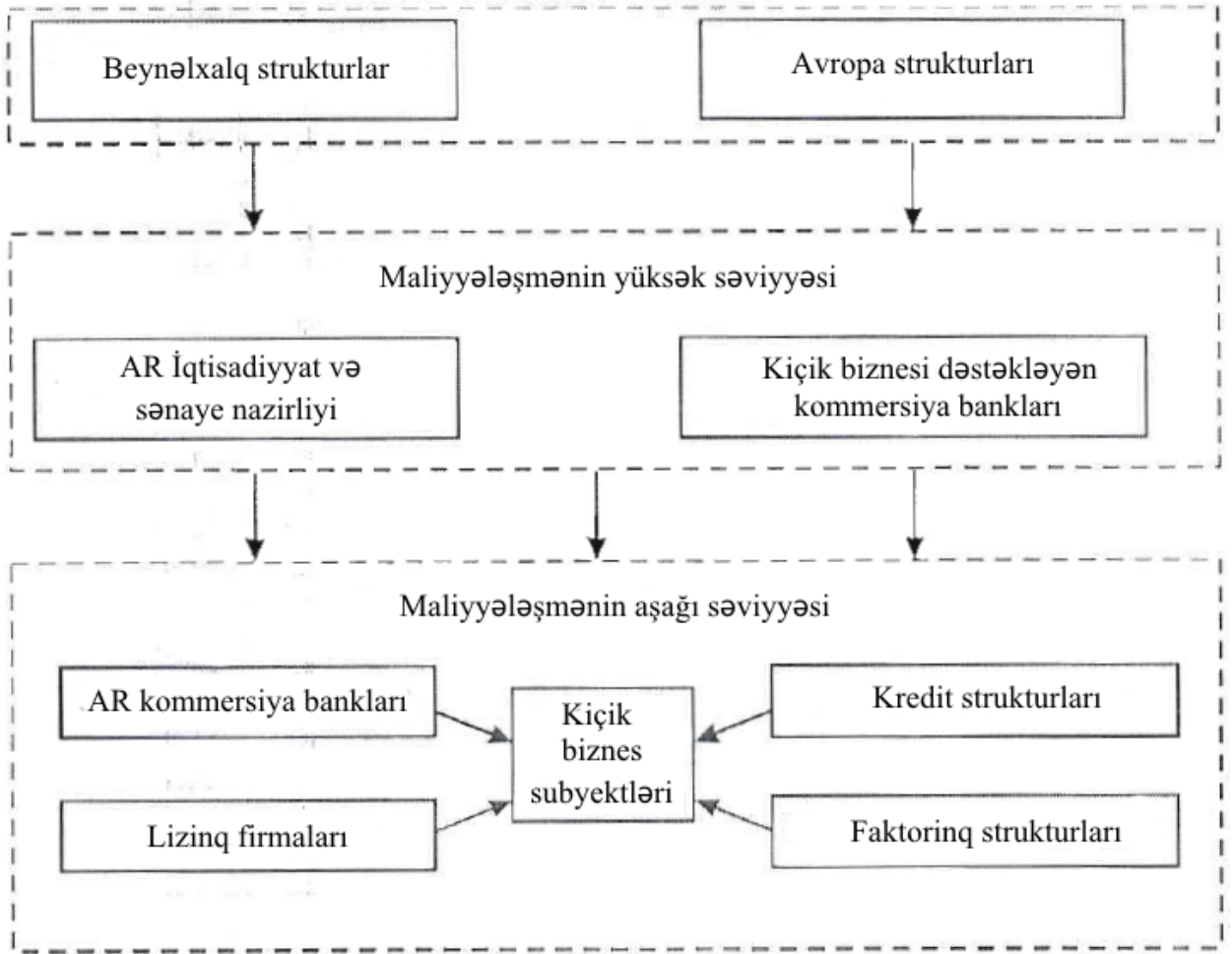

Şəkil 1.1. Kommertiya banklarının kredit portfelinə makroiqtisadi, mezo-iqtisadi və mikro-iqtisadi amillərin təsiri nisbəti

Göründüyü kimi, iki baza bloku fərqlənir: özünə kreditləşmənin iqtisadi əsaslarını daxil edən iqtisadi blok və özünə kredit ərizəsinin nəzərdən keçirilməsindən başlayaraq kreditin tam ödənilməsi və onun sonradan idarə edilməsinə qədər kreditorun bütün fəaliyyətini daxil edən təşkili blok.

Kiçik biznes sahəsində zəruri maliyyə infrastrukturunun yaradılmasında dövlət və beynəlxalq maliyyə institutları mühüm rol oynayır. Kiçik biznesin müasir

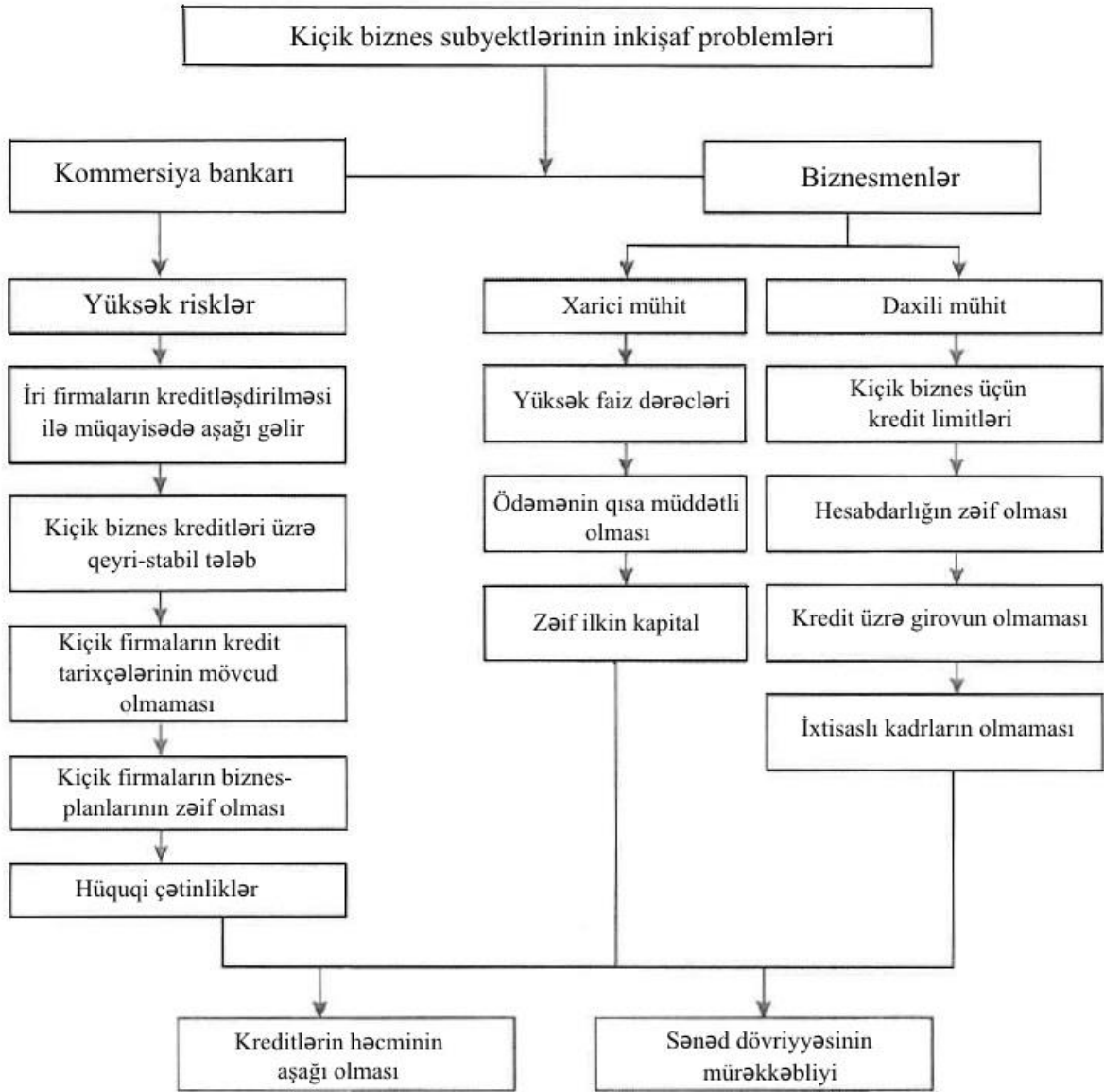
kreditləşməsi infrastrukturunu öz struktur elementlərini parlaq şəkildə əks etdirən model şəklində təsvir etmək olar (bax, şəkil 1.2) [51].

Şəkil 1.2. Kiçik biznesin kreditləşdirilməsi sisteminin infrastrukturunu

Kiçik biznesin kreditləşdirməsinin təşkilati-iqtisadi əsasları üzrə aparılmış tədqiqatların nəticələri maliyyə vəsaitlərini təkcə uğurla işləyən və müəyyən kredit tarixçəsinə və aktivlərə malik olan kiçik firmalar yox, həm də yeni başlayan kiçik və ailə strukturları üçün maliyyə vəsaitlərinin mərkəzləşdirə bilən kiçik biznesin kreditləşməsi sisteminin əsası kimi çıxış edə bilər.

Kiçik biznesin maliyyələşdirilməsinin bir sıra müddələrinin ümumiləşdirilməsinə əsaslanaraq bu sahənin subyektlərinin kreditləşdirilməsinin müasir problemlərini aşkar etmək olar (bax, şəkil 1.3).

Şəkil 1.3. Kiçik biznes subyektlərinin kreditləşdirilməsinin maliyyə problemləri

[20]

Kiçik biznesin kreditləşdirilməsi sistemində müxtəlif bank xidmətləri mühüm rol oynayır.

Kommersiya bankları tərəfindən göstərilən xidmətlərə aid etmək olar: əmanətçilərin depozitləri, əməliyyat xidmətləri, kreditlərin verilməsi və s.

Kommersiya banklarının əlavə xidmətlərinə aiddir: investisiya və trust xidmətləri, müxtəlif kart və istiqrazların verilməsi və s.

Kommersiya banklarının fəaliyyəti çox halda təklif edilən xidmətlərin keyfiyyətində asılı olur. Onlara, hər şeydən əvvəl, aşağıdakıları aid etmək olar:

- Bankın məşhurluğu;
- Aktivlərin kəmiyyəti və məbləği;
- Dayanıqlı müştəri mühiti;
- Kommersiya bankının fəaliyyət miqyası;
- Kommersiya bankı heyətinin iş təcrübəsi;
- Geniş reklam fəaliyyəti;
- Yüksək səviyyəli servis.

Xidmətlərin keyfiyyətinin kəmiyyətcə qiymətləndirilməsi metodlarına aşağıdakılar aiddir:

- Bank xidmətləri institusional təminat;
- Aktivlər üzrə bank xidmətləri ilə maliyyə təminatı;
- Kreditlər üzrə bank xidmətləri ilə maliyyə təminatı;
- Bank xidmətləri ilə təminatın məcmu indeksi;
- Bank xidmətlərinin mənfəətliliyi;
- Kredit və əmanətlərin payı.

Kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin müəyyən edilməsi əsasında bank xidmətlərinə təsir göstərə vilən başlıca amillər müəyyən olunur (bax, cədvəl 1.2).

Cədvəl 1.2

Kommersiya banklarının bank xidmətləri sistemə təsir göstərən başlıca maillər [51]

Bankdaxili amillər	Bankdan kənar amillər
Kommersiya bankının xüsusiyyətləri: - miqyas; - kapital, aktivlər və passivlər; - müasir texnologiyalar.	Parametrlər: - ölkənin maliyyə strategiyası; - kommersiya bankının rəqabət qabiliyyətliliyi; - kommersiya bankının müştəri dairəsi.
Kommersiya bankının tədqiqat və marketinq siyasəti	Sosial-iqtisadi
Kommersiya bankının qiymət siyasəti və göstərilən xidmətlərin sayı	Informasiya-kommunikasiya texnologiyaları
Kommersiya bankının kədr siyasəti və heyətin idarə edilməsi	Təşkilati-hüquqi: - kommersiya bankları ilə bağlı dövlət siyasəti; - Mərkəzi və Bank və kommersiya

Cədvəl 1.2-nin ardı

	bankı; - hüquqi qütb
Kommersiya bankının proqnozları və perspektivləri	Kommersiya bankının regional aspektləri

Amillərin daxili və xarici amillərə bölünməsi onların kateqoriyasının dəqiq müəyyən edilməsinə imkan verir. Bank xidmətləri dedikdə, onu, hər şeydən əvvəl, pul vəsaitlərinin effektiv idarə edilməsi üzrə müştəri dairəsinə kömək göstərilməsinə istiqamətlənmiş bank məhsulunun tərkib hissəsi kimi başa düşmək lazımdır.

Nəhayət, qeyd etmək lazımdır ki, bank kreditləşməsi kiçik biznesin maliyyələşdirilməsinin yeganə üsulu deyildir. Başqa variantlar da mövcuddur: özümaliyyələşmə, kapital bazarı mexanizmləri vasitəsilə maliyyələşmə, bank kreditləşməsi, büdcə maliyyələşməsi, habelə maliyyələşmənin alternativ üsulları: lizing, faktoring, vençur maliyyələşməsi.

Beləliklə, kiçik biznes subyektlərinin bank kreditləşməsinin spesifik xüsusiyyətlərinin aşkar edilməsi məsələləri üzrə aparılmış tədqiqat bir sıra ümumiləşdirilmiş nəticələr çıxarmağa imkan vermişdir ki, bunlara da aşağıdakıları aid etmək olar:

- Ümumi yanaşmalar: kommersiya bankları kredit üzrə əməliyyat xərclərini və ərizələrin nəzərdən keçirilməsi müddətini azaltmağa imkan verən tərəfindən standart yanaşmalardan istifadə edilməsi; verilən kreditlərin təhlükəsizliyinin zəmanət altına alınması sisteminin işlənilib hazırlanması; normativ-hüquqi mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi hesabına kreditlər üzrə fazi dərəcələrinin azaldılması;

- Kreditləşmə mərhələləri: kreditin verilməsi üzrə ərizələrin daxil olması, nəzərdən keçirilməsi və əsaslandırılması sisteminin yaxşılaşdırılması; hazırlıqlarının, lazımi sənədlərin yoxlanılması, kreditin formalaşdırılması mexanizminin təkmilləşdirilməsi; kreditdən sonrakı fəaliyyətin öyrənilməsi;

- Kreditləşmə mexanizmi: biznesin kiçikdən orta ölçülü biznesə yenidən oriyentasiyalaşmasının nəzərə alınması ilə iyerarxiyanın bütün səviyyələrindən

strateji məqsədin işlənilib hazırlanması məqsədilə kreditləşmə mexanziminə ümumi yanaşmanın blok-sxeminin işlənilib hazırlanması;

- Bank kreditləşməsinə təsir göstərən spesifik amillər: təhsil, kredit portfelinin formalaşdırılması və təminatı; kredit sisteminin inkişafı və digər tendensiyalar; bank kreditləşməsinin investisiya potensialı;

- Problemlı kreditlər: kiçik biznes subyektlərinin kredit tarixçələrinin genişləndirilməsi; standart maliyyə hesabatının işlənilib hazırlanması; ssudaların təmin edilməsinə qarşı tələblərin artması hesabına kredit risklərinin azalması; kredit risklərinin azaldılması üzrə sistemin aktivləşdirilməsi və ümumən kommersiya bankında risklərin idarə edilməsinin yaxşılaşdırılması; etibarlı münasibətlərin təmin edilməsi hesabına borc götürənin girov təminatı sisteminin yaxşılaşdırılması.

1.2. Kommersiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsinin praktiki aspektləri

Xarici təcrübə göstərir ki, kiçik biznesin bank kreditləşməsinin müvəffəqiyyətliyi biznesin həyata keçirilməsi üçün əlverişli mühitin yaradıldığı ölkələrdə daha yüksəkdir. Məlumdur ki, beynəlxalq reytinglər üzrə bütün ölkələr 1-ci yerdən 189-cu yerə qədər biznesin həyata keçirilməsi üçün əlverişlilik baxımından sıralanırlar.

Ümumən biznesin həyata keçirilməsi üçün ən əlverişli mühit yüksək gəlir səviyyələri olan və İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (OECD) üzvü olan ölkələr, ən az əlverişli mühiti olanlar isə Böyük Səhradan cənuba doğru Afrika ölkələri və Cənubi Asiya ölkələridir.

Dünyanın bir çox ölkəsində kiçik biznesin dəstəklənməsinin əsas mexanizmi (dövlət büdcəsində mühüm yer tutan) kiçik biznesin maliyyə dəstəklənməsi sistemidir.

Cədvəl 1.3-də ən yüksək ümumi daxili məhsula malik inkişaf etmiş ölkələrdə kiçik və orta biznesin vəziyyəti və kiçik biznesin dəstəklənməsi ilə bağlı məlumatlar öz əksini tapmışdır [37].

İnkişaf etmiş ölkələrdə kiçik və orta biznesin xüsusi çəkisi

Ölkə/Göstərici	ABŞ	Kanada	Yaponiya	Almaniya	Fransa	İtaliya	Böyük Britaniya
Ölkənin ÜDM-da xüsusi çəkisi, %	52	43	51.6	57	49.8	55	52
Ümumi məşğulluqda xüsusi çəkisi, %	54	47	69.5	69.3	56.6	71	56
Firmaların sayında xüsusi çəkisi, %	97.6	99.8	99.2	99.3	97.6	99.2	99.1
Kiçik və orta biznesin maliyyə dəstklənməsi həcmi (mlrd. ABŞ dolları)							
Dəstək infrastrukturuna üzrə:	0.8	0.45	1.64	1.8	1.5	5.05	1.37
Kreditlər:	21.6	22.8	39.9	61.9	9.2	15.2	6.3
Zəmanətlər:	1.67	3.36	-	-	4.7	-	6.3

Təcrübədə dünyanın ayrı-ayrı ölkələrində kiçik biznesin dövlət dəstklənməsi aşağıdakı formada həyata keçirilir (bax, cədvəl 1.4).

Maliyyələşmənin əlyətərliyinin artırılması üzrə kiçik və orta biznesin dövlət dəstklənməsi

Kiçik və orta biznes sektorunun dəstklənməsinin başqa tədbirləri	Ölkələr
Bank kreditləşməsi kreditləri üzrə zəmanətlər şəklində dəstəyin həcminin artması	Hollandiya, Kanada, Çili, Danimarka, Finlandiya, Macarıstan, İtaliya, Koreya, Slovakiya, Sloveniya, İspaniya, İsveçrə, Tayland, ABŞ, Böyük Britaniya
Bank kreditləşməsi zəmanətləri üzrə xüsusi şərtlər	Hollandiya, Danimarka, Kanada
İxrac əməliyyatlarının artım tədbirləri	Hollandiya, Kanada, Danimarka, Finlandiya, Yeni Zelandiya, İsveç, İsveçrə, İspaniya, Böyük Britaniya
Kiçik və orta biznesin birbaşa maliyyələşməsinin xüsusi çəkisinin artması	Kanada, Çili, Macarıstan, Koreya, Serbiya, Sloveniya, İspaniya,
Faiz dərəcələrinin tənzimlənməsi	Macarıstan, Portuqaliya, Rusiya, İspaniya, Türkiyə, Böyük Britaniya
Vergi güzəştləri, ödənişlərə möhlətlərin verilməsi	Fransa, İrlandiya, İtaliya, Yeni Zelandiya, İspaniya, Böyük Britaniya,

	Rusiya
Kreditləşmənin ixtisaslaşmış əskinazlarının formalaşdırılması, o cümlədən mənfi faiz dərəcəsi ilə kreditləşmə	İrlandiya, Danimarka
Kredit təşkillarının Mərkəzi bank tərəfindən fondlaşdırılması	Böyük Britaniya

Kiçik və orta biznesin dövlət dəstəklənməsinin ən geniş yayılmış üsulu praktiki olaraq bütün ölkələrdə kiçik və orta biznesin kreditləşməsi üzrə dövlət zəmanətinin təqdim edilməsidir. Yuxarıdakı cədvəldə göstərilmiş bütün ölkələrin (İrlandiya və Yeni Zelandiya istisna olmaqla) öz dövlət zəmanət proqramları vardır. Kiçik və orta biznes sektorunun dəstəklənməsinin başqa tədbirləri kimi göstərilən ölkələrdə güzəştli şərtləri olan məqsədli kreditlərdən (misal üçün, innovasiyanın inkişaf etdirilməsi üzrə) (Rusiya, İsveçrə və s.), mikromaliyyələşmə, ixrac əməliyyatları üzrə zəmanətlər, vergi güzəştləri və s.-dən istifadə olunur.

Bizim tədqiqatlarda, hər şeydən əvvəl, ümumən kiçik biznesin və xüsusi halda isə kiçik biznes subyektlərinin bank kreditləşməsinin dəstəklənməsi sistemi diqqət mərkəzində durur.

Bu xarici təcrübənin dünyanın ayrı-ayrı ölkələrindəki təcrübəsinə nəzərə salaraq.

1. ABŞ-ın qəbul etdiyi qanunlara görə, kiçik və orta biznes sisteminə işçi heyətinin sayının 500-dən çox olmayan bazar subyektləri aid edilir və bunların da üç növü mövcuddur:

- Mikro firmalar – 20 yə qədər işçisi olan;
- Kiçik firmalar – 20-dən 100-ə qədər işçisi olan;
- Orta firmalar – 100-dən 499-a qədər işçisi olan.

Muzdlu işçilərin əməyindən istifadə olunan və muzdlu əmək cəlb olunmayan firmalar ayrıca bəndlə fərqləndirilir.

Son məlumatlara görə Amerika Birləşmiş Ştatlarında işçilərinin sayı 500-dən az olan 7 milyondan çox firma mövcuddur, onlardan 6 milyonunda 20 nəfərdən az insan

çalışır. Bundan başqa, ABŞ-da 18,3 milyon fərdi qeyri kənd təsərrüfatı firması fəaliyyət göstərir.

Bu ölkədə kiçik və orta sahibkarlığın dəstəklənməsinin təməl yanaşmaları 1953-cü ildən formalaşmağa başlamışdır, bu dövrdə ABŞ-da dövlət səviyyəsində kiçik və orta biznesin maraqlarını müdafiə edən kiçik biznesin fəaliyyəti üzrə Administrasiya yaradılmışdır. Bu strukturun filialları bütün iri şəhərlərdə mövcuddur, bu isə kiçik biznesin dəstəklənməsi siyasətini təkcə başlıca iqtisadi mərkəzlərə yox, bütün şatatlara çatdırılmasına imkan verir.

ABŞ-da kiçik biznesin fəaliyyəti üzrə Administrasiyanın əsas vəzifələrinə aiddir:

- kiçik biznes subyektlərinə bank kreditləşməsi zamanı zəmanətin təmin edilməsi ilə bağlı köməklik göstərilməsi;
- kiçik biznes subyektlərinə şəxsi büdcə vəsaitləri hesabına kömək göstərilməsi;
- informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsində yardım göstərilməsi;
- kiçik biznesin bank kreditləşməsi sahəsində rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin edilməsi.

ABŞ-da kiçik biznesin fəaliyyəti üzrə Administrasiya özünə ölkənin ayrı-ayrı regionları və bazar segmentləri üzrə məqsədli təyinatlı bir sıra proqramları da özünə daxil edir.

2. Kanada da kiçik biznesin bank kreditləşməsi əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf etmişdir.

Kanadada kiçik və orta biznes sisteminə işçilərin sayının 500-dən və gəliri 50 milyon dollardan çox olmayan firmalar aid edilir. Bu kateqoriyaya ölkə üzrə 1 milyon firma aiddir. Kiçik və orta biznes sahəsinin firmalarının 73%-dən çoxu ticarət və xidmət sahəsinə, 27%-i isə istehsal sektoruna aiddir.

Kiçik və orta biznesin dəstəklənməsinin təməl yanaşması kimi dövlət səviyyəsində reallaşdırılan çoxlu sayda proqramları göstərmək olar. Ölkə hökuməti kiçik biznesin genişləndirilməsi məqsədilə 2011-ci ili sahibkarlıq ili kimi qeyd etmişdir.

Bu ölkədə biznes daha çox strateji perspektiv kimi nəzərdən keçirilir. Nəticədə getdikcə daha çox yeni başlayan biznesmenlər öz sahibkarlıq fəaliyyətləri önündə

yeni yollar açırlar. Son məlumatlara görə yeni firmaların 75%-i gənc biznesmenlər tərəfindən yaradılır. Xüsusi halda, Britaniya Kolumbiyası əyalətinin məlumatlarına görə son 5 ildə kiçik və orta biznes sahəsində gənc sahibkarların sayı 70% artmışdır. Kanadada Komissiya Ticarəti Xidməti və KOB Biznes Təşkilatçılığı Proqramı kimi ixrac fəaliyyətinin dəstəklənməsinin xüsusi proqramları mövcuddur.

Kanadada kifayət qədər sadə icazə sistemi (elektrik enerjisinin qiyməti burada dünya üzrə ən aşağı göstəricilərdən biridir) kiçik biznesin inkişafına yol açır, bunlar arasında isə aşağıdakıları fərqləndirmək olar:

- risk kapitalına sərbəst çıxış, bu isə digər ölkələrin səviyyəsində bir neçə dəfə aşağıdır;
- elmi tədqiqatlara əsaslanan müasir texnologiyaların tətbiq edilməsi;
- kiçik biznesin ixrac fəaliyyətinin əhəmiyyətli dərəcədə dəstəklənməsi;
- kiçik biznesin dəstəklənməsi üzrə məqsədli proqramların reallaşdırılması.

3. Kiçik müəssisələr şəbəkəsi Yaponiyada daha güclü inkişaf etmişdir. Burada kiçik müəssisələrin xüsusi çəkisi ümumi firma sayının 99%-ni təşkil edir. Hazırkı dövrdə Yaponiyada 6,5 milyon kiçik müəssisə və ya firma fəaliyyət göstərir. Bu firmalarda 54 milyon insan, yəni Yaponiyanın bütün işçi qüvvəsinin 70%-i çalışır. Onların ÜDM-dakı payı təxminən 52%, kapital qoyuluşlarında payı 40%, yapon məhsulunun ixracındakı payı isə 15%-dir.

Yaponiyada kiçik firmaların fəaliyyətə başlama bilməsi üçün bütün zəruri şəraitlər yaradılmışdır, bu isə kredit əldə edilə bilmək üçün sadəcə qeydiyyatdan keçməyin tələb olunmasından ibarətdir.

Bundan başqa, Yaponiyada kreditlərin əhəmiyyətli hissəsi kiçik və orta firmaların texniki səviyyəsinin yüksəldilməsi mərkəzlərinin yaradılması, məsləhət xidmətləri, texniki işçilərin ixtisaslarının artırılması xərclərinin 50%-ni əhatə edən subsidiyalar şəklində verilir.

Bu ölkədə kiçik biznesin dəstəklənməsi prosesi iyerarxik xarakter daşıyır və özünə aşağıdakı mərhələləri daxil edir:

- Mərkəzi idarəetmə orqanları;
- İdarəetmənin ərazi-regional orqanları;

- Korporativ idarəetmə sistemi;
- Xüsusilaşmış regional mərkəz;
- Ticarət-sənaye palataları şəbəkəsi.

Eyni zamanda Yaponiyada bank zəmanətləri və maliyyə dəstəklənməsi sistemi güclü inkişaf etmişdir:

- Dövlət maliyyə korporasiyaları;
- Sığorta kreditləşməsi mərkəzləri;
- Sığorta kreditləşməsinin regional məntəqələri.

Yaponiyada ticarət-sənaye plataları və onların 3300-dən çox şəhər və qəsəbələrdə təşkil olunmuş bölmələri kiçik biznesin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsinə böyük dəstək verirlər. Onların mütəxəssisləri pulsuz məsləhətlər verirlər, çünki belə fəaliyyət dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilir. Orta hesabla il ərzində maliyyə, vergi ödənişləri və mühasibat uçotu, habelə əməyin təşkili və tix münasibətləri ilə bağlı 6,7 milyon məsləhət qeydə alınır. Ticarət-sənaye platalarında təlimatçı-mühasiblər çalışırlar, onlar cari hesabların aparılmasını və müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə etməklə balansların tərtib edilməsi ilə məşğul olurlar.

4. Kiçik biznesin təşkilinin bir qədər fərqli sistemi Almaniyada təşkil olunmuşdur, burada kiçik və orta biznesin müəyyən edilməsi Avropa komissiyasının 01.01.2005-ci ildə qüvvəyə minmiş 2003/361/EG nömrəli Təvsiyəsi ilə təyin olunmuş kriteriya üzrə həyata keçirilir. Mikrofirmalar: işçilərinin sayı 10-dan çox olmayan, illik dövriyyəsi və ya ilin sonuna aktivlərinin məbləği 2 milyon avrodan çox olmayanlar; kiçik firmalar: işçilərinin sayı 10-49 nəfər arasında olan, illik dövriyyəsi və ya ilin sonuna aktivlərinin məbləği 10 milyon avrodan çox olmayanlar; orta firmalar işçilərinin sayı 50-249 nəfər arasında olan, illik dövriyyəsi 50 milyon avro, ilin sonuna aktivlərinin məbləği isə 43 milyon avrodan çox olmayanlar aiddir. Firmaların nizamnamə kapitalında göstərilən kriteriyaları təmin etməyən sahiblərin payı 25%-dən çox olmamalıdır, özləri isə yuxarıda göstərilən kriteriyalara cavab verən digər kompaniyaların nizamnamə kapitalında 25%-dən çox olmayan paya malik ola bilərlər. Avropa İttifaqının verdiyi tərifi görə, iri firmalara işçilərinin sayı

250 nəfərdən, illik dövriyyəsi 50 milyon avrodan, aktivlərinin məbləği isə 43 milyon avrodan çox olan firmalar aiddir.

Kiçik biznes subyektlərinin Avropa İttifaqının mikro, kiçik, orta və iri bölgü kriteriyasına uyğun olaraq yekun tədqiqi 2009-cu ildə Almaniyanın Federal statistik idarəsi tərəfindən aparılmış və 2011-ci ildə rəsmi nəşr olunmuşdur. Əhalinin hər min nəfərində orta hesabla 25 kiçik və orta firma düşür. Kiçik və orta biznesin tədqiqi İnstitutunun verdiyi məlumatlara görə Almaniya kiçik və orta biznes kompaniyalarının payına bütün müəssisələrin 99,6%-i, istehsal təlimi sistemində iştirak edənlərin 83,2%-i, məşğul əhalinin 60%-i, ÜDM-un 51,8%-i, dövriyyənin isə 37,8%-i düşür.

Almaniyada 2008-2010-cu illər arasında innovativ fəaliyyətlə məşğul olan kiçik və orta kompaniyaların payı 54% təşkil etmişdir. Almaniyanın kiçik və orta kompaniyalarının elmi tədqiqatlar üzrə xərcləri 2004-2010-cu illər arasında 71% artaraq 8.7 milyard avroya çatmışdır (ETTKİ işləri üzrə cəmi xərclərin 15%-i).

Almaniyanın İqtisadiyyat və Texnologiya Nazirliyi tərəfindən kiçik və orta biznesin dəstəklənməsinə istiqamətlənmiş xərclərin əsas hissəsi iki proqramın payına düşür – KOB üçün Mərkəzi innovasiya proqramı və Zəif iqtisadi strukturu olan regionlara investisiya subsidiyaları üzrə proqram. Bu proqramlar “Regional iqtisadi strukturun təkmilləşdirilməsi” üzrə qanun çərçivəsində həyata keçirilir.

5. Son illər ərzində Azərbaycan Respublikasında kiçik biznesin dövlət dəstəklənməsində fəal iş aparılır.

Eyni zamanda biznes-mühitin yaxşılaşdırılmasına, haqqlı rəqabətin təmin edilməsi, biznesə başlanması prosedurasının yaxşılaşdırılması, sahibkarlığa dövlət dəstəyinin göstərilməsi, maarifləndirmə fəaliyyəti, qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi tədbirləri də həyata keçirilir. Vergi yükünün azaldılması və vergi proseduralarının sadələşdirilməsi, sahibkarlıq subyektlərinə güzəştli kreditlərin verilməsi üzrə mexanizmin təkmilləşdirilməsi, idxal-ixrac əməliyyatlarının rəsmiləşdirilməsi prosedurasının sadələşdirilməsi, yoxlamaların vahid informasiya reyestrinin yaradılması istiqamətində də xüsusi tədbirlər görülür.

Respublikada ÜDM-da özəl sektorun payının artırılması, milli iqtisadiyyatın ixrac potensialının yenidən qurulması və artırılmasında kiçik biznesin rolunun artırılması üzrə fəal tədbirlər görülür. Bunlarla eyni vaxtda ölkə üçün böyük aktualıq daşıyan yeni iş yerlərinin yaradılması problemi də öz həllini tapacaqdır.

Kiçik və orta biznesə dövlət dəstəyi Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye nazirliyinin dəstəyi ilə həyata keçirilir, burada adı çəkilən nazirliyin informasiya mərkəzi fəaliyyət göstərir. Bu mərkəz sahibkarlığa dövlət dəstəyinin sistemli şəkildə həyata keçirilməsi üzrə fəaliyyətin stimullaşdırılması və kiçik və orta biznesin dəstəklənməsi tədbirlərinin effektivliyinin artırılması məqsədilə yaradılmışdır. Mərkəz güzəştli kreditləşmə, istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi və s. sahəsində sahibkarlara informasiya dəstəyinin verilməsini təmin edir.

Respublikada ixracın və investisiyaların dəstəklənməsi fondu da fəaliyyət göstərir. Fond Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye nazirliyi tərəfindən 2003-cü ildə iqtisadiyyatın qeyri-xammal sektorlarına və ixracın stimullaşdırılması sahəsinə xarici investisiyaların cəlb edilməsi hesabına ölkənin iqtisadi inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə yaradılmışdır. Fond Azərbaycan məhsulunun irəlilədilməsi, görüş və tədbirlərin təşkili ilə məşğul olur, investisiya sferasında dəstək göstərir, investisiyaların cəlb edilməsi üzrə beynəlxalq ticarət agentlikləri və birlikləri ilə əməkdaşlıq edir.

Bundan başqa, respublikada Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəmşinəncamı ilə mərkəz (Azerbaijan Investment Company) də yaradılmışdır. Bu mərkəzin əsas məqsədi milli və xarici investorlar vasitəsilə iqtisadiyyatın qeyri-xammal sektorunun inkişafının dəstəklənməsidir. Investisiyanın prioritet istiqamətlərinə aşağıdakılar aiddir:

- İqtisadiyyatın ən mühüm sahələri (sənaye istehsalı, kənd təsərrüfatı);
- İqtisadiyyatın ən mühüm alt sahələri (emaledici sənaye, yeyinti sənayesi);
- Informasiya-kommunikasiya texnologiyaları;
- Nəqliyyat, logistika, turizm.

1992-ci ildə yaradılmış Sahibkarlığa kömək milli fondu ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsinin ilk alətlərindən biri kimi çıxış etmişdir. 2002-ci

İldən fond iqtisadi İnkişaf Nazirliyinin himayədarlığı altında fəaliyyət göstərir, o baxtdan bəri regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramı çərçivəsində müxtəlif aqrar layihələrin reallaşdırılmasında əsas maliyyə alətinə çevrilmişdir, fond tərəfindən ayrılmış vəsaitlərin dördü üçü regionların payına düşür, eyni zamanda güzəştli borcların demək olar ki, 80%-i fermer təsərrüfatlarına və kənd təsərrüfatı məhsulunun emalçılara verilmişdir.

Respublika üzrə kiçik və orta biznesin dəstəklənməsinin əsas iqtisamətləri arasında aşağıdakıları fərqləndirmək olar:

- Quşçuluq fermalarının yenidən qurulması və yeni fermaların yaradılması;
- Heyvandarlıq fermalarının yenidən qurulması və yeni fermaların yaradılması;
- Üzüm yetişdirilməsi üzrə təsərrüfatların genişləndirilməsi;
- Regional istixana təsərrüfatlarının yaradılması;
- Çay və sitrus meyvələrinin yetişdirilməsi üzrə təsərrüfatların genişləndirilməsi;
- Çörək və çörək-bulka məmulatlarının istehsalı üzrə sexlərin yenidən qurulması və yenilərinin yaradılması;
- Meyvə və tərəvəzlərin saxlanması üçün yeni anbar sahələrinin yaradılması.

Beləliklə, inkişaf etmiş dünya ölkələrində kiçik biznesin inkişafının icmalı bir sıra ümumiləşmiş nəticələr çıxarmağa imkan verir ki, bunların sırasına da aşağıdakıları aid etmək olar:

- İnkişaf etmiş dünya ölkələrində kiçik biznesin inkişaf təcrübəsi bu sahənin inkişafına mühüm təsir göstərir və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə kiçik biznes perspektivdə əsas dövlət siyasəti istiqamətinə çevrilə bilər;
- Dövlət dəstəyi kiçik biznesin dəstəklənməsinin, habelə biznesin stimullaşdırılması, innovativ istehsal və emal işinin əsasına çevrilməlidir.
- İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə qanunvericilik səviyyəsində dövlət yeni müəssisələrin qeydiyyatını asanlaşdırmalı, kiçik biznes subyektləri üçün verigə cəlb olunma sistemini sadələşdirməlidir.
- İxracə yönümlü müəssisələrə, informasiya və maliyyə dəstəyi göstərən təşkilat və fondların yaradılmasına xüsusi diqqət ayırmaq lazımdır.

- Sahibkarların mühüm güzəştlər və biznesin aparılmasına dəstək aldığı biznes-inkubatorlarını fəal şəkildə genişləndirmək, texnoparklar və azad iqtisadi zonalar yaratmaq lazımdır.

Yuxarıda bizim tərəfimizdən dünyanın ayrı-ayrı ölkələrində kiçik biznesin inkişaf təcrübəsi nəzərdən keçirildi, verilmiş sahədə dövlət dəstəyinin başlıca istiqamətləri tədqiq olundu.

Ancaq bizim tədqiqatın əsas məqsədi maliyyə mənbələrinin, bank kreditləşməsi sisteminin öyrənilməsindən ibarətdir.

Müasir şəraitdə mikrokreditləşmə sistemi dünyanın 125-dən çox ölkəsində tətbiq edilir, onlar xarici ölkələrdə XX əsrin 80-ci illərində meydana çıxmışdır və yüksək inkişaf etmələri ilə irəliləyirlər. Mikrokreditləşmənin genişlənməsi üçün baza əhalinin aztəminatlı təbəqələrinin maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması məsələsində yüksək dərəcədə effektiv olması və dövlət tərəfindən mikrokreditləşmənin dəstəklənməsi ilə bağlıdır. Bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə biznesmenlərə güzəştli kredit əldə etmək imkanları yaradılmışdır.

Xüsusi halda, Birləşmiş Amerika Ştatlarında kiçik biznesin maliyyələşdirilməsi dövlət və alternativ müstəqil maliyyələşmə sisteminin mövcud olmasını nəzərdə tutur. Eyni zamanda dövlətin kiçik firmalar üçün maliyyə infrastrukturuna müdaxiləsi həm kiçik biznes kriteriyalarının bilavasitə təyin olunması, həm də kiçik firmaların birbaşa maliyyələşdirilməsi və dəstəklənməsi kimi nəzərdən keçirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ABŞ-da banklar əhalidən və kompaniyalardan əmanətlər və qiymətlər qəbul edən depozit təsisatları anlayına daxildirlər. Banklardan başqa, bu anlayışa kiçik biznesin kreditləşməsini həyata keçirən kredit ittifaqları və ssuda-əmanət təsisatları da daxildir. Onlar arasında kommersiya bankları kimi çıxış edən ssuda-əmanət təsisatları və kredit ittifaqları aparıcı rola malikdir. Onlar 2010-cu ildə onlar kredit xətlərinin, ssuda və maliyyə lizinqi mənbələri kimi meydana çıxmışlar.

Əgər nümunə kimi Kanadanı götürsək, onların gündlik əməliyyatları həyata keçirmək üçün istifadə etdikləri əsas maliyyə təsisatı kommersiya banklarıdır. Bunu bütünlükdə ölkə ərazisini əhatə edən banklar filialları şəbəkəsi şərtləndirir. Əmanət və kredit kooperativləri əsas etibarə ilə regional və əyalət təsisatları hesab olunurlar.

Kanadada belə bir tendensiya formalaşmışdır ki, ölkənin iri firmaları əsas etibarlı ilə bankların xidmətlərindən, kiçik və orta ölçülü firmalar isə kredit və əmanət kooperativlərin xidmətlərindən istifadə edirlər.

Hazırkı dövrdə bu ölkədə kiçik və orta firmaları maliyyələşdirən əsas kredit təşkilatları banklardır, misal üçün, 2010-cu ildə banklar ssuda verilməsi üzrə ərizələrin 63%-ini qəbul etmişlər. Kiçik və orta biznes subyektlərinə kredit verilməsi üzrə sanksiyalar ssudaların ümumi məbləğinin 14%-ni təşkil edir. Kiçik və orta firmaların maliyyələşdirilməsinin əhəmiyyətinə görə növbəti mənbə kooperativlər, habelə öz fəaliyyətlərində kiçik həcmli kommersiya ssudalarının verilməsinə xüsusi diqqət ayıran xalq kassalarıdır.

Almaniyada kiçik biznesin maliyyələşdirilməsində bir qədər başqa formadan istifadə olunur, burada əsas etibarlı ilə kreditlər kiçik bizneslə çalışan maliyyələşdirici institutları tərəfindən verilir. Ancaq bundan əlavə kredit və subsidiyalar şəklində reallaşdırılan kiçik biznesin birbaşa maliyyələşdirilməsi də tətbiq olunur. Almaniyanın birləşməsindən sonra belə strukturun formalaşdırılmasının məqsədi iqtisadi gücünə görə daha geri qalan Şərqi regionun iqtisadi səviyyəsini Almaniya Federativ Respublikasının səviyyəsinə çatdırmaqdan ibarət idi. Mikromaliyyələşdirmə sisteminin əsası alman dövlət bankı olmuş və hazırda da bu rolu oynayır. Bu maliyyə qrupu Almaniya hökumətinə məxsusdur və eyni zamanda yerli inkişaf bankının analoqu, habelə ixracın maliyyələşdirilməsi agentı, həmçinin Almaniyanın üç milyondan çox kiçik müəssisəsinin maliyyələşdirilməsi üzərində ixtisaslaşmış kredit təşkilatı kimi çıxış edir. Burada kredit verilməsi üzrə dövlət proqramları çərçivəsində bank kreditləşməsinin adi prinsipinə uyğun olaraq həyata keçirilir və kreditlər yalnız kredit qabiliyyətli müştərilərə verilir və başqa ərizəçilərə heç bir üstünlük verilmir [27].

Təcrübə göstərir ki, yalnız kreditləşmə kiçik və orta firmaların maliyyə resurslarının formalaşdırılmasının ən mühüm mənbəyi kimi çıxış edir. Belə ki, Amerika Birləşmiş Ştatlarında kiçik firmaların 60%-indən çoxu kredit xətti, ssuda və ya maliyyə lizinqi formalarında kreditə malik idilər. Həmçinin ABŞ-da kiçik biz mülkiyyətçilərinin təxminən 80%-i sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi

müddətində bir-iki dəfə kredit əldə etmək üçün müraciət etmişlər. Avropa ölkələrdən kiçik və orta firmaların təqribən 80%-i bir və ya bir neçə bankda kredit xəttinə malik idilər [33].

Bundan başqa, qeyd etmək lazımdır ki, kiçik və orta biznes sahəsində xarici sahibkarlar xarici maliyyələşmə mənbəyinin cəlb edilməsi məqsədilə həm firmanın adına – hüquqi şəxs, həm də fiziki şəxsin – biznes sahibinin adına buraxılmış kredit kartlarından istifadə edirlər. Bu kartlar vəsaitlərin əldə edilməsində bir sıra üstünlüklərə malikdir, çünki kredit məqsədli xarakter daşımır, habelə xərclər üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi daha asan olur. Eyni zamanda kredit xəttlərində olduğu kimi, firmanın ölçüsündən, habelə onun inkişaf müddətindən asılı olaraq kredit kartlarından istifadə sürətinin dəyişməsi tendensiyasını müəyyən etmək olar: firmanın həcmünün böyüməsi ilə və onun sahibkarlıq fəaliyyətinin müddəti uzandıqca firmanın adına buraxılmış kredit kartlarından istifadə etmək tezliyi də artır, bu zaman fiziki şəxslərin adına buraxılmış kredit kartlarından istifadə tezliyi, əksinə, aşağı düşür.

Kiçik və orta biznes firmalarının xarici maliyyələşdirmə mənbələrinə kooperasiya prinsipi üzrə yaradılan təşkilatlar – kredit ittifaqları aiddir. Ancaq borc vəsaitlərinin təmin edilməsində bu təşkilatların əhəmiyyəti xarici ölkələrdə fərqlidir, buna baxmayaraq, inkişaf etmiş kooperativ şəbəkələrə malik ölkələrdə, misal üçün, Şimali Amerika ölkələrində onlar bank kreditləşməsinin əlavəsi kimi çıxış edirlər.

Xarici mühitin mühüm forma və mənbələrinə kiçik biznesin qısamüddətli kreditləşdirilməsi sistemi kimi çıxış edən kommersiya kreditini misal göstərmək olar. Son məlumatlara görə, Amerika Birləşmiş Ştatlarında kommersiya kreditindən kiçik firmaların 61%-i istifadə edir, Kanada da isə bu göstərici 52% təşkil edir. Eyni zamanda Şimali Amerikada firmanın ölçüsünün böyüməsi ilə kommersiya kreditindən istifadə edənlərin payı da artır, Avropa KOB-un tədqiqat mərkəzinə görə, mikrofəirmalar kommersiya kreditinə kiçik və orta ölçülü firmalarla müqayisədə daha tez-tez müraciət edirlər.

Bu kreditləşmə sistemi firmalar arasında ödəniş müddətinə möhlət verilməsi ənənəsinin mövcud olduğu Fransaya da şamil edilə bilər. Burada kiçik və orta firmaların əksəriyyəti köçürmə vekselləri formasında kredit ödənişlərini möhlətlə

həyata keçirə bilirlər. Kommersiya kreditinin tətbiqi “Orta firma – kiçik firma – kommersiya bankı” qarşılıqlı münasibətlər prinsipi üzrə yüksək dərəcədə effektivliyə malik olur: bu zaman kiçik və orta firmalar arasındakı əlaqələr stabil xarakter daşıyır, sonuncular öz müttəfiqlərinə əməkdaşlıq etdikləri kommersiya bankının xərclərində stabil dərəcə ilə uçot imkanı verə bilirlər.

Xarici təcrübə göstərir ki, hazırki dövrdə kiçik və orta firmalar tərəfindən kreditin əldə edilməsi zamanı risk dərəcəsinə dörd əsas amil təsir göstərir.

A. Verilmiş kateqoriyadan olan müəssisələr üçün şəxsi vəsaitlər məhduddur. Şəxsi vəsaitlərin çatışmaması firmanın rəqabət qabiliyyətliliyi nöqtəyi-nəzərindən maliyyə vəziyyətini çətinləşdirir, xüsusi halda, şəxsi və borc kapitalının nisbəti pisləşir. Bir sözlə, kommersiya bankının bu firmanı kreditləşdirən zaman üzərinə götürdüyü risk artır.

B. Müasir mərhələdə biznesin həyata keçirilməsi üçün onun informasiya mühiti çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ancaq bazarda praktiki olaraq ayrı-ayrı kiçik və orta firmaların vəziyyəti haqqında keyfiyyətli informasiya mövcud deyil, bunun səbəbləri isə aşağıdakı

- kiçik və orta biznes rəhbərlərinin zəif ixtisaslaşması, kredit sistemi haqqında məlumatlılığının aşağı olması səbəbindən biznes-planların zəif tərtib olunması;

- kiçik və orta biznes firmaları rəhbərlərinin informasiya təchizatçısı rolunu oynayan maliyyə bazarlarına zəif çıxışı;

Reyting agentlikləri kiçik və orta firmaların maliyyə sistemi ilə praktiki olaraq məşğul olurlar.

Kiçik və orta firmaların kreditləşdirilməsi üzrə risk dərəcəsinin artması, hər şeydən əvvəl, onların nüfuzunun formalaşması ilə bağlıdır. Misal üçün, belə nüfuz kommersiya bankları ilə kredit qarşılıqlı münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi prosesində formalaşa bilər, çünki onlar borclular haqqında öz məlumatlarını toplayır və onların vəziyyəti haqqında şəxsi təsəvvürlərini formalaşdırırlar. Kreditin vaxtında ödənilməsi halında kiçik və orta biznes subyektlərində əlverişli kredit tarixçəsi formalaşır, bu isə onların perspektivdə növbəti daha sərfəli ssudaların əldə etmələrinə şans yaradır [33].

Xarici təcrübə göstərir ki, kiçik və orta biznesin maliyyələşdirilməsi sistemi iri biznesin maliyyələşdirilməsi sistemindən fərqlənir.

Bu mövqedən, bazar subyektlərinin dərinə təhlili aparılmadan kiçik və orta biznesin dəstəklənməsi sahəsində effektivliyin artırılması mümkün deyil, kiçik və orta firmaların bazarda real vəziyyətlərindən xəbərsizlik səhv qərarların qəbul olunmasına gətirib çıxarır, bu isə ən yaxşı halda mövcud problemlərin həllinə heç təsir göstərmir, ən pis halda isə bu problemləri daha ağırlaşdırır. Kiçik və orta biznesin vəziyyətinin, onun tələbatlarının müfəssəl öyrənilməsi sahəsində xarici ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməsi məqsədəuyğun hesab olunur. Bunsuz rəasional kredit siyasətinin həyata keçirilməsi mümkünsüzdür.

Nəticə etibarilə belə bir yekun çıxarmaq olar ki, ayrı-ayrı regional fərqlərə baxmayaraq, kiçik və orta biznesin müxtəlif kateqoriyadan olan firmaları üçün maliyyə resurslarının formalaşdırılması üsulları fərqləndirilir.

Kiçik və orta biznes firmalarının kreditləşməsi üzrə risk dərəcəsinin artması onunla əlaqədardır ki, onların aktivlərinin mühüm hissəsi spesifik xarakter daşıyır, bu isə aşağıdakılarla əlaqədardır:

- ikinci dərəcəli bazarda aktivlərin müstəqilliyi;
- bu aktivlərin mühüm hissəsi heç də hər zaman kredit üzrə təminat kimi çıxış edə bilməyəcəkdir, çünki onlar müvafiq kiçik biznes subyekti ilə bağlıdırlar.

Ancaq banklarla kiçik və orta firmalar arasındakı qarşılıqlı münasibətlərdə mövcud olan problemlərə baxmayaraq, qeyd etmək lazımdır ki, Avropa İttifaqı və Şimali Amerika ölkələrində ümumən kiçik və orta firmalar bank kreditlərinə olan ehtiyaclarını ödəmək iqtidarındadırlar.

Kiçik və orta biznes firmaları sistemi daxilində zəmanət təşkilatlarının öz fəaliyyətlərini həyata keçirdikləri vaxt daha sərfəli şərtlər daxilində pəreferensial dəstək əldə edən firmaların prioritet kateqoriyaları fərqləndirilməlidir. Bu kateqoriyalara aşağıdakılar aid edilməlidir:

- iqtisadiyyatın sahələri üzrə kiçik və orta firmalar;
- kreditlə bağlı kəskin problemləri olan kiçik və orta firmalar.

Beləliklə, kiçik biznes sferasında və onların kreditləşdirilməsi sektorunda xarici təcrübənin öyrənilməsi üzrə aparılmış tədqiqatlar yolu ilə aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

- Şimali Amerika və Avropa ölkələrində kiçik və orta biznes iqtisadi inkişafda kifayət qədər böyük rol oynayır, çünki bu biznesin payı ölkələrin iqtisadi göstəricilərində gündəlik olaraq artır;

- xarici ölkələrdə kiçik və orta biznesin dəstəklənməsi üçün bank kreditlərinə ehtiyacı olan firmaların zəmanətli maliyyələşdirilməsi sistemi inkişaf etdirilmişdir. Zəmanətli kreditin təqdim edilməsi kiçik və orta biznes subyektlərinin sahibkarlıq fəaliyyətlərinin bərabərləşdirilməsinə imkan verir;

- bu sferada müsbət məqam kiçik və orta biznes subyektləri üçün zəruri resursları ayırmaq iqtidarında olan kredit kooperativlərinin yaradılmasıdır (yeni başlayan biznesmenlər üçün mikrokreditləşmə də daxil olmaqla). Bir çox xarici ölkələrdə kredit kooperativləri rentabelli olmalarına görə məsuliyyət daşıyırlar, ancaq yüksək mənfəət götürməyə istiqamətlənmirlər, bunun əvəzinə kiçik və orta biznes subyektlərində sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi sferasında mühüm sosial proqramı yerinə yetirirlər;

- bank kreditləşməsinin xarici sistemi, hər şeydən əvvəl, böyük risk dərəcəsinə malik kiçik biznes müəssisələrinə, həmçinin məhdud maliyyə resursları olan firmalara istiqamətlənir.

Fəsil II. Kommersiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsinin metodiki bazası və təhlili

2.1. Kommersiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsinin metodikası

Hazırki dövrdə iqtisadi ədəbiyyatda borclunun kredit qabiliyyətliliyinin birmənalı tərifini yoxdur. Onlardan bəzilərini diqqətinizə çatdıraraq: borclunun kredit qabiliyyətliliyi borclu tərəfindən gəlir götürə bilmək imkanındır; kreditin əldə edilməsi üçün ilkin şərtlərin mövcud olması; kiçik biznes subyektlərinin maliyyə-kommersiya vəziyyəti; borclunun hüquqi və maliyyə-təsərrüfat vəziyyəti; borclunun sazişlər bağlamaq qabiliyyəti; likvid aktivlərlə bağlı öhdəliklərin ödənilməsi qabiliyyəti.

Bütün yuxarıda təqdim olunmuş təriflərdə verilmiş anlayışı müəyyən edən əsas amillər kimi borclunun maliyyə dayanıqlığı və borclunun proqnoz olunan kredit qabiliyyətliliyi çıxış edir.

Hazırki dövrdə həm xarici, həm də milli təcrübədə müştərilərin rəqabət qabiliyyətliliyinin yoxlanılması üçün müxtəlif metodlardan istifadə olunur. Aşağıda rəqabət qabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsinin bir sıra metodları bizim tərəfimizdən qruplaşdırılmışdır və bu qruplaşmadan dissertasiya işinin praktiki hissəsində istifadə olunacaqdır [39].

Bizim fikrimizcə, kiçik biznes subyektlərinin bank kredit qabiliyyətliliyinin təhlil metodikasının ardıcılığını aşağıdakı şəkildə təqdim etmək olar:

- əmsal üsul və metodlarından istifadə əsasında borclunun kredit qabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsi metodu;
- borclunun kredit qabiliyyətliliyinin statistik qiymətləndirilməsi və ya riskin qiymətləndirilməsi metodu;
- kiçik biznesin potensial subyektləri haqqında informasiyanın müayinəsi əsasında borclunun kredit qabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsi;
- pul axınlarının təhlili əsasında borclunun kredit qabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsi;

- biznes-risklərin təhlili əsasında borclunun kredit qabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsi;

- xarici təcrübədə istifadə olunan metodlar vasitəsilə kiçik biznes subyektlərinin kredit qabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsi.

Kiçik biznes subyektlərinin kredit qabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsinin yuxarıda sadalanan metod və üsullarını daha yaxından nəzərdən keçirək:

1. Əmsal üsul və metodlarından istifadə əsasında borclunun kredit qabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsi metodu. Bu metoda, hər şeydən əvvəl, aiddir: dövretmə əmsalı, likvidlik əmsalı, rentabellik əmsalı, borcluluq əmsalı, maliyyə dayanıqlığı əmsalı. Əmsal üsul və metodlarından istifadə əsasında borclunun kredit qabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsi metodunun başlıca üstünlüklərinə nisbətən az sayda göstəricilərin hesablanması və ondan istifadənin çevikliyini aid etmək olar. Əsas çatışmazlıqlara isə aiddir: borclunun kredit qabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsinin ödəniş qabiliyyətliliyini xarakterizə edən və normativ əhəmiyyətə malik olan vahid göstəricisinin mövcud olmaması.

2. Borclunun kredit qabiliyyətliliyinin statistik qiymətləndirilməsi və ya riskin qiymətləndirilməsi metodu. Bu metod borcluların obyektiv olaraq səciyyələndirilməsi üçün standart yanaşmaların hazırlanması məqsədilə gələcək potensial müştərilər haqqında düzgün informasiyaya əsaslanır. Bu metodun əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, hesablamalar zamanı məhdud sayda göstəricilər nəzərə alınır, bu isə həyata keçirilən əməliyyatların sürətini artırmağa imkan verir. Çatışmazlıqlara isə onu aid etmək olar ki, hesablama əməliyyatlarında keyfiyyət göstəricilərindən demək olar ki, istifadə olunmur, nəticədə isə müxtəlif kriteriyaların müəyyən edilməsi üzrə yanaşmalar mürəkkəbləşir.

Kommersiya bankının kredit portfelinin kredit riskinin kəmiyyətinin qiymətləndirilməsinin statistik metodlarının əhəmiyyətliliyini nəzərə alaraq aşağıdakıları yaxından nəzərdən keçirək.

Bu metod risk səviyyəsinin hesablanmasında hər bir parametrin mühümlüyü nəzərə alınır. Xüsusi halda, statistik təhlil metodu kompleks keyfiyyət

göstəricilərindən ibarətdir, bu isə bankın kredit portfelinin formalaşdırılması zamanı kredit risklərini nəzərə almağa imkan verir.

Statistik metodun tərkibi aşağıdakı elementlərdən ibarətdir [29]:

- kommersiya bankının kredit portfelini təşkil edən razılaşmalar müayisədə kredit risklərinin statistikasının müayinəsi;

- kredit risklərinin ssuda portfeli üzrə bölüşdürülməsi dərəcəsinin müəyyən edilməsi;

- kredit riskinin həcm və tezliyinin formalaşdırılması limitinin müəyyən edilməsi.

- Kommersiya bankının kredit portfeli riskinin hesablanması və qiymətləndirilməsinin statistik metodunun əsas üsulları əsasən aşağıdakılardan ibarətdir: dispersiya, variasiya, standart kənarlaşma, variasiya əmsalı və s.

Kommersiya bankının kredit riskinin reallaşdırılması dərəcəsi ehtimalların paylanması ilə sistemləşdirilir. Belə ehtimalın hesablanması mühüm statistik göstəricisi standart kənarlaşma və ya variasiya əmsalıdır. Orta çəkili kredit portfeli riskinin müəyyən edilməsi kommersiya bankının diversifikasiya səviyyəsini tam şəkildə nəzarətdə saxlamağa imkan verir.

Bundan başqa, kredit əməliyyatlarından yaranan itkilərin ölçüsü borclunan kommersiya bankı qarşısında borclunun öhdəliklərinin ümumi məbləğinin kredit əməliyyatlarının həyata keçirilməsi zamanı yarana biləcək itkilərin ehtimalına hasili kimi hesablanı bilər. Kredit əməliyyatlarının həyata keçirilməsindən itkilər dedikdə, kommersiya bankının son üç il ərzindəki fəaliyyəti üzrə orta kəmiyyət başa düşülür. Kreditlərin geri qaytarılmaması və müştərilər tərəfindən digər öhdəliklərin yerinə yetirilməməsinin xüsusi çəkisi eyni kredit qabiliyyətlilik xüsusiyyətləri və göstəricilərinə malikdir.

Belə yanaşma perspektiv, strateji qiymətləndirmə ilə bank itkilərinin əmələ gəlməsi tezliyinin hesablanmasına imkan verir.

3. Kiçik biznesin potensial subyektləri haqqında informasiyanın müayinəsi əsasında borclunun kredit qabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsi. Onların informasiya mənbəyi mühasibat hesabatıdır. Eyni zamanda borclunun proqnoz məlumatlarının

qiymətləndirilməsi üzrə də işlər aparılır, o cümlədən kiçik biznes subyektlərinin gəlir və xərcləri.

Kompleks statistik metodun üstünlüklərinə borclunun kredit qabiliyyətliliyinin vəziyyəti haqqında əldə edilmiş informasiyanın yüksək səviyyədə düzgünlüyünü aid etmək olar, belə ki, rentabellik və maliyyə dayanıqlığı göstəriciləri təhlil olunur və s.

Bu metodun çatışmazlıqlarına böyük həcmli informasiya verilənləri və kiçik biznes subyektləri tərəfindən onların əldə edilməsi prosedurası səbəbindən hesablama əməliyyatlarının çətinliyini aid etmək olar.

Bu metod vasitəsilə həyata keçirilən tədqiqatın daha dərinə aparılması özünə kommərsiya bankının kredit risklərinin kompleks qiymətləndirilməsini daxil edir.

Kredit riskinin dispersiyası kontragentlərin n qrupu üzrə razılaşmama münasibətdə (bankın kredit portfelini təşkil edən) aşağıdakı düsturla hesablanabilir:

$$B = \sum (K_p - D)^2 \frac{C_1}{C}$$

Təqdim edilmiş göstərici bütün tədqiq olunan məcmu üzrə əlamətin variasiyasını, bu variasiyayı şərtləndirən bütün amillərin təsirini nəzərə almaqla əks etdirir. Təsadüfi kəmiyyətin paylanma göstəriciləri təsadüfi kəmiyyətin özünün ölçü meyarında ifadə olunarsa, təhlilin nəticələri daha əyani olar [29].

Kommərsiya bankının kredit riskinin kompleks qiymətləndirilməsi kommərsiya bankının kredit riskinin həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətə qiymətləndirməsini nəzərdə tutur. Nəzəri olaraq, bu proses riskin fəaliyyət dərəcəsini əks etdirən və onun idarə edilməsinin effektiv vasitələrini seçməyə imkan verən göstəricilər çoxluğunun strukturlaşdırılması və iyerarxik ifadə olunması məqsədilə riyazi proseduralar əsasında həyata keçirilir. Kommərsiya bankının kredit riskinin kompleks qiymətləndirilməsi sisteminin formalaşdırılması prosesi bu inteqral elementlərin iyerarxik strukturunun yaradılmasına imkan verir.

Bu prosesin metodoji tərəfi özünə bir sıra xüsusiyyətləri daxil edir. Xüsusi halda, kredit portfeli üzrə itkilərin müəyyən olunan kəmiyyəti risk səviyyəsinin ən optimal qiymətini əks etdirir:

$$C_k = \sum_{t=1}^n C_1 \cdot K_p$$

harada ki, C_1 – kontragentlərin n -ci qrupuna təqdim olunan kreditin məbləği, $t=1, n$;

K_p - kontragentlərin n -ci qrupu üzrə kredit riskidir.

Təqdim edilmiş düstur kredit portfelinin riskinin tənzimlənməsinin əsas metodlarının tətbiqi üzrə qərar qəbulunun kəmiyyət xarakteristikasını aşkar etməyə imkan verir. Eyni zamanda qərar qəbulu üçün kredit portfeli riskinin dəyişkənlik meyarını müəyyən etmək lazımdır. Bunun üçün iki sıx bağlı olan kateqoriyadan istifadə olunur: dispersiya və orta kvadratik kənarlaşma.

Bu göstəricini aşağıdakı formada müəyyən etmək olar:

$$D = \frac{\sum_{t=1}^n C_1 \cdot K_p}{\sum_{t=1}^n C_1} = \frac{CK}{\sum_{i=1}^n C_1}$$

4. Pul axınlarının təhlili əsasında borclunun kredit qabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsi. Bu metod likvid dövriyyə vəsaiti, borc öhdəlikləri və ehtiyatlar, o cümlədən pul axınlarının saldosu əsasında əmsalların müəyyən edilməsi metodikasını daxil edir.

Bu yanaşmanın üstünlüyü ondan ibarətdir ki, bütün proses borcların və xərclərin əvəzinin ödənilməsi hesabına həyata keçirilir.

Metodun çatışmazlıqlarına kiçik biznes müəssisələrinin pul axınları haqqında məlumatların qeyri-düzgünlüyünü, habelə hesablama əməliyyatlarının mürəkkəbliyini aid etmək olar.

Bu metoddan istifadə edilməsi üçün təcrübədə kredit əməliyyatlarının effektivliyi nöqtəyi-nəzərindən kommersion bankının dayanıqlığının qiymətləndirilir. Nəticədə bir çox kommersion bankları bank kreditləşməsinin effektivlik indiqatoru göstəricisindən istifadə olunur, bu göstərici bank mənfəətinin kredit potensialı kəmiyyəti ilə uyğunlaşdırılması əsasında müəyyən olunur.

Kredit potensialının artması ilə kommersiya bankı dəyişir, buna görə də mənfəətin dəyişməsinə hiperbola tənliyi şəklində təsvir etmək olar, mənfəəti isə aşağıdakı şəkildə göstərmək olar [32]:

$$\Pi = a - \frac{b}{O_{\text{KP}}}$$

harada ki, P – bankın kreditləşdirmədən mənfəəti, O_{KP} – bankın kredit portfelinin həcmi, a və b – modelin empirik parametrləridir.

Bankın aktivlərində borc öhdəliklərinin genişlənməsi kredit müqaviləsinin şərtlərinin pozulması ilə əlaqədar riskləridə də buna mütənəsib olaraq artırır. Verilmiş kredit həcmində artması ilə verilmiş bank borclarının məbləği də artır. Kredit portfeli və borclular tərəfindən öhdəliklərin pozulması nəticəsində banka dəymiş zərərin funksional asılılığını xətti funksiyanın köməyi ilə təsvir etmək olar:

$$\Pi_K = dO_{\text{KP}}$$

harada ki, P_k – kreditlər üzrə geri qaytarmamadan itkilərin məbləği, d – kreditlər üzrə geri qaytarmama payıdır.

Yuxarıdakı funksiyaların riyazi cəmlənməsi nəticəsində iki dərəcədən xətti tənlik əldə edərik.

$$\Pi_{\text{ök}} = \Pi - \Pi_K = a - \frac{b}{O_{\text{KP}}} - dO_{\text{KP}}$$

harada ki, $P_{\text{ök}}$ – bankın kreditlər üzrə geri qaytarmamadan itkilərin kəmiyyəti qədər azalmış kreditləşmədən mənfəətidir.

5. Biznes-risklərin təhlili əsasında borclunun kredit qabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsi. Biznes-riskin qiymətləndirilməsinin mahiyyəti fasiləsizlik prinsipi üzrə mövcud kreditləşmə proseslərinin nəzərdən keçirilməsindən ibarətdir, bu isə kommersiya bankları ilə kiçik biznes subyektlərinin ekspertlərlə sıx qarşılıqlı əlaqədə həyata keçirilir.

Bu yanaşmanın üstünlüklərinə aiddir ki, biznes risklərin təhlili zamanı ssudaların əvəzinin ödənilməsi mənbələrinin kifayət effektiv proqnozlaşdırılması imkanı meydana çıxır.

Çatışmazlıqlara biznes riskləri üzrə borcluların daxili informasiyalarının düzgünlüyü ilə bağlı bir sıra problemlər aiddir.

6. Xarici təcrübədə istifadə olunan metodlar vasitəsilə kiçik biznes subyektlərinin kredit qabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsi. Bank kreditləşməsinin ən mühüm metodlarına borcluların kredit qabiliyyətliliyinin proqnoz qiymətləndirilməsi ilə bağlı üsulları aid etmək olar. Bu zaman aşağıdakı yanaşmalardan istifadə etmək olar: kredit qabiliyyətliliyi indeksinin müəyyən edilməsi; formallaşdırılmış və formallaşdırılmamış kriteriyalar sırasının müəyyən edilməsi; borclunun zəruri göstəricilərinin proqnozlaşdırılması.

Bu metodun üstünlüklərinə onu aid etmək olar ki, tədqiqat prosesində həm daxili informasiya, həm də əlavə informasiyadan istifadə olunur.

Metodun çatışmazlıqlarına onu aid etmək olar ki, proqnoz qiymətləndirmələri çox vaxt müxtəlif subyektiv və obyektiv amillərlə əlaqədar olaraq rədd edilir.

7. MDB ölkələrinin Banklar assosiasiyası borcluların kredit qabiliyyətliliyinin aşağıdakı istiqamətlər üzrə təhlili metodikasını təklif edir (bax, cədvəl 2.1).

Cədvəl 2.1

MDB ölkələrinin Banklar assosiasiyasının borcluların kredit qabiliyyətliliyinin təhlili metodikası

Növ	Təhlilin əsas istiqamətləri	Üstünlüklər	Çatışmazlıqlar
MDB ölkələrinin kommersiya banklarında təhlil metodikalarının xarakteristikası	<ul style="list-style-type: none"> - Qəbul edilmiş qərarların optimallığı, əvvəllər əldə edilmiş kreditlər üzrə onların hesablanmasının elmiliyi; - İstehsal olunmuş məhsulun və onun reallaşdırılmasının rəqabət qabiliyyətliliyinin dəstəklənməsi; - Borclunun vəsaitlərinin sərmayə edilməsinin 	Tədqiq olunan firmalar üçün bütün prosesi əməktutumluluğu nu aşağı salan bir optimal göstəricinin seçilməsi	Uzunmüddətli perspektiv üçün hesablamaların mürəkkəbliyi. Bir çox risk amilləri nəzərə alınmır.

	mənfəətliliyi; - Layihənin məhsuldarlığı; - Tələb olunan vəsaitlərin hesablanması; - Vaxtında geri qaytarılma; - Kreditin hüquqi normalarla təminatı		
--	--	--	--

Beləliklə, belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, borcluların kredit qabiliyyətliliyinin müəyyən edilməsi zamanı müxtəlif metodikalardan istifadə olunur, bunların isə özünəməxsus üstünlük və çatışmazlıqları vardır.

Mövcud metodların rəngarəngliyi onunla əlaqədardır ki, hazırki dövrdə kiçik biznes subyektlərinin kredit qabiliyyətliliyinə təsir göstərən amillərin rəngarəngliyi mövcuddur (bax, cədvəl 2.2).

Kiçik biznes subyektlərinin kredit qabiliyyətliliyinə təsir göstərən amillər

<i>Amillər</i>	<i>Tərkib</i>
Mərkəzi Bankın kreditin əldə edilməsi anından iqtisadi vəziyyət	Likvidliyi, ödəniş qabiliyyətliliyi və s. müəyyən edən əmsalların müəyyən edilməsi
Mərkəzi Bankın imkanları	Əsas və bank vəsaitləri
Kreditin ödənilməsi	Vasitə və üsullar
Hüquqi şərtlər	Normativ aktlar, risklər
Borclunun krediti geri qaytarmaq niyyəti	Firmanın imici
Kredit təminatı	Mülki girov
Geri qaytarma ehtimalı	Müflisliyin proqnozlaşdırılması modellərindən istifadə edilməsi
Bazarda rəqabət qabiliyyətliliyi	Zaman - əmtəə - rəqiblər
İdarəetmə aparatı	Strategiya, təcrübə, planlaşdırma və nəzarət vasitələri, etibarlılıq
Xarici mühit	Malgöndərənlər

Cədvəl 2.2-nin ardı

Sahənin bazar xüsusiyyətləri	Daxil olan baryerləri, alıcı və malgondərənlərin imkanları
Perspektivlər	ETTKİ
Qiymətləndirmənin düzgünlüyü	Firmanın şəxsi əsas vəsaitlərinin olmaması, firmanın öz bank hesablarından dövriyyə vəsaitləri ilə müqayisədə 80% və daha yuxarı iri nağd pul vəsaitlərinin çıxarması

Görünür ki, kiçik biznes subyektlərinin kredit qabiliyyətliliyinə təsir göstərən əsas amillərə aiddir: kiçik biznesin iqtisadi imkanları; hüquqi şərtlər; borclu tərəfindən kreditin geri qaytarılması; kredit təminatı; defolt ehtimalı; bazarda rəqabət qabiliyyətliliyi; idarəetmə aparatının ətraf mühiti; sahənin bazar xüsusiyyətləri; kiçik biznes subyektlərinin fəaliyyətinin reallığının strategiya və qiymətləndirilməsi.

Bankların borclularının (ABŞ və Fransa) təhlili və qiymətləndirilməsinin xarici təcrübəsi özünə aşağıdakı başlıca elementləri daxil edir: təməl sənədlər və müddəalar; xarici informasiya mənbələri; texniki-iqtisadi sənədləşmə; təhlil və auditin təmin edilməsi; marketinq və reklam informasiyası; mühasibat uçotu və maliyyə fəaliyyəti; proqnoz qiymətləndirmə və texniki-iqtisadi əsaslandırma.

Konkret qiymətləndirmə göstəricilərinə gəldikdə isə, xarici təcrübədə əsas etibarlı ilə aşağıdakı hesablaşma yanaşmalarından istifadə olunur: kiçik biznes subyektlərinin likvidliyi və kapitalın dövretməsi; cəlb olunmuş vəsaitlər və rentabellik göstəriciləri; vahid normativ aktların və hüquqi sənədlərin mövcud olması.

Kreditin ödənilməsi məqsədilə potensial mənbələrin təhlili aparılır: firma mənfəətinin müayinəsi; aktivlərin satışı üzrə potensial imkanların müayinəsi.

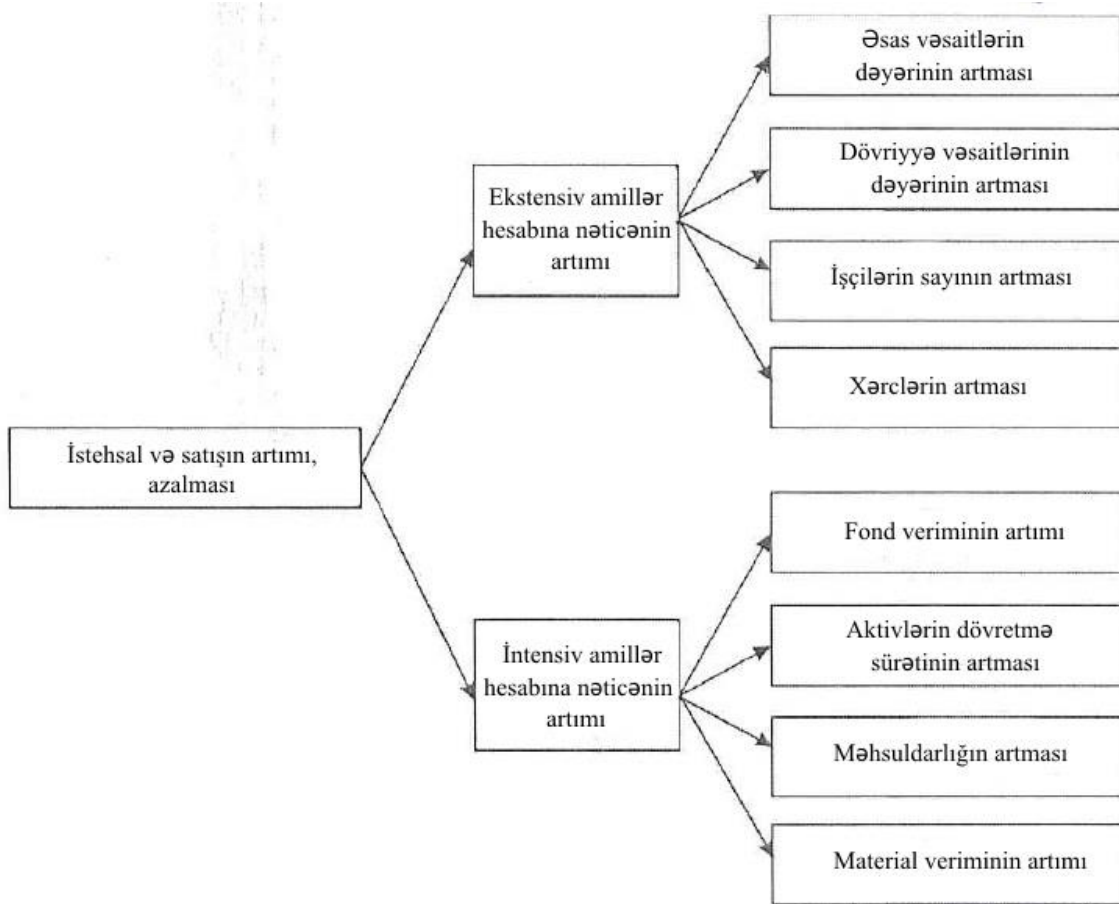
Hazırkı dövrdə müştərilərin maliyyə vəziyyəti haqqında informasiyanın toplanması ilə həm kommersion bankının kredit strukturlarının ixtisaslaşmış bölmələri, həm də pullu əsaslarla ixtisaslaşmış informasiya-məsləhət büroları məşğul olurlar.

Kommersion bankı maliyyə təhlilinin köməyi ilə borclunun ödəniş qabiliyyətliliyi haqqında obyektiv və düzgün informasiya əldə edir.

Kredit qabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsi metodikası təşkilin maliyyə vəziyyətini o halda düzgün təsvir edəcəkdir ki, kredit ekspertləri kredit verilərkən

kiçik biznes subyektlərinin əsas resurslardan istifadə effektivliyi göstəricilərini də nəzərə alacaqlar. Bunlara aiddir: kiçik biznes subyektləri əmək və material resurslarından, dövriyyə və dövriyyədən kənar aktivlərdən nə dərəcədə intensiv istifadə edirlər (resursa oriyentasiya edən iqtisadi təhlildən istifadə). Sadalanan resurslardan istifadə effektivliyinin qiymətləndirilməsi əmtəə, iş və xidmətlərin satışından əldə edilən qazancın amilli təhlili əsasında həyata keçirilir.

Kiçik biznes subyektlərinin qazanclarının artması fəaliyyətin inkişafının intensiv və ekstensiv amillərinin artması ilə əlaqələndirilir (şəkil 2.2).

Şəkil 2.2. İntensiv və ekstensiv amillərin istehsal həcminə təsiri [30]

Resurs oriyentasiyalı iqtisadi təhlil mövqeyindən kiçik biznes subyektlərinin kredit qabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsi kriteriyası ekstensiv və intensiv amillərin payıdır.

Alimlərin fikrincə, müxtəlif amilləri qarşılıqlı əlaqələndirmə aparmadan nəzərə alan ayrı-ayrı qiymətləndirmə metodlarının tətbiqi əvəzinə, hüquqi şəxslərin bank

kreditləşməsinin effektivliyinin qiymətləndirilməsini üç zaman aralığının effektivliyini nəzərdən keçirən yanaşmaya istinad etmək lazımdır: kredit verilməsinə qədər, onun potensial effektivliyini qiymətləndirərək, kredit müqaviləsinə xidmət göstərilməsi dövründə - cari effektivlik və kredit müqaviləsinə xidmət göstərilməsindən sonra – faktiki effektivlik [32].

A.Potensial effektivliyin qiymətləndirilməsi bloku üç göstəricilər qrupunun təhlilini nəzərdə tutur. İlk növbədə hüquqi şəxslərin kreditləşdirilməsi bazarında bank brendi təhlil olunur, bankın fəaliyyət müddəti, onun bazardakı payı və mövqeyi xarakterizə olunur, bankın fəaliyyət stabilliyi, tədqiq olunan bazarda liderlik, korporativ borcluların mövcud kreditləşdirilməsi səviyyəsi, habelə kreditləşmə həcmnin artırılması üzrə reklamın effektivliyi nəzərdən keçirilir. İkinci növbədə kreditin əldə edilməsinin əlyətərliyini və kredit sənədlərinin rəsmiləşdirilməsinin effektivliyini əks etdirən göstəricilər qrupu təhlili olunur. Bu zaman kredit ərizəsinin nəzərdən keçirilməsi müddəti, kreditin rəsmiləşdirilməsi üçün tələb olunan sənədlərin sayı, bazarda borcluların minimum fəaliyyət müddəti də nəzərə alınır.

B.Hüquqi şəxslərin bank kreditləşməsinin cari effektivliyinin qiymətləndirilməsi bloku iki alt mərhələni nəzərdə tutur. Əvvəlcə kreditin verilməsi mərhələsində effektivlik qiymətləndirilir, ikinci alt mərhələdə isə müştərinin maliyyə vəziyyətinin monitorinqinin effektivliyi təhlil olunur.

C.Hüquqi şəxslərin bank kreditləşməsinin faktiki effektivliyinin qiymətləndirilməsi bloku beş göstəricilər qrupunun təhlilini nəzərdə tutur. Birinci qrupa hüquqi şəxslər üzrə kredit portfelinin struktur göstəriciləri aiddir, bunlardan ən vacibləri isə hüquqi şəxslər üzrə ödənilməmiş kreditlərin həcmnin məcmu aktivlərin həcminə və bankın məcmu kredit portfelinə nisbəti, kreditlər üzrə ödənişlərin dyurasiyası, fiksə olunmuş və üzən faiz dərəcəsi ilə verilmiş kredit həcmnin bankın məcmu kredit portfelinə nisbəti, habelə verilmiş kredit növü üzrə faiz gəlirlərinin bankın ümumi faiz gəlirlərindəki payı göstəriciləridir.

2.2. Respublikada kommertiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsinin təhlili

Tədqiqatlar göstərir ki, kiçik biznes sahəsində maliyyə qarşılıqlı münasibətləri bir sıra spesifik xüsusiyyətlərə malikdir, bunların arasında aşağıdakıları fərqləndirmək olar:

- iri biznes subyektlərində verigə cəld edilməsinin fərqləndirici sistemi, o cümlədən güzəştlər sistemi, xüsusi müddəalar və s [s.31];
- kiçik biznes subyektlərinin kreditləşdirilməsinin əlyətərliyi, lizinq və s. ilə fərqlənən mexanizmi və prosesinin xüsusiyyətləri ;
- kiçik biznesin dəstəklənməsinin dövlət proqramı, o cümlədən subsidiyalar, kreditlər üzrə xüsusi fəzi dərəcələri, güzəştlər və s.

Bütün bunlara baxmayaraq, kommertiya bankları və başqa kredit təsisatları kiçik biznes subyektlərinin maliyyələşdirilməsinin əsas mənbələri kimi çıxış edir.

Ümumiyyətlə isə kiçik biznes subyektlərinin bank kreditləşməsi çox halda respublika iqtisadiyyatına qüvvədə olan kapital və investisiya qoyuluşları sistemi ilə müəyyən olunur. Buna görə də, kiçik biznes subyektlərinin bank kreditləşməsi sistemini müayinə etməzdən əvvəl respublika iqtisadiyyatına kredit qoyuluşları sistemini təhlil etmək lazımdır. Qeyd etmək lazımdır ki, son illər ərzində respublika iqtisadiyyatına kredit qoyuluşları əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır (bax, cədvəl 2.3).

Cədvəl 2.3

Azərbaycan iqtisadiyyatına kredit qoyuluşları (ilin sonuna, mln.manat) [s.5]¹

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Cəmi	466.4	486.2	520.2	670.3	989.6	1440.9	2362.7	4681.8
O cümlədən								
Qısamüddətli	33.6	353.9	374.2	487.1	700.9	913.2	1142.0	1649.5
Payı, %	72.0	72.8	72.0	72.7	70.8	63.4	48.3	35.2
Uzunmüddətli	130.0	132.3	146.0	183.2	288.7	527.7	1220.7	3032.3
Payı, %	28.0	27.2	28.0	27.3	29.2	36.6	51.7	64.8

¹Cədvəl AR DSK-nin müvafiq illər üzrə göstəriciləri üzrə tərtib edilmişdir

Cədvəl 2.3-ün ardı

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Cəmi	7191.3	8407.5	9163.4	9850.3	12243.7	15422.9	18542.6	21730.4	16444.0
O cümlədən									
Qısamüddətli	2295.9	2360.0	2567.1	2951.2	3508.3	3335.5	39131.4	5297.3	3478.0
Payı, %	32.1	28.1	28.0	30.0	28.7	21.6	21.2	21.2	21.1
Uzunmüddətli	4895.5	6047.5	6596.3	6899.1	8735.4	12087.5	14611.2	1120.4	12966.0
Payı, %	67.9	71.9	72.0	70.0	71.3	78.4	78.8	75.6	78.9

2000-2015-cü illər ərzində respublikaya kredit qoyuluşları 466,4 mln.manatdan 18542,6 mln.manata qədər və ya 18,3 dəfə (2005-ci illə müqayisədə - 12,9 dəfə), o cümlədən qısamüddətli kreditlər – 336,4 mln.manatan 3931,4 mln.manata qədər və ya 11,7 dəfə (2005-ci illə müqayisədə - 4,3 dəfə); uzunmüddətli kreditlər – 130,0 mln.manatdan 14611,2 mln.manata qədər və ya 112,4 dəfə (2005-ci illə müqayisədə - 27,7 dəfə).

Ancaq iqtisadiyyata uzun və qısamüddətli kredit qoyuluşlarının nisbəti də mühüm dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Xüsusi halda, 2000-2014-cü illər ərzində qısamüddətli kreditlərin payı 72,0%-dən 21,2%-ə, uzunmüddətli kreditlərin payı isə 28,0%-dən 78,8%-ə yüksəlmişdir.

Analoji vəziyyət respublika iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşları sistemində də müşahidə olunur (bax, cədvəl 2.4).

Cədvəl 2.4

Ölkə iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşlar [s.5]

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Cəmi investisiyalar								
mln.manat	1289.8	1454.5	2718.0	4249.3	5820.3	6733.4	7415.6	10353.9
mln. ABŞ dolları	1441.4	1561.8	2796.6	4326.3	5922.8	7118.5	8300.4	12066.1
Xarici investisiyalar								
mln.manat	829.5	1016.8	2172.8	3311.0	4496.3	4628.5	4514.2	5727.2
mln. ABŞ dolları	927.0	1091.8	2234.9	3371.0	4575.5	4893.2	5052.8	6674.3
Daxili investisiyalar								
mln.manat	460.3	437.7	546.0	938.3	1324.0	2104.9	2901.4	4626.7
mln. ABŞ dolları	514.4	470.0	561.7	955.3	1347.3	2225.3	3247.6	5391.8

Cədvəl 2.4-ün ardı

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015			2016
	Cəmi investisiyalar										
mln.ma nat	13328 .0	1047 5.0	1411 8.9	1704 8.8	2025 1.1	2144 8.2	2189 0.6	2005 7.4			2286 8.5
mln. ABŞ dolları	16222 .0	1303 3.5	1759 1.4	2158 8.9	2577 7.8	2734 0.0	2790 7.5	1954 7.2			1432 9.5
	Xarici investisiyalar										
mln.ma nat	5625. 8	4395. 1	6619. 7	6849. 8	8102. 7	8269. 3	9175. 7	1099 8.9			1621 6.1
mln. ABŞ dolları	6847. 4	5468. 6	8247. 8	8673. 9	1031 4.0	1054 0.9	1169 7.7	1071 9.1			1016 1.1
	Daxili investisiyalar										
mln.ma nat	7702. 2	6079. 9	7499. 2	1019 9.0	1214 8.4	1317 8.9	1271 5.0	9058. 8			6652. 4
mln. ABŞ dolları	9374. 6	7564. 9	9343. 6	1291 5.0	1546 3.8	1679 9.1	1620 9.8	8828. 1			4168. 4

Cədvəl 2.4-ün məlumatlarından göründüyü kimi, 2000-2015-cü illər ərzində ölkə iqtisadiyyatına qoyulan investisiyalar 1289,8 mln.manatdan 21890,6 mln.manata qədər və ya 17,0 dəfə (2005-ci illə müqayisədə - 3,2 dəfə), o cümlədən xarici investisiyalar 829,5 mln.manatdan 9175,7 mln.manata qədər və ya 11,1 dəfə (2005-ci illə müqayisədə - 2,0 dəfə), daxili investisiyalar isə 460,3 mln.manatdan 12715,0 mln.manata qədər və ya 27,6 dəfə (2005-ci illə müqayisədə - 6,0 dəfə) artmışdır.

Respublika iqtisadiyyatına qoyulan xarici investisiyaların strukturu maliyyə kreditlərindən, neft sektoruna investisiyalardan və yerli və xarici müəssisələrə qoyulan investisiyalardan ibarətdir (bax, cədvəl 2.5). 2000-2015-cü illər ərzində maliyyə kreditləri 262,0 mln. ABŞ dollarından 1880,6 mln. ABŞ dollarına qədər və ya 7,1 dəfə; neft sektoruna investisiyalar 546,1 mln. ABŞ dollarından 6730,7 mln. ABŞ dollarına qədər və ya 25,6 dəfə; yerli və xarici müəssisələrə qoyulan investisiyalar isə 118,0 mln. ABŞ dollarından 1318,5 mln. ABŞ dollarına qədər və ya 2,4 dəfə artmışdır.

Respublika iqtisadiyyatına investisiya yatan əsas ölkələr arasında Türkiyə, Hollandiya, Böyük Britaniya, BƏƏ, ABŞ, İran və başqalarını göstərmək olar.

Cədvəl 2.5

Xarici investisiyalar (mln. ABŞ dolları) [s.5]

	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Cəmi xarici investisiya	927.0	4 893.2	5 052.8	6 674.3	6 847.4	5 468.6
o cümlədən:						
Maliyyə kreditləri	262.9	698.4	983.5	1 576.6	2 357.9	1 438.3
Neft sənayesinə	546.1	3 799.9	3 422.3	4 003.3	3 350.7	2 412.7
Birgəvəxariciinvestisiyalı müəssisələr	118.0	230.5	368.4	439.1	494.1	624.4
ondan:						
Türkiyə	31.6	96.2	136.6	109.2	60.8	76.8
Niderland	-	1.2	-	-	43.8	28.0
ABŞ	11.2	24.8	70	78	108.8	117.6
İran	2.9	1.2	17.5	4.6	-	6.8
Almaniya	1.7	21.5	17.4	22.9	48.2	38.8
Rusiya	-	5.1	4.6	10.7	5.8	50.3
Böyük Britaniya	6.8	39.5	39.1	80	146.4	160
Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri	2.8	5.7	18.3	12.3	38.5	43.2
İsveçrə	-	0.5	2.7	3.5	3.7	16
Fransa	39.3	2.6	11.1	4.4	-	4.5
Kipr	-	0.2	5.4	13.2	2.2	-
Çin	-	0.2	1.3	1.2	8.1	25.9
İtaliya	-	4.6	2.8	14	2	9.8
Pakistan	-	-	3.1	-	-	-
Yaponiya	16.4	-	-	-	0.4	2.8
Digər ölkələr	5.3	27.2	38.5	85.1	25.4	43.9
Neft bonusu	-	1	17	68.2	3.5	1
Digər investisiyalar	-	163.4	261.6	587.1	641.2	992.2

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Cəmi xarici investisiya	8 247.8	8673.9	10314.0	10540.9	11697.7	10719.1	10161.1
o cümlədən:							
Maliyyə kreditləri	3 405.9	3692.5	3135.5	2655.8	1880.6	2210.2	2197.8

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Neft sənayesinə	2 955.3	3407.8	4287.8	4935.2	6730.7	6622.7	5617.4
Birgəvəxariciinvestisiyalı müəssisələr	659.6	886.0	1094.5	1041.0	1318.5	860.4	1706.2
ondan:							
Türkiyə	147.5	89.1	185.9	401.3	481.4	220.4	307.5
Niderland	163.5	173.3	186.4	141.6	103.8	85.9	127.9
ABŞ	40.0	73.8	92.5	24.4	89.3	18.9	38.2
İran	3.2	11.2	-	-	40.5	0.0	0.2
Almaniya	17.0	32.5	45.6	15.1	51.0	60.1	36.4
Rusiya	11.7	35.0	21.8	36.1	13.6	15.9	363.2
Böyük Britaniya	144.0	148.8	149.3	136.0	153.5	173.1	174.4

Cədvəl 2.5-in ardı

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri	30.3	75.3	92.4	109.3	90.2	103.9	60.2
İsveçrə	11.7	26.7	79.4	18.2	18.9	15.7	370.5
Fransa	6.2	14.3	14.4	6.1	7.2	4.5	5.5
Kipr	1.6	-	6.6	5.4	0.2	1.1	0.1
Çin	33.5	-	6.7	5.7	9.7	3.3	1.5

Bilavasitə kiçik biznes subyektlərinə kapital qoyuluşlarına gəldikdə isə onlar cədvəl 2.6-da təqdim edilmişdir.

2012—2014-cü illər ərzində kiçik biznes subyektlərinə kapital qoyuluşları aşağıdakı kimi paylanmışdır: bütün sahələr üzrə - 531627,2 min manat və 746451,6 min manat; kənd təsərrüfatı – 89963.5 min manat və 86898.4 min manat (xüsusi çəkisi – 16,9% və 11,6%); sənaye – 244765.8 min manat və 2428400.0 min manat (xüsusi çəkisi – 46,0% və 33,3%); tikinti – 2400.3 min manat və 147754.0 min manat (xüsusi çəkisi – 0,5% və 16,2%); ticarət – 54564.5 min manat və 120713 min manat (xüsusi çəkisi – 16,6% və 16,2%); nəqliyyat – 1615.8 min manat və 21847.7 min manat (xüsusi çəkisi – 16,6% və 16,2%); turizm və ictimai iaşə - 88020.3 min manat və 68016.0 min manat (xüsusi çəkisi – 16,6% və 9,1%); informasiya və rabitə - 1.6 min manat və 0.0 min manat (xüsusi çəkisi – 0,0% və 0,0%); daşınmaz əmlak üzrə əməliyyatlar – 47314.0 min manat və 291.0 min manat (xüsusi çəkisi – 8,9% və 0,0%);

Cədvəl 2.6

Kiçik biznes subyektləri tərəfindən əsas vəsaitlərə kapital qoyuluşları(min manat)

[8 s.24]

	2012		2013		2014		2015	
	Cəmi	Yekunda %-lə	Cəmi	Yekunda %-lə	Cəmi	Yekunda %-lə	Cəmi	Yekunda %-lə
İqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə-cəmi	531627.20	100.00	486343.50	100.00	746451.60	100.00	807169.00	100.00
o cümlədən:								
Kənd təsərrüfatı	89963.5	16.9	52412.0	10.8	86898.4	11.6	77422.0	9.2
Sənaye	244765.8	46.0	251895.3	51.8	248400.0	33.3	261959.0	32.5
Tikinti	2400.3	0.5	12796.5	2.6	147540.0	19.8	117849.0	14.6

Cədvəl 2.6-nın ardı

	2012		2013		2014		2015	
	Cəmi	Yekunda %-lə	Cəmi	Yekunda %-lə	Cəmi	Yekunda %-lə	Cəmi	Yekunda %-lə
Ticarət	54564.5	10.3	56981.9	11.7	120713.0	16.2	126187.0	15.6
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	1615.8	0.3	2947.8	0.6	21847.7	2.9	24564.0	3.0
Turizm və rabitə	88020.3	16.6	55346.5	11.4	68016.0	9.1	134633.0	16.7
İnformasiya və rabitə	1.6	0.0	2.0	0.0	0.0	0.0	-	-
Daşınmaz əmlak üzrə əməliyyatlar	47314.0	8.9	47076.2	9.7	291.8	0.0	-	-

Daha sonra əsas vəsaitlərə kapital qoyuluşlarının ümumi həcmində kiçik biznes subyektlərinin xüsusi çəkisinin təhlilini aparaq (bax, cədvəl 2.7).

Göründüyü kimi, 2000-2014-cü illər ərzində əsas vəsaitlərə kapital qoyuluşlarının ümumi həcmində kiçik biznes subyektlərinin xüsusi çəkisi bütün sahələr üzrə müvafiq olaraq 3,7% və 4,2%; o cümlədən kənd təsərrüfatı – 4,4% və 23,9%; sənaye – 1,5% və 3,3%; tikinti – 5,2% və 6,6%; ticarət – 6,6% və 20,6%; nəqliyyat – 5,1%

və 0,9%; turizm və ictimai iaşə - 49,8% və 56,4%; informasiya və rabitə - 1,2% və 0,0%; daşınmaz əmlakla bağlı əməliyyatlar – 8,8% və 2,5% və s.

Cədvəl 2.7

Əsas vəsaitlərə kapital qoyuluşlarının ümumi həcmində kiçik biznes subyektlərinin xüsusi çəkisi (%) [8 s.25]

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
İqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə	3.7	2.8	5.8	3.5	2.7	4.2	5.1
O cümlədən							
Kənd təsərrüfatı	4.4	0.6	5.8	13.9	9.1	23.9	20.9
Sənaye	1.5	2.4	8.9	4.1	3.4	3.3	3.1
Tikinti	5.2	5.3	5.5	0.5	1.8	6.6	5.5
Ticarət	6.6	21.5	28.8	10.0	11.0	20.6	47.8
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	5.1	0.8	1.1	0.1	0.1	0.9	1.1
Turizm və rabitə	49.8	14.7	27.4	63.7	80.8	56.4	30.4
İnformasiya və rabitə	1.2	0.0	0.2	0.0	0.0	0.0	-
Daşınmaz əmlak üzrə əməliyyatlar	8.8	7.1	1.8	3.4	3.9	2.5	-

2009-2015-ci illər ərzində kiçik biznes subyektləri tərəfindən əsas vəsaitlərə kapital qoyuluşlarının regionlar üzrə paylanması müvafiq olaraq aşağıdakı kimi olmuşdur (bax, cədvəl 2.8): Bakı şəhəri – 81.3 mln.manat və 56.8 mln.manat; Abşeron iqtisadi rayonu – 10.7 və 84.0; Gəncə-Qazax – 17.7 mln.manat və 7.8 mln.manat; Şəki-Zaqatala – 12.5 mln.manat və 38.1 mln.manat; Lənkəran – 0.3 mln.manat və 0.5 mln.manat; Quba-Xaçmaz – 1.7 mln.manat və 0.01 mln.manat; Aran – 66.3 mln.manat və 69.2 mln.manat; Yuxarı Qarabağ – 0.2 mln.manat və 0.0 mln.manat; Dağlıq Şirvan – 0.1 mln.manat və 18.8 mln.manat; Naxçıvan – 98.2 mln.manat və 471.2 mln.manat.

Cədvəl 2.8

Kiçik biznes subyektləri tərəfindən əsas vəsaitlərə kapital qoyuluşlarının regionlar üzrə paylanması

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Respublika - cəmi	289254.2	276253.0	737561.3	531627.2	486343.5	746451.6	807169.3

O cümlədən							
Bakı	81297.5	104032.5	242284.1	32869.9	56187.0	56781.0	151899.0
Abşeron	10743.0	9010.6	3595.7	6779.9	11761.9	83994.7	68590.0
Gəncə-Qazax	17698.8	27043.3	108558.2	46810.9	54281.1	7836.8	28696.0
Şəki-Zaqatala	12574.3	3556.2	11518.7	68627.8	15082.1	38066.5	265.3
Lənkəran	351.0	214.0	4395.0	350.0	696.0	550.0	388.8
Quba-Xaçmaz	1758.2	1122.9	3468.6	299.5	55.0	34.0	18.5
Aran	66309.7	21558.3	21711.2	23383.9	24191.9	69161.4	72739.0
Yuxarı Qarabağ	217.6	-	-	7572.0	-	-	-
Dağlıq Şirvan	101.5	266.3	1698.0	45.3	21.5	18837.8	3626.0
Naxçıvan	98202.6	109448.9	34331.8	344888.0	324066.6	18837.8	480945.0

Kiçik biznes subyektlərinin uğurlu kreditləşdirilməsi prosesi çox halda onların rentabelliyyəsinə təsir göstərir. Cədvəl 2.9-da fəaliyyət sahələri üzrə kiçik biznes subyektlərinin rentabellik göstəriciləri təqdim edilmişdir. 2009-2015-ci illər ərzində kiçik biznes sistemində iqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə rentabellik 65.8 mln.manatdan 175.4 mln.manata, o cümlədən sənaye – 29.5 mln.manatdan 88.6 mln.manata; tikinti – 4.4 mln.manatdan 1.1 mln.manata; ticarət – 11.1 mln.manatdan 25.7 mln.manata; nəqliyyat – 8.1 mln.manatdan 22.9 mln.manata; turizm və ictimai iaşə - 1.2 mln.manatdan 1.6 mln.manata; informasiya və rabitə - 0.0-dan 1.4 mln.manata; daşınmaz əmlakla bağlı əməliyyatlar – 4.4 mln.manatdan 18.6 mln.manata qədər dəyişmişdir.

Cədvəl 2.9

Kiçik biznes subyektlərinin rentabelliyyəsi [9 s.28]

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
İqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə	65788.6	78324.7	85328.5	122789.8	165437.5	175398.5	184256.1
O cümlədən							
Sənaye	29540.6	30744.7	39353.2	60958.1	82057.0	88597.0	940121.0
Tikinti	4377.5	4220.8	4252.0	3329.3	3970.5	1062.0	2556.1
Ticarət	11146.3	15788.1	12087.8	18071.3	23823.0	25721.9	28354.1
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	8149.6	10634.5	11020.5	15208.3	21176.0	22863.9	23425.2
Turizm və rabitə	1162.8	880.9	961.5	1417.3	1525.9	1607.6	1784.5
İnformasiya və rabitə	-	329.8	550.2	993.1	1323.5	1429.0	1581.0

Daşınmaz əmlak üzrə əməliyyatlar	4378.5	6319.4	8245.3	12714.3	17205.5	18576.9	1934.7
Təhsil, səhiyyə və başqa	7033.3	9406.5	8858.0	10098.1	14760.9	15540.2	16432.1

Eyni zamanda əsas vəsaitlərə yönəldilən effektiv kapital qoyuluşları kiçik biznes subyektlərinin zərərlə işləmələrinə gətirib çıxarır (bax, cədvəl 2.10). 2009-2015-ci illər ərzində zərərlə işləyən kiçik biznes subyektlərinin sayı respublika üzrə 1807-dən 2263-ə qədər artmış, o cümlədən sənayedə 421-dən 520-yə; tikintidə - 97-dən 260-a; ticarətdə - 709-dan 899-a; turizm və ictimai iaşə - 61-dən 75-ə; informasiya və rabitədə - 0.0-dan 71-ə qədər artım; daşınmaz əmlakla bağlı əməliyyatlarda – 138-dən 63-ə qədər azalma müşahidə edilmişdir.

Cədvəl 2.10

Zərərlə işləyən kiçik biznes subyektlərinin ssayı [8 s.29]

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
İqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə	1807	1723	1878	2031	2193	2263	2342
O cümlədən							
Sənaye	421	418	434	447	483	520	561
Tikinti	97	90	109	223	241	260	282
Ticarət	709	657	614	772	833	899	932
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	127	110	184	57	62	66	70

Cədvəl 2.10-un ardı

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Turizm və rabitə	61	55	62	65	70	75	77
İnformasiya və rabitə	-	15	23	61	66	71	74
Daşınmaz əmlak üzrə əməliyyatlar	138	132	175	40	59	63	65
Təhsil, səhiyyə və başqa	256	246	277	366	379	409	412

2009-2015-ci illər ərzində kəmiyyət ifadəsində zərərlə işləyən kiçik biznes subyektləri respublika üzrə ümumən 35.3 mln.manatdan 29.7 mln.manata qədər azalmış, o cümlədən: sənaye – 19.1 mln.manatdan 11.9 mln.manata qədər; tikinti –

1.0 mln.manatdan 0.5 mln.manata qədər azalmış; ticarət – 4.4 mln.manatdan 7.1 mln.manata qədər artmış; nəqliyyat – 3.3 mln.manatdan 2.3 mln.manata (azalma); informasiya və rabitə 0.0-dan 0.01 mln.manata (artım); daşınmaz əmlakla bağlı əməliyyatlarda – 1.4 mln.manatdan 0.7 mln.manata qədər azalmışdır (bax, cədvəl 2.11).

Cədvəl 2.11

Kiçik biznes subyektlərinin zərərləri (min manat) [8 s.30]

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
İqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə	35340.6	20617.7	24401.8	26184.0	28734.5	29677.0	31221.0
O cümlədən							
Sənaye	19063.1	11158.9	12820.9	10769.6	11558.5	11930.2	12544.1
Tikinti	929.1	499.0	277.4	395.6	529.4	534.2	558.2
Ticarət	4363.5	2502.4	2707.9	5410.4	6941.0	7152.2	7334.5
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	3283.8	1950.4	2862.8	1802.1	2247.0	2314.8	2489.2
Turizm və rabitə	356.9	371.2	166.3	451.4	397.5	415.5	432.6
İnformasiya və rabitə	-	5.7	16.1	42.9	82.3	89.0	92.0
Daşınmaz əmlak üzrə əməliyyatlar	1375.1	523.8	722.8	511.1	661.8	682.6	699.4
Təhsil, səhiyyə və başqa	5696.1	3606.3	4827.6	6800.9	6317.0	6558.5	6679.3

Kiçik biznes subyektlərinin kapital qoyuluşlarının qeyri-effektivliyi onların debitor borclarının artmasına gətirib çıxarmışdır (bax, cədvəl 2.12). Tədqiq olunan dövr ərzində kiçik biznes subyektlərinin debitor borcları 15.5 mln.manatdan 31.4 mln.manata qədər artmış, o cümlədən: sənaye – 4.2 mln.manatdan 12.8 mln.manata qədər; tikinti – 4.5 mln.manatdan 5.7 mln.manata; ticarət – 2.6 mln.manatdan 1.4 mln.manata; nəqliyyat 1.1 mln.manatdan 7.1 mln.manata qədər artmış; turizm və ictimai iaşə 0.01 mln.manatdan 0.001 mln.manata qədər azalmışdır.

Kiçik biznes subyektlərinin debitor borcları [8, s.31]

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
İqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə	15508. 2	18205. 8	22203. 5	21587. 4	29117. 0	31437. 8	32448. 1
O cümlədən							
Sənaye	4264.1	6943.7	6971.8	8336.1	11911. 5	12858. 1	13162. 4
Tikinti	4552.0	6380.9	3665.1	3577.1	5294.0	5721.6	5892.7
Ticarət	2611.6	1186.7	660.0	1234.2	1323.5	1414.7	1569.3
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	1090.2	1230.0	6946.3	5098.3	6617.5	7136.4	7344.9
Turizm və rabitə	44.1	22.1	31.9	6.2	7.9	-	-
İnformasiya və rabitə	-	11.4	13.5	19.3	26.4	31.4	32.7
Daşınmaz əmlak üzrə əməliyyatlar	915.1	454.8	757.0	203.6	264.7	282.9	300.2
Təhsil, səhiyyə və başqa	2031.1	1976.2	3157.9	3112.6	3671.5	3992.7	4113.6

Eyni zamanda kiçik biznes subyektlərinin kreditlər üzrə bocları da artmışdır (bax, cədvəl 2.13). İqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə artım 12.5 mln.manatdan 35.7 mln.manata qədər təşkil etmişdir, o cümlədə sahələr üzrə ayrılıqda: sənaye – 5.5 mln.manatdan 18.6 mln.manata qədər; tikinti 3.3 mln.manatdan 5.7 mln.manata; ticarət – 0.9 mln.manatdan 0.8 mln.manata; nəqliyyat - 1.1 mln.manatdan 1.4 mln.manata qədər artmış; turizm və ictimai iaşə - 0.2 mln.manatdan 0.15 mln.manata qədər azalmışdır.

Kiçik biznes subyektlərinin kreditlər üzrə borcları, min manat [8, s.32]

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
İqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə	12506. 4	17290. 7	22423. 9	24457. 3	33087. 5	35724. 6	37000. 4
O cümlədən							
Sənaye	5481.9	7771.0	11736. 2	12850. 8	17205. 5	18576. 8	14114. 9

Cədvəl 2.13-ün ardı

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Tikinti	3268.0	5229.3	3344.5	3491.7	5294.0	5715.9	6107.8
Ticarət	941.0	920.5	195.3	627.3	794.1	857.4	884.5
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	1123.6	1002.7	1145.6	1337.0	1323.5	1428.9	1522.4
Turizm və rabitə	182.6	155.1	104.0	111.7	132.4	142.9	145.6
İnformasiya və rabitə	-	8.7	26.6	11.7	13.2	-	-
Daşınmaz əmlak üzrə əməliyyatlar	279.0	301.8	952.4	693.3	926.5	1000.3	1123.4
Təhsil, səhiyyə və başqa	1230.0	1091.6	4719.3	5333.8	7398.3	8002.4	8438.9

Beləliklə, respublikada kiçik biznesin maliyyələşmə və bank kreditləşməsi sisteminin müayinəsi aşağıdakı nəticələri çıxarmağa imkan verir:

- 2000-2016-cı illər ərzində ölkəyə cəmi kredit qoyuluşları 18.3 dəfə artmış, o cümlədən qısamüddətli kreditlər 11.7 dəfə, uzunmüddətli kreditlər 112.4 dəfə artmışdır. Onların payı isə müvafiq olaraq 72.0%-dən 21.2%-ə və 28.0%-dən 78.8%-ə qədər artmışdır;

- Ölkə iqtisadiyyatına qoyulan investisiyaların da həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. 2000-2016-cı illər ərzində artı 17.0 dəfə, o cümlədən xarici investisiyalar 11.1 dəfə, daxili investisiya isə 27.6 dəfə artmışdır.

- son illər ərzində (2012-2016-cı illər) kiçik biznes subyektlərinin əsas vəsaitlərinə kapital qoyuluşlarında mənfi tendensiya, kapital qoyuluşlarının ümumi həcmində kiçik biznes subyektlərinin payının azalması müşahidə edilir;

- daha uzunmüddətli dövr ərzində (2009-2016-cı illər) ümumən respublika və ayrı-ayrı regionlar üzrə kiçik biznes subyektlərinin əsas vəsaitlərinə kapital qoyuluşlarında mühüm artım müşahidə edilir;

- 2009-2016-cı illər ərzində kiçik biznes subyektlərinin rentabelliyyəsinin, habelə zərərli işləyən kiçik biznes subyektlərinin sayının və onların debitor və kreditor borclarının artması müşahidə edilir.

Fəsil III. Kommersiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsinin təkmilləşdirilməsi

3.1. Kommersiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsinin effektivliyinin artırılması

Müasir alimlər tərəfindən aparılmış tədqiqatlar göstərdi ki, bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi prosesi həm nəzəri-metodoloji, həm də praktiki tövsiyələrin effektivliyinin qiymətləndirilməsinə ehtiyac duyur. Bu yanaşma bank sektorunun və maliyyə dayanıqlılığının tənzimlənməsi sferasında xüsusilə mühümdür.

Alimlərin fikrincə [26] tənzimləmə modeli bir tərəfdən özündə altsistemlər (tənzimləyivci və bank sisteminin ikinci səviyyəsi) arasında meydana çıxan mürəkkəb qarşılıqlı münasibətlər sistemini əks etdirir, digər tərəfdən o, müəyyən elementlərdən ibarət müəyyən struktura malikdir. Bu elementlərə isə aşağıdakıları aid etmək olar:

- Sistem yaradan (bank sektorunun maliyyə dayanıqlılığının təmin edilməsi və bank sektoru maraqları ilə milli iqtisadiyyatın tələbləri ilə uzlaşdırılması);
- Funksional-təşkilati (subyekt, obyekt və tənzimlənmənin infrastruktur elementləri);
- Tənzimləyici (sistemin vəziyyətinə təsir metod və alətləri);
- Resurs elementləri (sistemin fəaliyyətinin ilkin şərtləri kimi çıxış edir).

Alimlərin o fikirləri ilə razılaşmaq olar ki, bank sferasının tənzimlənməsinin effektivliyinin qiymətləndirilməsinin başlıca kriteriyalarına aiddir:

- funksional effektivlik;
- əməliyyat effektivliyi;
- so-iqtisadi effektivlik.

Biz buraya iqtisadi-təşkilati effektivliyi də əlavə edərdik.

Yuxarıda sadalanan istiqamətlər üzrə tədqiqatların aparılması üçün tərəfimizdən aktiv kredit fəaliyyəti göstərən respublikaun ən böyük üç kommersiya bankı seçilmişdir: “Kapital bank”.

Bu kommersiya banklarının funksional effektivliyinin qiymətləndirilməsi üçün aktivlər, öhdəliklər və kapital üzrə onların maliyyə vəziyyətini təhlil etmək lazımdır: rentabellik, mənfəətlilik və zərər; pul vəsaitlərinin hərəkəti.

A.Funksional effektivlik. “Kapital bank” kommersiya bankının maliyyə vəziyyətinin təhlilindən başlayaq.

Xüsusi halda, qeyd etməkləzımdır ki, “Kapital bank”-ın aktivləri bütünlükdə 2012-2016-cı illər ərzində 1103870 min manatdan 807373 min manata qədər azalsa da müştərilərə verilən kreditlərin həcmi 660172 min manatdan 1203273 min manata qədər artmış, başqa sözlə aktivlərin xüsusi çəkisi 59.8%-dən 70.4%-ə çatmışdır.

Eyni zamanda “Kapital bank”-ın öhdəlikləri də 989930 min manatdan 2010586 min manata qədər yüksəlmişdir, xüsusi çəkisi isə 58.1%-dən 78.4%-ə qədər artmışdır (bax, cədvəl 3.1).

Cədvəl 3.1

“Kapital bank”-ın maliyyə vəziyyəti (min manat) [46]

	2016	2012
Aktivlər		
Pul vəsaitləri	807373	317061
Kredit təşkilatlarından alınacaq məbləğlər	788108	13075
Satış üçün mövcud olan investisiya qiymətli kağızları	5181	79997
Müştərilər üçün kreditlər	1203273	660172
Müəssisələr üçün investisiyalar	415	962
Daşınmaz əmlak və avadanlıqlar	33980	20075
Qeyri-maddi aktivlər	13386	2893
Şəxsi investisiya	6561	1063
Digər aktivlər	65680	8572
Cəmi aktivlər	2923542	1103870
Öhdəliklər		
Müştərilər qarşısında öhdəliklər	2010586	574902
Mərkəzi Bank qarşısında öhdəliklər	378839	374729
Kredit təşkilatları qarşısında öhdəliklər	151905	13863

Cədvəl 3.1-in ardı

	2016	2012
Aktivlər		
Qiymətli kağız buraxılışı	-	-
Cari mənfəət üzrə vergi öhdəlikləri	-	3453
Təxirə salınmış öhdəliklər	11675	1081
Digər öhdəliklər	53561	21902
Cəmi öhdəliklər	2606586	989930

Tədqiq olunan kommersion banklarının funksional effektivlik sahəsində maliyyə vəziyyəti haqqında ümumi nəticələr aşağıdakılardan ibarətdir: son illər ərzində bank sektorunun maliyyə dayanıqlılığı göstəricilərinin təhlili və qiymətləndirilməsi nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, ümumiyyətlə bank sektorunun maliyyə dayanıqlılığının təmin edilməsi məqsədi həyata keçirilir. Eyni zamanda son iki il ərzində əsas kapitalın riskli aktivlərə nisbətə payının azalması ilə bağlı olaraq idarə olunan altsistemdə bir qədər narahat tendensiya müşahidə olunur.

Son iki il ərzində bank sektorunun likvidlik göstəricilərində mənfi dinamika müşahidə olunur. Yüksək likvid aktivlərin sektorun cəmi aktivlərindəki payı ixtisar olunur, eyni zamanda kredit portfelinin likvidlik göstəricisinin pisləşməsi müşahidə edilir. Təhlil göstərir ki, kommersion bankları öz kredit portfellerini qeyri-depozit vəsaitlər və öz vəsaitləri hesabına fondlaşdırırlar, bunu isə möhkəmlilik ehtiyatının ixtisar olunduğu bir zamanda ehtiyatlı şəkildə qiymətləndirmək lazımdır. Əvvəlki kimi, resursların strukturunda qısamüddətli vəsait mənbələri üstünlük təşkil edir. Aktivlərin şəxsi vəsaitlərin artması ilə müqayisədə daha sürətli şəkildə artması ilə əlaqədar olaraq, sektorun likvidliyi ilə bağlı müəyyən gərginlik yarana bilər. Digər tərəfdən isə aktivlərin artımı 100% risk dərəcəsinə malik olan aşlikvidli aktivlər hesabına baş verir. Kredit qoyuluşlarının artımına ən böyük töhfəni istehlak kreditləri verir.

Bank sektorunun kredit portfelinin keyfiyyəti qənaətbəxşdir. Kifayət qədər aşağı risk dərəcəsinə malik kreditlərin payı yüksəkdir və 82-85% civarında dəyişir. Bu, iqtisadi artım templərinin yavaşması və xarici mühitdə qeyri-stabillik risklərinin

mövcud olduğu şəraitində kreditlərin keyfiyyətcə daha aşağı, risk səviyyəsinə görə isə daha yuxarı qruplara miqrasiyasına gətirib çıxara bilər. 2016-cı ilin məlumatlarına görə, kreditlər həm mütləq, həm də nisbi formada ilin əvvəlinə görə həcmi və payının artmışdır. Hadisələrin inkişafının belə ssenarisi kapital üzərində təzyiqli gücləndirəcək, kifayətlilik səviyyəsi ilə bir çox banklar tərəfindən tövsiyə olunan qiymətlərdən aşağı düşə bilər.

B. Əməliyyat effektivliyi. Əməliyyat effektivliyinin təmin edilməsi üçün kommersiya banklarının rentabelliği, mənfəətliliği və zərərliyiindən asılı olaraq onların daha konkret təhlili tələb olunur.

2012-2016-cı illər ərzində “Kapital Bank” üzrə həyata keçirilən tədqiqatlar yuxarıda sadalanan göstəricilərdə müsbət tendensiyanın olduğunu müəyyən etmişlər. Xüsusi halda, faizlərdən gəlirlər 51822 min manatdan 215832 min manata qədər azalmış, faizlər üzrə xərclər 32304 min manatdan 84060 min manata qədər artmışdır.

Həmçinin faiz gəlirləri 54379 min manatdan 111329 min manata, illik mənfəət isə 11107 min manatdan 86965 min manata qədər artmışdır.

Cədvəl 3.2

“Kapital Bank”-ın rentabelliği, mənfəətliliği və zərərliyi (min manat) [46]

	2016	2012
Faizlərdən gəlirlər:		
Dəyərli investisiya, satış üçün kağızlar	194218	49159
Müştərilər üçün kreditlər	19378	2561
Kredit təşkilatlarından vəsaitlərin əldə edilməsi	2236	102
Cəmi	215832	51822
Faizlər üzrə xərclər:		
Müştərilər qarşısında öhdəliklər	(67950)	(18531)
MB qarşısında öhdəliklər	(9695)	(13308)
Borc qiymətli kağızları	(6403)	-
Kredit təşkilatları qarşısında öhdəliklər	(18)	(462)
Cəmi	84066	(32304)

Cədvəl 3.2-nin ardı

Xalis faiz gəlirləri	131766	19518
Kreditlərin dəyərsizləşdirilməsi üzrə xərclər	(16133)	(7048)
Dəyərsizləşdirmədən sonrakı xalis faiz gəlirləri	115633	12470
Komisyon gəlirlər	61832	43312
Digər əməliyyatlardan xalis gəlirlər	45610	10949
Digər əməliyyat gəlirləri	6071	118
Qeyri-faiz gəlirləri	111329	54379
İşçilərin xərcləri	(60573)	(24383)
Ümumi inzibati xərclər	(40031)	(21655)
Amortizasiya qeyri-maddi aktivlər	(10968)	(5306)
Sosial fonda ayırmalar	-	(1500)
Asılı müəssisələrdən itkilərin payı	-	(148)
Digər ehtiyatlar	(4695)	603
Qeyri-fazi xərcləri	(116267)	(52389)
Vergiyə qədərki mənfəət	110695	14460
Mənfəət üzrə vergi xərcləri	(23730)	(3353)
İllik mənfəət	86965	11107

Bundan başqa, bankların maliyyə vəsiyyətinin əlavə mənfəət göstəriciləri hesabına təhlili də maraq kəsb edir. Belə ki, misal üçün, “Kapital Bank”-ın mənfəət üzrə əlavə göstəricilərinə aşağıdakılar aiddir: qiymətli kağızların satışından əldə edilən gəlir, vergi mənfəətinin təsiri, nəvbəti mənfəətin uçotu, binanın yenidən qiymətləndirilməsi və s. (bax, cədvəl 3.3).

*Cədvəl 3.3**“Kapital Bank”-ın mənfəət üzrə əlavə göstəriciləri*

	2016	2012
1. İllik mənfəət	21340	11107
2. Qiymətli kağızların satışından gəlir	250	163

Cədvəl 3.3-ün ardı

3. Vergi mənfəətinin təsiri	(45)	(33)
4. Növbəti mənfəətin nəzərə alınması ilə	290	130
5. Binaların yenidən qiymətləndirilməsi	750	400
6. Vergi mənfəətinin təsiri	(95)	(80)
7. Növbəti mənfəət nəzərə alınmadan	494	320
8. Vergidən sonra mənfəət	594	450
9. Ümumi mənfəət	22451	11557

Əməliyyat effektivliyi daha dəqiq qiymətləndirmə tələb edir. Ancaq müəyyən əminliklə demək olar ki, saziş xərclərinin səviyyəsi bank sektorunda və tənzimləmə sistemində yüksək olaraq qalır. Bu qiymətləndirmə ekspert qiymətləndirməsidir, çünki qiymətləndirmənin kəmiyyət parametrləri məlumatların olmaması ilə bağlı olaraq yoxdur. Böhran öncəki dövrdə bank nəzarətinin effektivliyi üzrə aparılmış tədqiqat göstərmişdir ki, o, yüksək səviyyədədir (bax, cədvəl 3.4).

Cədvəl 3.4

Bir sıra dünya ölkələrində bank nəzarətinin effektivliyi

№	Ölkə	Bank sisteminin aktivləri (mlrd. doll.)	Bank nəzarəti əməkdaşlarının sayı (nəfər)	Bank sistemindəki bankların sayı	n/A	n/N	I_{ef}
1	ABŞ	9040	2218	7715	0.24	0.3	0.27
2	Böyük Britaniya	7201	-	333	-	-	-
3	Fransa	4352	160	294	0.03	115	0.26
4	Çin	3632	16546	398	4.55	41.5	23.02
5	Hollandiya	3336	92	143	0.02	0.6	0.31
6	Almaniya	3123	452	251	0.46	5.8	3.13
7	Lüksemburq	955	30	155	0.03	0.2	0.11
8	Honkonq	945	131	199	0.13	0.6	0.36

9	Avstriya	874	-	885	-	-	-
10	Tayvan	813	1600	42	1.96	38	19.98
11	Sinqapur	771	123	110	0.15	1	0.57

Cədvəl 3.4-ün ardı

12	Braziliya	665	1311	161	1.97	8	4.98
13	Danimarka	487	45	161	0.09	0.3	0.19
14	Rusiya	342	4324	1252	12.54	3.5	8.07
15	İndoneziya	151	-	131	-	-	-
	Orta göstərici	2446	2336	815	1.86	8.5	5.1

C. Sosial-iqtisadi effektivlik. Bu istiqamət özünə kommersiya bankının pul axınlarının hərəkətini daxil edir, bu isə həm iqtisadi, həm də sosial effektivliyi qiymətləndirməyə imkan verir.

Ümumən, “Kapital Bank” üzrə 2012-2016-cı illər ərzində pul vəsaitlərinin hərəkəti aşağıdakı kimi olmuşdur: pul vəsaitlərinin aparılan əməliyyatlara qədərki hərəkəti – 33258 min manat və 130821 min manat; pul vəsaitlərinin vergi əməliyyatlarına qədər hərəkəti – 18501 min manat və 250698 min manat; investisiya əməliyyatlarından əldə olunan xalis pul vəsaitləri – (23240) min manat və 21187 min manat; dövrün əvvəlinə pul vəsaitləri – 311792 min manat və 21972 min manat; dövrün sonuna pul vəsaitləri – 317061 min manat və 587652 min manat (bax, cədvəl 3.5).

Cədvəl 3.5

“Kapital Bank”-ın pul vəsaitlərinin hərəkəti, min manat

	2016	2013	2012
Əməliyyat fəaliyyətindən asılı olaraq pul vəsaitlərinin hərəkəti			
Əldə edilmiş faiz	183130	66443	54467
Ödənilmiş fiəz	(51318)	(23954)	(28066)
Əldə edilmiş komissiya	65005	49522	45197

Ödənilmiş komissiya	(5140)	(3679)	(3087)
Valyuta əməliyyatlarından xalis mənfəət	39251	11674	10949
Digər gəlirlər	1450	89	112
İşçilər üzrə xərclər	(59251)	(23649)	(24056)

Cədvəl 3.5-in ardı

Ümumi ödənilmiş xərclər	(42306)	(19012)	(20938)
Aparılmış əməliyyatlara qədər pul vəsaitlərinin hərəkəti	130821	53775	33258
Kredit təşkilatlarından əldə edilən məbləğ	548446	(29924)	5138)
Müştərilərə kreditlərin verilməsi	38657	(34801)	140811
Digər aktivlər	12587	2792	(12)
Öhdəliklər üzrə əməliyyatlardan xalis artım			
Müştərilər qarşısında öhdəliklər	784773	(152846)	69951
MB qarşısında öhdəliklər	(66273)	(114411)	(232687)
Kredit təşkilatları qarşısında öhdəliklər	23392	7422	2544)
Digər öhdəliklər	1525)	4854	14862
Vergi əməliyyatlarına qədər pul vəsaitlərinin hərəkəti	(268498)	(263139)	18501
Mənfəət üzrə ödənilmiş vergi	(17800)	5954)	-
Əməliyyat fəaliyyətindən xalis pul vəsaitlərindən istifadə	250698	269093)	18501
Informasiya fəaliyyəti üzrə pul vəsaitlərinin hərəkəti			
Investisiya üzrə qiymətli kağızların satın alınması və onların satışı	116444	(43089)	(227782)
Investisiyadan daxilolmalar	115913	96055	209613
Investisiyaların satışından daxilolmalar	(92)	212	-
Avadanlıqların satışından daxilolmalar	(11783)	95	-
Mülkiyyət satışından daxilolmalar	-	(3841)	(4584)

Qeyri)maddi aktivlərin satın alınması	8781)	(152)	(487)
Investisiya əməliyyatları üzrə ödənilmiş xalis pul vəsaitləri	(21187)	49280	(23240)
Maliyyələşdirmə üzrə pul vəsaitlərinin hərəkəti			

Cədvəl 3.5-in ardı

Nizamnamə kapitalının emissiyasından daxilolmalar	(55732)	30000	10000
Buraxılmış borc qiymətli kağızları	(16335)	132599	-
Maliyyə əməliyyatlarından xalis pul vəsaitləri	(72067)	162599	10000
Pul vəsaitlərinin xalis artımı	(6277)	(57232)	5269
Dövrün əvvəlinə pul vəsaitləri	219721	317061	311792
Dövrün sonuna pul vəsaitəri	587652	259829	317061

Ç. İqtisadi-təşkilati effektivlik. Bank kreditləşməsinin emumi effektivliyində təşkilati effektivlik mühüm rol oynayır. Kommersiya banklarının rəşional təşkil olunmuş təşkilati strukturu kiçik biznesin kreditləşdirilməsi sahəsində fəaliyyətin daha yaxşı təşkil edilməsinə imkan verir.

“Kapital Bank”-ın təşkilati strukturu üzrə aparılmış tədqiqat göstərdi ki, bu sferda iki komitet fəaliyyət göstərir: “Kredit komitəsi” və “Kiçik kredit komitəsi”, və bankın idarəetmə sədrinin müavini tərəfindən rəhbərlik edilənmüvafiq departamentlər.

Ancaq tədqiq olunan kommersiya banklarının təşkilati strukturlarında kiçik biznesin vəziyyətini və göstəricilərini öyrənən struktur bölmələr yoxdur. Bu məqsədlə kommersiya banklarında kiçik biznes subyektlərinin maliyyələşdirilməsi, sisteminin, o cümlədən Maliyyə Nazirliyi və respublikanın Mərkəzi Bankından daxil olan müxtəlif informasiya axınlarının tədqiqi üzrə elmi-tədqiqat proqramı üzərində ixtisaslaşan yeni bölmələrin yaradılması təklif olunur. Kiçik biznes subyektləri haqqında daxil olan məlumatların struktur bölmə tərəfindən təhlili kiçik və orta müəssisələrin maliyyələşdirilməsi proqramının dəqiq işlənilib hazırlanmasına imkan verəcəkdir.

Bank kreditləşməsinin iqtisadi effektivliyinə gəldikdə isə, o, çox halda kiçik biznes subyektlərinin fəaliyyət effektivliyindən asılı olur (bax, cədvəl 3.6).

Cədvəl 3.6

Kiçik biznes subyektlərinin başlıca makroiqtisadi göstəricilərinin effektivlik parametrlərinin hesablanması

	Cəmi mənfəət, mln.manat	İşçilərin orta illik sayı, min nəfər	Əsas kapitala investisiya, mln.manat	İllik həcm (məhsul buraxılışı), mln.manat	Məhsuldarlıq		
					1 nəfərə düşən mənfəət (min manat)	1 nəfərə düşən investisiya (min manat)	1 nəfərə düşən buraxılış həcmi (min manat)
2009	65.8	105.9	289.3	2910.1	0.614	2.732	27.48
2010	78.3	93.2	276.3	3835.5	0.840	2.964	41.15
2011	85.3	90.2	737.6	4208.5	0.946	8.177	46.60
2012	122.8	95.5	531.6	5100.6	1.286	5.566	53.41
2013	165.4	109.0	486.3	6072.6	1.514	4.461	55.71
2014	175.4	115.0	746.5	5951.7	1.525	6.491	51.75
2015	181.4	117.0	800.1	6234.1	1.621	7.01	53.71

Bizim hesablamalara görə, 2009-2015-ci illər ərzində kiçik biznes subyektlərinin başlıca makroiqtisadi göstəricilərinin effektivliyi əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmişdir. Belə ki, misal üçün, kiçik biznes subyektlərinin 1 işçi üzrə mənfəətin məhsuldarlığı 2009-cu ildə 0.0614 min manatdan 2014-cü ildə 1.525 min manata qədər yüksəlmişdir; müvafiq olaraq, 1 işçiyə düşən investisiya – 2.731 min manatdan 6.491 min manata; 1 işçiyə düşən ümumi buraxılış həcmi isə 27.48 min manatdan 51.75 min manata qədər yüksəlmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, kiçik biznes işçilərinin əməyinin məhsuldarlığı ölkənin bütün regionları üzrə stabil olaraq artır (bax, cədvəl 3.7). Tədqiq olunan dövr ərzində respublika üzrə kiçik biznes işçilərinin əməyinin məhsuldarlığı 27.48 min manatdan 51.75 min manata qədər artmışdırsa, ölkə regionları üzrə o, aşağıdakı kimi paylanmışdır: baki şəhəri – 31.74 min manatdan 45.60 min manata, Abşeron iqtisadi rayonu – 19.07 min manatdan 45.67 min manata, Gəncə-Qazax – 19.92 min

manatdan 69.19 min manata, Şəki-Zaqatala – 19.14 min manatdan 69.70 min manata, Lənkəran – 19.08 min manatdan 48.79 min manata, Quba-Xaçmaz – 18.55 min manatdan 52.66 min manata, Aran – 19.53 min manatdan 54.10 min manata, Yuxarı Qarabağ – 7.58 min manatdan 42.15 min manata, Dağlıq Şirvan – 21.28 min manatdan 61.19 min manata qədər yüksəlmişdir.

Cədvəl 3.7

Respublika regionları üzrə kiçik biznes subyektlərinin bir sıra göstəricilərinin effektivliyini qiymətləndirilməsi [8]

Regionlar	Kiçik biznes işçilərinin məhsuldarlığı (kiçik biznes subyektlərinin, o cümlədən fiziki şəxslərin 1 işçisi üzrə məhsul buraxılışı), min manat						
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Respublika –cəmi	27.48	41.15	46.60	53.41	55.71	51.75	52.1
Bakı şəhəri	31.74	42.48	46.34	51.21	54.57	45.60	46.1
Abşeron i.q.-ra.	19.07	38.69	44.57	41.36	45.72	45.67	47.2
Gəncə-Qazax i.q.-ra.	19.92	38.03	47.33	52.77	48.61	69.19	70.3
Şəki-Zaqatala i.q.-ra.	19.14	33.88	41.31	48.72	50.98	69.70	70.9
Lənkəran i.q.-ra.	19.08	36.29	40.89	45.83	47.90	48.79	49.1
Quba-Xaçmaz i.q.-ra.	18.55	36.87	43.68	49.26	50.84	52.66	53.4
Aran i.q.-ra.	19.53	34.18	42.23	58.67	54.49	54.10	55.4
Yuxarı Qarabağ i.q.-ra.	7.58	10.56	27.29	47.53	54.61	42.15	43.3
Dağlıq Şirvan i.q.-ra.	21.28	25.83	61.30	66.80	58.4	61.19	63.4
Naxçıvan i.q.-ra.	69.17	74.23	118.79	157.64	176.13	174.61	174.1

Ancaq borcluların kredit qabiliyyətliliyinin əsas parametrlərinin hesablanması göstərmişdir ki, bu sferada ciddi ləngimələr mövcuddur (bax, cədvəl 3.8). Bizim hesablamalara görə, kiçik biznesin zərərlə işləyən müəssisələrinin sayı 2009-2014-cü illər ərzində 12.6%-dən 15.7%-ə qədər artmış; kiçik biznesin bir müəssisəsi üzrə debitor borcları – 1.08 min manatdan 2.06 min manata; kiçik biznesin bir müəssisəsi üzrə kreitor borcları – 0.873 min manatdan 2.48 min manata qədər yüksəlmişdir.

Cədvəl 3.8

Kiçik biznes subyektlərinin (borcluların) kredit qabiliyyətliliyinin hesablanması, min manat [10]

İllər	Kiçik biznes subyektlərinin sayı	Mənfəət (min manat)	Zərərli işləyən müəssisələrin sayı	Müəssisələrin zərəri (min manat)	Müəssisələrin debitor borcları (min manat)	Kreditlər üzrə borclar (min manat)
2009	14319	15788.6	1807	35340.6	15508.2	12506.4
2010	14532	78324.7	1723	20617.7	18205.8	17290.7
2011	14255	85328.5	1878	24401.8	22203.5	22423.9

Cədvəl 3.8-in ardı

2012	13658	122789.5	2031	26184.0	21587.4	24457.3
2013	14461	165437.5	2193	28734.5	29117.0	33087.5
2014	14398	175398.5	2263	29677.0	31437.8	35724.6
2015	15113	183451	2341	31201.0	31549.5	36721.7

Beləliklə, kiçik biznesin bank kreditləşməsinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi üzrə aparılmış təhlil aşağıdakı nəticələri çıxarmağa imkan verir:

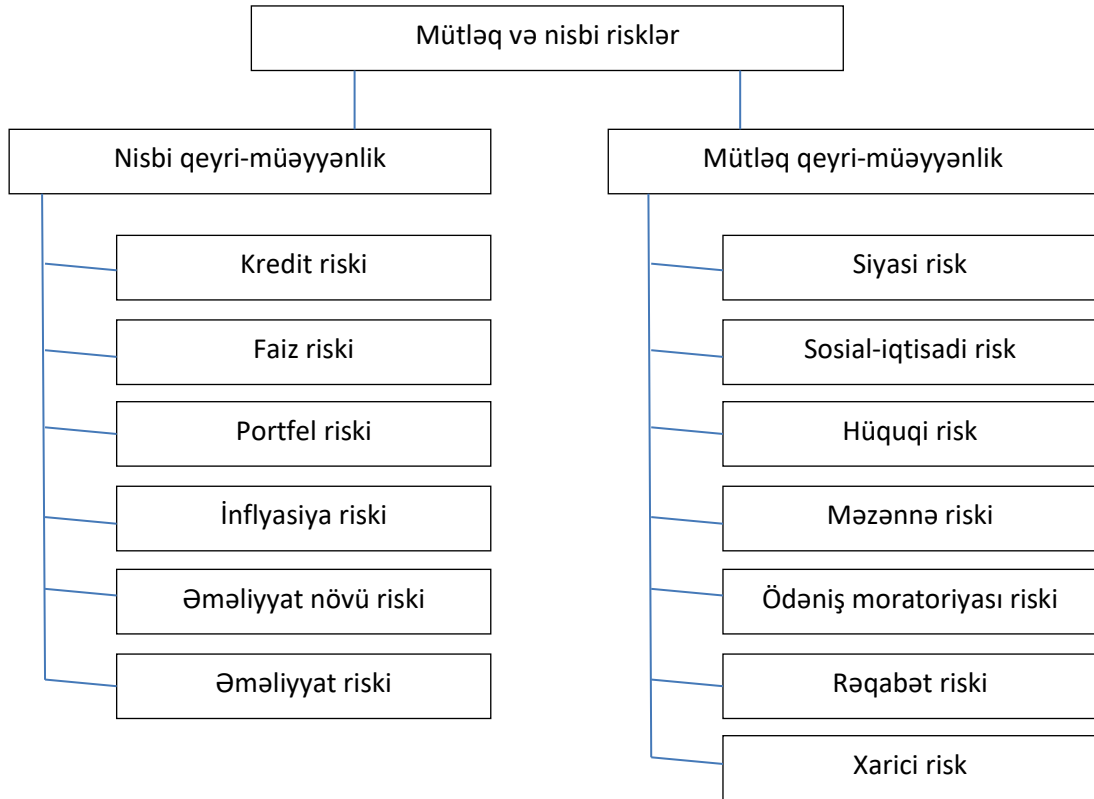
- bank kreditləşməsinin tənzimlənməsi effektivliyinin qiymətləndirilməsini aşağıdakı kriteriyalar üzrə həyata keçirmək təklif olunur: əməliyyat effektivliyi, iqtisadi-təşkilati effektivlik;

- “Kapital Bankın” fəaliyyətinin müayinəsi bank kreditləşməsi sisteminin kifayət qədər effektiv olmasından xəbər verdi, bankın maliyyə vəziyyətinin müsbət göstəriciləri isə bunu bir daha sübut etdi.

3.2. Kommersiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsində risklərin azaldılması yolları

Bir çox bank proseduralarının qeyri-müəyyənliklərlə müşayiət olunduğu dünya maliyyə böhranı şəraitində bank fəaliyyətində müxtəlif gözlənilməz situasiya yaranır.

Qeyri-müəyyənlik şəraitində bank risklərini müxtəlif təsnifat formalarında təqdim etmək olar, aşağıdakı sxemdə isə bunun ən dəqiq forması əks etdirilmişdir (bax, şəkil 3.1).

Şəkil 3.1. Qeyri-müəyyənlik şəraitində mütləq və nisbi bank riskləri

Şəkildə elə bank riskləri təsvir edilmişdir ki, onları praktikada proqnozlaşdırmaq çox çətindir, daha doğrusu onlarda müəyyən dərəcədə qeyri-müəyyənlik faktoru mövcuddur. Onlara aid edilə bilər: tam qeyri-müəyyənlik (siyasi risklər, iqtisadi risklər, hüquqi risklər, valyuta məzənnəsi ilə bağlı pul-kredit riskləri, xarici risklər və s.) və nisbi qeyri-müəyyənlik (kredit riskləri və s.) [28].

Bizim fikrimizcə, bank risklərinin bu təsnifatı risk səviyyəsinin azaldılması üçün əsas rolunu oynayacaq və bunun əsasında bank kreditləşməsi sferasında idarəetmə sistemi formalaşdırmaq olar.

Ancaq bizim tədqiqatlarda əsas yeri kiçik biznesə kreditlərin verilməsi zamanı meydana çıxan bank riskləri ilə bağlı məsələlər tutmalıdır.

Daha sonra “Kapital Bankın” maliyyə aktivləri üzrə risklərinin idarə edilməsinin tədqiqinə keçid alırıq (bax, cədvəl 3.10). Təhlil göstərdi ki, 2012-2013-cü illər ərzində verilmiş bankın maliyyə aktivləri üzrə kredit riskləri 1019030 min manatdan 998310 min manata qədər, o cümlədən reyting göstəricisi üzrə: yüksək – 432130 min

manatdan 282415 min manata, standart – 151808 min manatdan 341929 min manata, qeyri-standart – 162508 min manatdan 141214 min manata, vaxtı keçmiş – 181800 min manatdan 172355 min manata, dəyərdən düşməmiş – 87794 min manatdan 60398 min manata qədər dəyişmişdir.

Cədvəl 3.10

***“Kapital Bankın” maliyyə aktivləri üzrə risklərinin idarə edilməsi,
min manat [46]***

	Vaxtı keçmiş və dəyərsizləşmiş kreditlər					
	Yüksək	Standart	Qeyri-standart	Vaxtı keçmiş	Dəyərsizləşməmiş	Cəmi
2016						
1. Pul vəsaitləri ekvivalenti	484037	44450	-	-	-	528487
2. Kredit təşkilatlarından kredit əldə edilməsi	733125	54883	-	-	-	788168
3. İnvestisiya kağızlarının satışı	10212	-	15751	-	-	25963
4. Korporativ kreditlər	-	130253	30695	19963	38291	219202
5. İstehlak kreditləri	-	19738	-	5607	-	25345
6. Dövlət təşkilatları	136210	216982	60023	11106	3455	52776
7. İpoteka	-	-	1247	19683	-	20930
8. Fiziki şəxslər üçün kreditlər	-	1702	-	11886	5053	18591
9. Cəmi	1357063	958690	99849	198188	49558	2664324
2012						
1. Pul vəsaitləri ekvivalenti	174360	3367	-	-	-	177736
2. Kredit təşkilatlarından kredit əldə edilməsi	13075	-	-	-	-	13075
3. İnvestisiya kağızlarının satışı	63495	-	15595	-	-	79090
4. Korporativ kreditlər	-	48066	99913	82336	62180	292494
5. İstehlak kreditləri	-	-	41554	28548	13540	83552
6. Dövlət təşkilatları	181181	92315	-	48042	1423	323961

Cədvəl 3.10-un ardı

7. İpoteka	-	8060	-	8770	3221	20051
8. Fiziki şəxslər üçün kreditlər	-	-	3889	7532	6835	18256
9. Avtomobil alışı üçün kreditlər	-	-	1214	8017	205	9436
10. Mənzil üçün kreditlər	-	-	343	556	480	1379
11. Cəmi	432120	151808	162508	184800	87794	1019030

Müddətlər üzrə vaxtı keçmiş kreditlərin maliyyə aktivləri sinfi üzrə təhlil cədvəl 3.11-də təqdim edilmişdir. Bu təhlil göstərdi ki, tədqiq olunan dövr ərzində müddətlər üzrə kredit riskləri aşağıdakı kimi paylanmışdır: 30 günə qədər – 17139 min manatdan 81866 min manata, 31-60 gün arası - 82977 min manatdan 10996 min manata, 61-90 gün arası - 6751 min manatdan 15820 min manata, 90 gündən çox müddətdə - 77933 min manatdan, ümumən isə 184800 min manatdan 172355 min manata qədər dəyişmişdir.

Cədvəl 3.11

Müddətlər üzrə maliyyə aktivləri sinfi üzrə kredit risklərinin idarə edilməsi, [46]

	30 günə qədər	31-60 gün arası	61-90 gün arası	90 gündən çox	Cəmi
2016					
1. Korporativ kreditlər	410	213	6434	12906	19963
2. Dövlət təşkilatları	-	11748	-	99358	11106
3. İpoteka	601	210	92	4704	5607
4. Fiziki şəxslərə kreditlər	10952	6526	2438	29759	49654
5. Sahibkarlar üçün kreditlər	116	62	79	11579	11636
6. Cəmi	12079	18759	9043	158285	198166
2012					
1. Kredit təşkilatlarından alınan kreditlər	-	-	-	-	-
2. Korporativ kreditlər	887	57326	535	23587	82335

3. Dövlət təşkilatları	9621	3507	718	14702	28548
4. İpoteka	55	18548	4798	14702	28548

Cədvəl 3.11-in ardı

5. Fiziki şəxslərə kreditlər	5315	2705	348	402	8770
6. Sahibkarlar üçün kreditlər	313	510	137	6542	7532
7. Avtomobil alışı üçün kreditlər	918	372	215	6512	8017
8. Mənzil üçün kreditlər	-	9	-	547	556
9. Cəmi	17139	82977	6751	77933	184800

Göründüyü kimi, müddətlər üzrə maliyyə aktivləri sinfi üzrə kredit riskləri bir qədər azalmış və 12863 min manat təşkil etmişdir. Likvid risklərdən idarə edilməsi üzrə məlumatlar cədvəl 3.12-də təqdim edilmişdir. “Kapital bank”ın pul aktivləri və öhdəlikləri üzrə kredit risklərinin idarə edilməsinin coğrafi təhlilinə görə, 2015-2016-cı illərdə aktivlər üzrə kredit riskləri 587652 min manatdan 807373 min manata qədər, o cümlədən Azərbaycan üzrə 164448 min manatdan 583591 min manata, İƏİT ölkələri üzrə 82887 min manatdan 186652 min manata qədər artmış, MDB ölkələri üzrə isə 17865 min manat təşkil etmişdir.

Maliyyə öhdəlikləri üzrə likvid risklərin idarə edilməsi üzrə məlumatlara görə, 2015-2016-cı illər ərzində bu göstərici 1312952 min manatdan 1005849 min manata qədər, o cümlədən 3 aya qədər – 36799 min manatdan 407490 min manata, 3-12 ay arası – 255949 min manatdan 172585 min manata, 1-5 il arası – 213156 min manatdan 258853 min manata, üçün isə 475938 min manatdan 167131 min manata qədər dəyişmişdir.

“Kapital Bank”ın maliyyə öhdəlikləri üzrə likvid risklərin idarə edilməsi, min manat[46]

	3 aya qədər	3-12 ay	1-5 il	5 ildən yuxarı	Cəmi
2013					
1. Müştərilər qarşısında öhdəliklər	284450	49477	42267	127019	503213
2. MB qarşısında öhdəliklər	87185	102345	75173	40102	304805

Cədvəl 3.12-nin ardı

3. Kredit təşkilatları qarşısında öhdəliklər	6224	15923	-	-	21517
4. Borc qiymətli kağızlarının buraxılışı	2263	5470	141213	-	148896
5. Digər	27368	-	-	-	27368
6. Cəmi	407490	172585	258853	167131	1005849
2012					
1. Müştərilər qarşısında öhdəliklər	300773	106902	25256	435202	868133
2. MB qarşısında öhdəliklər	41778	141825	187900	40736	112339
3. Kredit təşkilatları qarşısında öhdəliklər	6808	7222	-	-	14030
4. Digər	18550	-	-	-	18550
5. Cəmi	367909	255949	213156	475938	1312952

Bank riskləri çox vaxt xarici (sosial-iqtisadi risk, sığorta riski, rəqabət üstünlüyü, valyuta riski) və daxili (müşəri mühiti, kreditlərin verilməsi metodikası, kommersion bankının xüsusiyyətləri, aktiv və passiv əməliyyatlar) amillərdən asılı olur.

Bizim fikrimizcə, bank kreditinin verilməsi zamanı kredit riskinin qiymətləndirilməsi zamanı yuxarıda göstərilən amillər məcmusunu nəzərə almaq lazımdır (bax, cədvəl 3.13) [34].

Cədvəl 3.13

Kiçik biznes subyektlərinin kredit qabiliyyətliliyi dərəcəsinə əsaslanaraq kredit riskinin qiymətləndirilməsi

	Risk dərəcəsinin həddi, rəng		İnteqral kredit riski dərəcəsi və onun azaldılması yolları
	Hüquqi əsaslandırma	Hüquqi əsaslandırmanın olmaması	
Subyektlərin kredit qabiliyyətliliyi dərəcəsi	1	3	Kiçik risk
	2	4	Orta səviyyəli risk
	3	5	Qənaətbəxş risk
	4	6	Orta səviyyədən yuxarı risk
	5	7	Yüksək risk
Riskin forması	Kiçik biznes subyektlərinin risklərinin rəngli qiymətləndirilməsi	Riskin toplanmış qiymətləndirilməsi, rəng	Kənarlaşma, %
Müştərinin riski	25	26.5	0.5
Bazar riski	15	17.2	2.2
Maliyyə riski	20	21.2	1.2
Girov riski	20	20.2	0.2
Hüquqi risk	20	20.2	0.2
Cəmi:	100	100	-

Cədvəl 3.13-ün ardı

Göründüyü kimi, reyting yanaşması inteqral kredit riski dərəcəsinə müəyyən etməyə və onun azaldılması yollarını aşkar etməyə imkan verir.

Beləliklə, kiçik biznesin bank kreditləşməsi risklərinin azaldılması parametrlərinin müəyyən edilməsi aşağıdakı nəticələr vermişdir:

- maliyyələşdirmə və kreditləşmə üzrə risklərin azaldılması üçün aşağıdakı istiqamətlər üzrə tədqiqatlar aparılmalıdır: ümumən maliyyə aktivləri sinfi üzrə kredit risklərinin idarə edilməsi, müddətləq üzrə maliyyə aktivləri sinfi üzrə kredit risklərinin idarə edilməsi, coğrafi bölgü üzrə aktivlər və öhdəliklər üzrə kredit risklərinin idarə edilməsi, likvid risklərin idarə edilməsi.

- kommersiya bankının kredit risklərinin qiymətləndirilməsi: kiçik biznes subyektlərinin riskləri, pul-kredit riski, girov riski, bank riski.
- kommersiya banklarından kredit əldə edilməsi zamanı borclunun daxili kredit reytinginin qiymətləndirilməsi;
- defolt ehtimalının azaldılması məqsədilə kommersiya bankının gəlirlərinin müəyyən edilməsi.

NƏTİCƏ

Kiçik biznesin bank kreditləşməsi problemləri və bunun regionun inkişafındakı rolu üzrə aparılmış tədqiqatlar bir sıra ümumiləşmiş yekunlar çıxarmağa və aşağıdakı nəticələr əldə etməyə imkan vermişdir:

1. kommersiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsinin spesifik xüsusiyyətlərinin aşkar edilməsi məsələləri üzrə aparılmış tədqiqatlar bir sıra nəticələr çıxarmağa imkan yaratmışdır ki, bunların da sırasına aşağıdakıları aid etmək olar:

- ümumi yanaşmalar: kommersiya bankları tərəfindən kreditlər üzrə xərcləri azaldan və ərizələrin nəzərdən keçirilmə müddətini qısaldan standart yanaşmalardan istifadə olunması; verilən kreditlərin təhlükəsizliyinin zəmanət sisteminin işlənilib hazırlanması; normativ-hüquqi mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi hesabına faiz dərəcələrinin azaldılması;

- kreditləşmə mərhələləri: kredit tələbi üzrə təqdim olunan ərizələrin daxilə olması, nəzərdən keçirilməsi və əsaslandırılması sisteminin yaxşılaşdırılması; hazırlıq işlərinin təkmilləşdirilməsi, zəruri sənədlərin hazırlanması və kreditlərin rəsmiləşdirilməsi, kreditin formalaşdırılması mexanizminin təkmilləşdirilməsi; perspektiv fəaliyyətin öyrənilməsi;

- kreditləşmə mexanizmi: biznesin kiçikdən orta biznesə yenidən oriyentasiyalaşması ilə iyerarxiyanın bütün səviyyələrində strateji məqsədin işlənilib hazırlanması məqsədilə kreditləşmə mexanizminə ümumi yanaşmanın blok-sxeminin işlənilib hazırlanması;

- bank kreditləşməsinə təsir göstərən spesifik amillər: kredit portfellərinin yaranması, formalaşması və təmin edilməsi; kredit sisteminin inkişaf tendensiyası; bank kreditləşməsinin investisiya potensialı;

- problemlı kreditlər: kiçik biznes subyektlərinin kredit tarixçələrinin genişləndirilməsi; standart maliyyə hesabdarlığının işlənilib hazırlanması; ssudaların təmin edilməsinə qarşı irəli sürülən tələblərin yüksəldilməsi hesabına kredit risklərinin azaldılması; kredit risklərinin azaldılması üzrə sistemin aktivləşdirilməsi və ümumən kommersiya bankı üzrə risklərin idarə edilməsinin yaxşılaşdırılması; etibarlı münasibətlərin artırılması hesabına borclunun girov təminatı sisteminin yaxşılaşdırılması.

2. Kommersiya fəaliyyəti və onun kreditləşdirilməsi sferasında xarici təcrübənin öyrənməsi üzrə aparılmış tədqiqatlar aşağıdakı nəticələr vermişdir:

- Şimali Amerika və Avropa ölkələrində kiçik və orta biznes iqtisadi inkişafda kifayət qədər böyük rol oynayır, çünki bu biznesin payı ölkələrin iqtisadi göstəricilərində gündəlik olaraq artır;

- xarici ölkələrdə kiçik və orta biznesin dəstəklənməsi üçün bank kreditlərinə ehtiyacı olan firmaların zəmanətli maliyyələşdirilməsi sistemi inkişaf etdirilmişdir. Zəmanətli kreditin təqdim edilməsi kiçik və orta biznes subyektlərinin sahibkarlıq fəaliyyətlərinin bərabərləşdirilməsinə imkan verir;

- bu sferada müsbət məqam kiçik və orta biznes subyektləri üçün zəruri resursları ayırmaq iqtidarında olan kredit kooperativlərinin yaradılmasıdır (yeni başlayan biznesmenlər üçün mikrokreditləşmə də daxil olmaqla). Bir çox xarici ölkələrdə kredit kooperativləri rentabelli olmalarına görə məsuliyyət daşıyırlar, ancaq yüksək mənfəət götürməyə istiqamətlənmirlər, bunun əvəzinə kiçik və orta biznes subyektlərində sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi sferasında mühüm sosial proqramı yerinə yetirirlər;

- bank kreditləşməsinin xarici sistemi, hər şeydən əvvəl, böyük risk dərəcəsinə malik kiçik biznes müəssisələrinə, həmçinin məhdud maliyyə resursları olan firmalara istiqamətlənir.

3. Kommersiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi üzrə metodikanın işlənib hazırlanması problemi üzrə təhlilə yekun vuraraq belə nəticə ilə çıxış etmək olar ki, bu məsələnin tədqiqini eyni vaxtda iki istiqamətdə aparmaq lazımdır. Bir tərəfdən, kommersiya banklarının kreditləşdirilməsi sisteminin müayinəsi, digər tərəfdən borcluların bank kreditlərini əldə etməsi imkanlarının təhlil edilməsi. Bu məqsədlə bizim tərəfimizdən müxtəlif əmsal üsulları və qaydaları əsasında borclunun kredit qabiliyyətliliyinin təhlili metodikalarının aşağıdakı ardıcılığı təklif edilir: kiçik biznes subyektlərinin risklərinin aşkar edilməsi üçün onların kredit qabiliyyətliliklərinin qiymətləndirilməsinin statistik metodlarının tətbiqi; informasiyanın diaqnostikası əsasında borclunun kredit qabiliyyətliliyinin kompleks təhlilinin aparılması; biznes-risklərin təhlili əsasında borclunun kredit qabiliyyətliliyinin hesablanması; kiçik biznes subyektlərinin kredit qabiliyyətliliyinin xarici metodika üzrə qiymətləndirilməsi.

4. Kommersiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməs və bank kreditləşməsi sisteminin müayinəsi aşağıdakı nəticələri çıxarmağa imkan vermişdir:

- 2000-2015-ci illər ərzində respublikaya ümumi kredit qoyuluşu 18.3 dəfə artmış, o cümlədən qısamüddətli kreditlər 11.7 dəfə, uzunmüddətli kreditlər isə 112.4 dəfə artmışdır. Onların payı isə müvafiq olaraq 72%-dən 21.2%-ə və 28%-dən 78.8%-ə qədər artmışdır;

- Ölkə iqtisadiyyatına qoyulmuş investisiyalar da əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. 2000-2015-ci illər ərzində artım 17 dəfə, o cümlədən xarici investisiyalar 11.1 dəfə, daxili investisiyalar isə 27.6 dəfə təşkil etmişdir.

- Son illər ərzində (2012-2015-ci illər) kiçik biznes subyektlərinin əsas vəsaitlərinə kapital qoyuluşlarında məndə tendensiya müşahidə edilir, kiçik biznes subyektlərinin kapital qoyuluşlarındakı payı getdikcə azalır;

- Son uzun müddət ərzində (2009-2015-ci illər) ümumən respublika və onun regionları üzrə kiçik biznes subyektlərinin əsas vəsaitlərə kapital qoyuluşu göstəricilərinin əhəmiyyətli dərəcədə artması da müşahidə olunur;

- 2009-2015-ci illər ərzində kiçik biznes subyektlərinin rentabelliyyəsinin, habelə zərərli işləyən müəssisələrin, debitor və kreditor borclarının artması tendensiyası da müşahidə olunur.

5. Kommersiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi üzrə aparılmış təhlil aşağıdakı nəticələri çıxarmağa imkan vermişdir:

- bank kreditləşməsinin tənzimlənməsi effektivliyinin qiymətləndirilməsini aşağıdakı kriteriyalar üzrə həyata keçirmək təklif olunur: əməliyyat effektivliyi, iqtisadi-təşkilati effektivlik;

- “Kapital Bankın” fəaliyyətinin müayinəsi bank kreditləşməsi sisteminin kifayət qədər effektiv olmasından xəbər verdi, bankın maliyyə vəziyyətinin müsbət göstəriciləri isə bunu bir daha sübut etdi.

- tədqiq olunan kommersiya banklarının təşkilati effektivliyini yüksəltmək üçün kiçik biznes subyektlərinin maliyyələşdirilməsi üzrə xüsusi proqramların işlənilib hazırlanması üzrə bölmələrin yaradılması təklif olunur;

- bank kreditləşməsinin effektivliyini məhsuldarlıq və s. kimi göstəricilərin nəzərə alınması ilə kiçik biznes subyektlərinin fəaliyyət effektivliyi ilə əlaqələndirmək lazımdır.

6. Kiçik biznesin bank kreditləşməsinin risklərinin azaldılması parametrlərinin müəyyən edilməsi üzrə aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

- maliyyələşdirmə və kreditləşmə üzrə risklərin azaldılması üçün aşağıdakı istiqamətlər üzrə tədqiqatlar aparılmalıdır: ümumən maliyyə aktivləri sinfi üzrə kredit risklərinin idarə edilməsi, müddətləq üzrə maliyyə aktivləri sinfi üzrə kredit risklərinin idarə edilməsi, coğrafi bölgü üzrə aktivlər və öhdəliklər üzrə kredit risklərinin idarə edilməsi, likvid risklərin idarə edilməsi.

- kommersiya bankının kredit risklərinin qiymətləndirilməsi: kiçik biznes subyektlərinin riskləri, pul-kredit riski, girov riski, bank riski.

- kommersiya banklarından kredit əldə edilməsi zamanı borclunun daxili kredit reytinginin qiymətləndirilməsi;

- defolt ehtimalının azaldılması məqsədilə kommersiya bankının gəlirlərinin müəyyən edilməsi, “Kapital Bank” təmsalında.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYATLARIN SİYAHISI

1. “Azərbaycan Respublikasının Milli Bank haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu, 10.12.2004
2. Azərbaycan Respublikasının “Banklar haqqında qanunu, 16.01.2004
3. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illər ərzində sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı. Bakı, 2014-cü il
4. Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri. ARDSK. Bakı. Səda, 2017-ci il
5. Azərbaycan rəqəmlərdə. ARDSK. Bakı. Səda, 2017-ci il
6. Azərbaycan regionları. ARDSK. Bakı. Səda, 2017-ci il
7. Azərbaycan sənayesi. ARDSK. Bakı. Səda, 2017-ci il
8. Azərbaycanda kiçik sahibkarlıq. ARDSK. Bakı. Səda, 2017-ci il
9. Azərbaycan Respublikası bank sistemi haqqında ümumi məlumat toplusu, Bakı, ABA, “Qafqaz. 2008”
10. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı. İllik hesabat. Bakı, 2015
11. Banklarda kreditin verilməsi qaydaları.
12. Ataşov B. və b. Maliyyə nəzəriyyəsi. Bakı. Kooperativ. 2014, 648 s.
13. Bağırov M. Banklar və bank əməliyyatları. Bakı. Nurlan, 2014, 512 s.
14. Məmmədov S. Bank işi. Bakı. 1y-Ulduz, 2014
15. Əliyev Q. İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi. Bakı. İqtisad Universiteti. 2008, 200 s.
16. Əzizov R, Quliyev F. Beynəlxalq bank auditi. Bakı, Elm və təhsil, 2015
17. Zeynalov V.Z. Maliyyə. Bakı. Azərnəşr. 2015, 384 s.
18. Sadıqov M. Korporativ maliyyə. Bakı. İqtisad Universiteti. 2015, 504 s.
19. Бочарова О.Н. Анализкредитирования субъектов малого и среднего бизнеса в России: меры создания благоприятных условий/ Социально-экономические явления и процессы. № 3(061). 2014
20. Бокова Ф.М. Исследование эффективности и банковских услуг/ электронный научный журнал «Инженерный вестник Дона».

21. Девятова Н.В. Проблемы кредитирования малого и среднего бизнеса в России /Молодой учений № 6. 2013
22. Ефимова Ю.В. Оценка вероятности дефолта заемщиком малого бизнеса российскими банками с учетом международных требований. Спб. 2010
23. Костикова М.Ю. Банкрвское кредитирование малого бизнеса и направление его совершенствования в РФ. Воронеж 2015
24. Кемаева С.А. и др. Анализ методики кредитоспособности малого бизнеса в российской практики. Нижний Новгород. Экономический анализ: теория и практика. 2014
25. Кундрюцков Д.С. Проблемы банковского кредитирования малого бизнеса в России и способы их решения/ Российское предпринимательство. Вип. 1. 2008
26. Ларионова И.В. Модель оценки эффективности регулирования банковского сектора.
27. Мармашова С.П. Мировой опыт кредитирования малого бизнеса и особенности его приложения в республики Беларусь.
28. Малова О.Ю. Формирования системы управления рисками в сфере банковского предпринимательства. Авт. Кан. Дисс. 2010
29. Остапчук К.Л. Методические аспекты анализа банковских рисков. 2011
30. Сизинцова А.С. Методы оценки эффективности банковского кредитирования юридических лиц. 2012
31. Сухарикова Н.В. и др. Финансовые Finansovye aspekti funkcionirovaniä subsektorov maloqo biznesa v RF 2015
32. Хоменко П.М., Могиленских О.Н. Математическое исследование динамики индикаторы эффективности банковского предприятия/Проблемы современной экономики: материалы конференции. Челябинск. 2012
33. Шпинова Ф.И. Кредитирование малых и средних предприятий: зарубежный и российский опыт. 2009.
34. Цедендамбин А. Активизация банковского кредитирование малого и среднего бизнеса в Монголии. Иркутск 2013

35. Яковенко С.Н.. Теорические аспекты финансирования малого и среднего бизнеса коммерческими банками. 2013
36. www.biznesvkredit.ru
37. www.mb.tomsk.ru
38. www.ictt.by
39. www.fin.ru
40. www.ifc.org
41. www.old.creativeeconomy.ru
42. www.knigabankira.ru
43. www.rac.ru
44. www.btime.az
45. www.aic.az
46. www.kapitalbank.az
47. www.banks.az
48. www.biznesinfo.az
49. www.economy.gov.ru
50. www.utep.gov.ua

РЕЗЮМЕ

В рыночной экономике коммерческая деятельность занимает ведущее место, что обусловлено многими причинами, к числу которых можно отнести следующие: стартовый капитал малого бизнеса относительно невелик; способствует решению многих проблем реструктуризации различных отраслей экономики; весьма сильно повышает занятость населения во всех сферах экономики; создает необходимые условия сбалансированности основных элементов рыночной экономики. Одновременно коммерческая деятельность способствует гибкому изменению отдельных механизмов рыночной среды, включая весь потребительский рынок.

Зарубежный опыт показывает, что внедрение коммерческой деятельности в различные отрасли экономики во многом определяется степенью капитальных вложений и кредитование в данную сферу, которая как всегда недостаточная, особенно в период мирового финансового кризиса.

В Азербайджанской Республике проблема инвестирования и кредитования решается весьма успешно, но касательно коммерческой деятельности она недостаточна. Такое положение складывается из того, что вопросы банковского кредитования не решены полностью, особенно по части процентных ставок. Процентные ставки в банковской системе страны резко колеблются и относительно высоки, что препятствует многим предпринимателям заниматься малым бизнесом.

Вышесказанное полностью подтверждает актуальностью избранной темы диссертационной работы.

SUMMARY

In a market economy, commercial activity takes a leading place, which is due to many reasons, including the following: starting capital of small business is relatively low; facilitates the solution of many problems of restructuring various sectors of the economy; very much increases the employment of the population in all spheres of the economy; creates the necessary conditions for the balance of the basic elements of a market economy. Simultaneously, commercial activities contribute to a flexible change in individual mechanisms of the market environment, including the entire consumer market.

Foreign experience shows that the introduction of commercial activities in various sectors of the economy is largely determined by the degree of capital investment and lending to this sphere, which is always insufficient, especially during the global financial crisis.

In the Republic of Azerbaijan, the problem of investment and lending is being solved very successfully, but it is not sufficient for commercial activities. This situation results from the fact that the issues of bank lending are not completely resolved, especially regarding interest rates. The interest rates in the country's banking system fluctuate sharply and are relatively high, which prevents many entrepreneurs from engaging in small business.

The foregoing fully confirms the relevance of the selected topic of the dissertation work.

REFERAT

Bazar iqtisadiyyatında kommertiya fəaliyyəti aparıcı yer tutur, bu isə bir çox səbəblərlə əlaqədardır. Bu səbəblərə aşağıdakıları aid etmək olar: kiçik biznesin start kapitalı nisbətən azdır; iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin yenidən qurulması bir çox problemin həllinə yol açır; iqtisadiyyatın bütün sahələrində əhalinin məşğulluğunu təmin edir; bazar iqtisadiyyatının əsas elementlərinin tarazlanması üçün zəruri şəraiti yaradır. Eyni zamanda kommertiya fəaliyyəti bazar mühitinin ayrı-ayrı mexanizmlərinin, o cümlədən bütünlükdə istehlakçı bazarının çevik şəkildə dəyişməsinə imkan yaradır.

Xarici təcrübə göstərir ki, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində kommertiya fəaliyyətinin tətbiqi bir çox halda kapital qoyuluşları səviyyəsi və verilmiş sferanın kreditləşdirilməsi ilə müəyyən olunur, kreditləşmə isə hər zaman, xüsusilə dünya maliyyə böhranı dövründə, aşağı səviyyədə olur.

Azərbaycan Respublikasında investisiyalaşma və kreditləşmə problemi kifayət qədər uğurla həll olunur, ancaq kommertiya fəaliyyətinə gəldikdə isə burada problemin həllində müəyyən çatışmazlıqlar mövcuddur. Belə vəziyyət onunla əlaqədar ortaya çıxır ki, bank kreditləşməsi məsələləri tam həcmdə, xüsusilə də faiz dərəcələri ilə bağlı problemlər həll edilməmişdir. Ölkənin bank sistemində faiz dərəcələri kəskin tərəddüd edir və nisbətən yuxarıdırlar, bu isə bir çox sahibkarın bizneslə məşğul olmasına mane olur.

Yuxarıda sadalananlar dissertasiya işinin mövzusunun aktuallığını tam şəkildə təsdiq edir.

Problemin işlənməsi səviyyəsi. Kommertiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi problemlərin həllinə milli alimlərin tədqiqatları öz töhfəsini vermişdir, onlara aiddir: R.Əzizov, B.Ataşov, M.Bağirov, R.Bəşirov, L.Hacıyeva, L.Kərimova, F.Mürşüdlü, S.Məmmədov, N.Novruzov, M.Sadiqov, E. Sadiqov və b.

Kommersiya fəaliyyətinin kreditləşdirilməsi sahəsində aşağıdakı xarici alim və iqtisadçıların da özünəməxsus yeri var: A.Vinnik, L.Qonçarovskaya, S.Cofer, S.Zavyalov, N.Kostyçenko, A.Kovalev, T.Lyavov, Y.Şesterenko, K.Ostançuk, İ.Peşanskaya, O.Sabden, V.Sevçuk, A.Skobelev, T.Trifonenkova, A.Travasnev, A.Şpinov və b.

Eyni zamanda kiçik biznesdə bank kreditləşməsi sahəsində nisbətən çoxsaylı tədqiqatların aparılmasına baxmayaraq, Azərbaycan Respublikasında bu problem kifayət qədər həll edilməmişdir, bu isə ölkənin regional xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması ilə daha dərin elmi tədqiqatlar tələb edir. Beləliklə, kommersiya fəaliyyətinin kreditləşməsi probleminin kifayət qədər işlənməməsi bu tədqiqatın müasirliyindən xəbər verir və dissertasiya tədqiqatının məqsəd və vəzifələrini müəyyən edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya tədqiqatının məqsədi kommersiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsinə nəzəri-metodoloji yanaşmaların müəyyən edilməsindən və bu sahədə kreditləşmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi üzrə konkret tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın həyata keçirilməsi zamanı qarşıya aşağıdakı vəzifələr qoyulmuş və həll edilmişdir:

- kiçik biznes subyektlərinin bank kreditləşməsinin xüsusiyyətlərinin aşkar edilməsi;
- kommersiya müəssisələrinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi sahəsində dünya təcrübəsinin öyrənilməsi;
- kommersiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi metodikasının işlənilib hazırlanması;
- kommersiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi sisteminin təhlili;
- kommersiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi sahəsində risklərin azaldırılması parametrlərinin müəyyən edilməsi;
- kommersiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsinin effektivliyinin müəyyən edilməsi üzrə tədqiqatların həyata keçirilməsi.

Tədqiqat obyektı. Dissertasiya tədqiqatının obyektı kommərsiya müəssisələrinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi sahəsidir.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın predmeti kommərsiya müəssisələrinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi üzrə alət və mexanizmlərin işlənilib hazırlanması əsasında yaranmış əsas münasibət və proseslərdir.

Dissertasiya **tədqiqatının nəzəri və metodiki əsasları** dünya praktikasında kommərsiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi sahəsində işlənilib hazırlanmış əsas konsepsiyalar, milli və qərb ölkələrinin alimləri tərəfindən işlənilib hazırlanmış nəzəriyyə və müddəalar təşkil edir.

Tədqiqatın aparılmasında həm ümumi elmi, həm də spesifik metod və üsullardan istifadə olunmuşdur, bunlara isə aşağıdakıları aid etmək olar: iqtisadi-riyazi və təşkilati metodlar, sistemli və kompleks təhlil metodları.

Tədqiqatın informasiya bazasını Dövlət Statistika Komitəsinin və İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin məlumatları, elmi-texniki institutların, Kiçik sahibkarlığın dəstəklənməsi üzrə milli fondun ayrı-ayrı materialları, Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının, ölkənin ayrı-ayrı kommərsiya banklarının məlumatları, habelə kiçik biznesin bank kreditləşməsi problemləri üzrə xarici ölkələrdə keçirilmiş bir sıra sosial sorğuların materialları təşkil edir.

İşin elmi yeniliyi onunla müəyyən olunur ki, dissertasiyada Azərbaycan Respublikasının kommərsiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi sahəsində qüvvədə olan praktikanın nəzəri-metodoloji təhlili və öyrənilməsi əsasında maliyyələşdirmə və kreditləşdirmənin aktivləşdirilməsi və bununla da onların effektivliyinin yüksəldilməsi aləti işlənilib hazırlanmışdır.

Müdafiəyə təqdim edilən müddəalar aşağıdakı elmi yenilikləri təşkil edirlər:

- kommərsiya müəssisələrinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi sisteminin tədqiqinə nəzəri yanaşmalar sistemləşdirilmiş, bu sahənin əsas kateqoriyalarının müəllif tərəfindən tərifləri verilmişdir;

- kommərsiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsinin özünəməxsus xüsusiyyətləri aşkar edilmiş, respublikada kreditləşmə sistemində təsnifatlı yanaşma işlənilib hazırlanmışdır;

- kiçik biznesin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi sahəsində müxtəlif dünya ölkələrinin təcrübəsi öyrənilmiş, milli kommersioniya banklarına münasibətdə onların xüsusiyyətləri müəyyən edilmişdir;

- kreditləşmə və maliyyələşmənin təhlilinin, onun parametrlərinin nəzərə alınması ilə yeni metodikasını təklif edilmişdir;

- kreditləşdirmə və maliyyələşdirmə sisteminin müfəssəl təhlili aparılmış, müasir şəraitdə onların nisbəti müəyyən edilmişdir;

- kiçik biznesin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsinin funksional, əməliyyat və təşkilati effektivliyi müəyyən edilmişdir;

- riskin daxili kreditləşdirilməsinin qiymətləndirilməsi əsasında bank kreditləşməsi üzrə risklərin azaldılması parametrləri aşkar edilmişdir.

Dissertasiya tədqiqatının praktiki əhəmiyyətliyi. Təklif olunmuş praktiki tövsiyələr həm kommersioniya, həm də kiçik biznes subyektləri tərəfindən maliyyələşmə və kreditləşmə sahəsində istifadə oluna bilərlər.

Müəllif tərəfindən çıxarılmış nəticələr müasir kommersioniya banklarının və kiçik sahibkarlıq müəssisələrinin fəaliyyətinin koordinasiya edilməsinə imkan verəcək və onların fəaliyyətinin effektivliyinin artırılmasının əsası kimi çıxış edəcəkdir.

Tədqiqat nəticəsində əldə edilmiş nəticələr ölkənin kredit siyasətinin formalaşdırılması və reallaşdırılması zamanı istifadə oluna bilərlər. Kiçik biznesin bank kreditləşməsi sahəsində aşkar edilmiş tendensiyalar ölkədə kiçik biznesin inkişafının proqnoz qiymətləndirilməsi zamanı tətbiq oluna bilər. Bundan başqa, müəllifin bir sıra tövsiyələri kiçik biznesin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsinin təkmilləşdirilməsi üzrə strateji qərarların işlənilib hazırlanmasının əsası kimi çıxış edə bilər.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyətliyi həmçinin ondan ibarətdir ki, onun ayrı-ayrı müddəaları elmi-metodiki işdə istifadə oluna bilər.

İşin həcmi və strukturu. Dissertasiya işinin həcmi kompyuterdə yığılmış 88 səhifədən, strukturu isə giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.